

savremena politika i upravljanje

Časopis za interdisciplinarnе studije političkih nauka i upravljanja

Vol. 2(1) * 2014 * UDK 32 * ISSN 2334-7783

Centar za studije dobrog upravljanja

SAVREMENA POLITIKA I UPRAVLJANJE

**Časopis teorijskih i primenjenih političkih nauka
Vol. 2 (1) 2014.**

Centar za studije dobrog upravljanja

SAVREMENA POLITIKA I UPRAVLJANJE
Časopis teorijskih i primenjenih političkih nauka
Vol. 2 (1) 2014.

Glavni urednik: doc. dr Veran Stančetić

Odgovorni urednik: dr Srđan M. Jovanović

Redakcija:

Dr Srđan M. Jovanović [Centar za studije dobrog upravljanja, Beograd]

Doc. dr Vladimir Pavićević [Fakultet političkih nauka, Beograd]

Doc. dr Veran Stančetić [Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad, Univerzitet Edukons/ Centar za studije dobrog upravljanja, Beograd]

Prof. dr Zoltan Vig [Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd, Univerzitet Singidunum]

Dr Nenad M. Ilić [Centar za studije dobrog upravljanja, Beograd / Zadruga dobrih domaćina Srb med]

Osnivač: dr Srđan M. Jovanović

Tehnički urednik: Petar Stojanović

Lektura: Lana Kabić

Štampa: Štamparija Stojadinović

Tiraž: 300 primeraka

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

SAVREMENA politika i upravljanje :
časopis teorijskih i primenjenih političkih
nauka / glavni urednik Veran Stančetić ;
odgovorni urednik Srđan Jovanović. - Vol. 2,
br. 1 (2014)- . - [Beograd] : Centar za
studije dobrog upravljanja, 2014- ([Petrovac
na Mlavi] : Štamparija Stojadinović). - 24 cm

Polugodišnje

ISSN 2334-7783 = Savremena politika i
upravljanje

COBISS.SR-ID 197698572

SADRŽAJ

Reč uredništva / 4

Originalni naučni radovi / 8

Nikola Nešić - Liberalna demokratija: legitiman izbor ili obaveza / 9

Igor Živkovski – Liberalizam iz pravno-politikološkog ugla / 26

Pregledni radovi/45

Marko Miranović - Hajekova kritika socijalne pravde i države blagostanja /46

Stručni radovi / 62

Srdan M. Jovanović: Failures in western conflict prevention in former Yugoslavia: an exception to the rule or its confirmation? / 63

Prenosi / 74

Pablo Ruperes Paskvalena, Mercedes Miljan Rahoj: Quo vadis, Srbijo? Perspektive evropske integracije Srbije / 75

Beleška o autorima / 95

Prikazi / 97

(Veran Stančetić) Damjanović, Mijat. 2011. Demokratija – epizodna misterija. Beograd: Službeni glasnik. / 97

(Veran Stančetić) Milenković, Dejan. 2013. Javna uprava – odabrane teme. Beograd: Službeni glasnik. / 99

Uputstva autorima / 103

Poštovani čitaoci,

U drugoj deceniji 21. veka kriza javnog upravljanja i države i dalje traje. Čak se i razvijene države Zapada suočavaju sa socijalnim nemirima, neizbalansiranim budžetima, teškoćama u penzionom sistemu, ali i sistemima zdravstvenog i socijalnog osiguranja, zdravstva itd. Razlozi za odlaganje rešavanja ovih problema imaju dvostruku prirodu. Jedan deo problema proizilazi iz bezidejnosti ili neznanja kako da se problemi reše, a drugi deo iz svesnog izbegavanja rešavanja problema, budući da disfunkcionalni sistemi često odgovaraju manjem broju ljudi koji njima u datom trenutku upravljaju.

I dok se pomenuti problemi još uvek koliko-toliko drže pod kontrolom u razvijenim i uspešnijim državama (što predstavlja manji deo sveta), u novim i još uvek nekonsolidovanim demokratijama, u koje spada i naša zemlja, ovi sistemi i politike stoje na staklenim nogama koje se svakog trenutka mogu skršiti i izazvati socijalne nemire i nesagledive posledice ne samo u jednoj državi već u nizu država.

Ipak, nameće se pitanje da li je to nužan scenario? Redakcija i autori koji pišu za „Savremenu politiku i upravljanje“ smatraju da nije. Naime, istorija političkih ideja i ekonomskih koncepata, kao i analiza sadašnje situacije i uopšte struka i nauka ukazuju na moguća rešenja. Problem leži u napetosti između ovih saznanja i predstavnika četvorogodišnjeg sveta politike, koji iz brojnih razloga ne žele da ove nalaze sprovedu u delo i istinski reformišu sistem kako bi se izbegao njegov potpuni kolaps.

Stoga smatramo da je danas više nego ikada potrebna nova renesansa u svetu politike i upravljanja. Iz svih snaga se moramo potruditi da podsetimo ljude koji upravljaju i na velika svetska imena i na ideje, ali i iskustva sa kojima smo se suočavali – kako bi smo iz njih učili i usavršavali se.

Prvi korak ka tome jeste kritičko sagledavanje osnovnih vrednosti i postulata na kojima je društveni i politički sistem izgrađen. Zbog toga će u ovom broju „Savremene politike i upravljanja“ veliki deo pažnje biti posvećen preispitivanju bazičnih pitanja i elemenata savremene demokratije. Da li je savremena demokratija u kojoj živimo jedina moguća i prihvatljiva opcija u 21. veku?

Izvestan odgovor na ovo pitanje nudi **Nikola Nešić** u svom tekstu: *Liberalna demokratija – legitiman izbor ili obaveza*. Polazeći od premise da je unutrašnje uređenje države dobilo značaj koji ranije nije imalo na međunarodnom planu, liberalne države (pre svega zemlje EU i SAD) javno su počele da zahtevaju od ostalih zemalja poštovanje liberalno-demokratskih principa, ali i da pritom prisvajaju za sebe autoritet demokratije uopšte. Ovo je često značilo drastično narušavanje ustaljenog načina života i tradicionalnih normi. U vezi sa tim autor postavlja ključno pitanje da li liberalna demokratija može da se smatra kao obaveza svih samo ukoliko predstavlja jedini legitimni poredak čije prihvatanje vodi neminovnom boljitku svih u svim uslovima? Autor razlaže liberalnu demokratiju na osnovne vrednosti i principe, kao što su pravo svih da odlučuju o onome što se tiče svih, kao i poštovanje osnovnih negativnih prava kojima se definiše neophodna dimenzija privatne sfere. Potom ističe da je obaveza države da obezbedi ove principe i time dolazi do ključnog pitanja da li jedino liberalna demokratija predstavlja garanciju ovoga i da li liberalizam predstavlja uslov za demokratiju? Do odgovora Nešić dolazi tako što predstavlja razvoj liberalne i demokratske ideje, potom definiše liberalnu demokratiju i konačno određuje njen odnos prema načelima koja po njemu odlikuju modernu demokratiju.

Na ovaj rad se sadržinski nadovezuje članak **Igora Živkovskog** – *Liberalizam iz pravno – politikološkog ugla*. Namera autora je da objasni šta liberalizam i liberalni pokret danas označavaju, u kojim se oblicima pojavljuju i da li i koliko ova politička ideja oblikuje sadašnju političku scenu u Srbiji. Stoga Živkovski analizira i uticaj liberalizma kao teorijskog pravca na pravni sistem i političke elite. Sadržinski, rad predstavlja koherentnu i skladnu celinu koja čitaoca vodi kroz istorijski razvoj ideje liberalizma, zatim njegov sukob sa totalitarizmom i liberalni pokret i njegove frakcije nakon Drugog svetskog rata. Ova priča se završava analizom savremenog liberalnog pokreta i razvojnog puta liberalizma u Srbiji, od njegovog rađanja i prvih pobornika ove ideje do javnih oblika liberalizma na današnjoj političkoj sceni.

A kako nema društvenog progressa i usavršavanja politike i upravljanja bez argumentovanih kritika i sučeljavanja različitih mišljenja, upravo takvu jednu kritiku države blagostanja i socijalne pravde obrazlaže **Marko Miranović** u radu *Hajekova kritika socijalne pravde i države blagostanja*. Iako u svetu poznat kao „tvrđi“ liberal i „verniki“ u individualizam i slobodno tržište, austrijski nobelovac Fridrih fon Hajek reklo bi se da je retko bio motiv ili uzor za kreiranje politike i institucija na našim prostorima i uopšte u

postsocijalističkim državama, koje su i pored napuštanja starog socijalističkog koncepta zadržale mnoge njegove elemente. U ovom radu Miranović predstavlja Hajekovu kritiku države blagostanja a posebno se bavi i odnosom države blagostanja i socijalne pravde, kao i posledicama koje država ovog modela ima na preduzetnički duh i celokupno ponašanje stanovništva. Pored ovoga, predstavljeni su i Hajekovi pogledi na progresivne poreze, monetarnu politiku, socijalnu sigurnost i penzioni fond. Dat je i prikaz Hajekovih stanovišta u vezi obrazovanja i države, sindikata i udruživanja i još nekim konceptima kao što su državna prinuda i vladavina većine. Ovim poljima su praktično izazvani (dotaknuti) neki od velikih problema, kao što je održivost penzionog sistema i sistema zdravstvenog i socijalnog osiguranja. Ono što je najvažnije je da Hajek nudi smernice za rešavanje ovih problema.

Dakle, čak tri teksta iz različitih uglova sagledavaju ideju liberalizma i liberalne demokratije. Smatramo ovu temu izuzetno važnom upravo iz razloga što, čini se, u javnom diskursu više nije jasno šta je liberalizam u teoriji a šta u praksi, u kojim oblastima se javlja i da li ga je na našim prostorima ikad i bilo. Stoga ovi radovi treba da daju novi impuls promišljanju o osnovama sistema i reformi u našem društvu.

Kao stručni rad u ovom broju označen je tekst **Srđana M. Jovanovića** pod naslovom: *Neuspeh Zapada u prevenciji konflikta u bivšoj Jugoslaviji: izuzetak od pravila ili njegova potvrda (u originalu: Failures in western conflict prevention in former Yugoslavia: an exception to the rule or its confirmation?)*. Već u naslovu teksta autor napore Zapada u sprečavanju krize i ratova i na prostorima bivše Jugoslavije označava kao njihov fijasko. Jovanović konstatuje i izdvaja tri velike greške Zapada: NATO intervenciju 1999. godine, neuspeh holandskih mirovnih trupa da spreče genocid u Srebrenici 1995. i direktni uticaj na krizu na Kosovu. Ova tri slučaja su izabrana na osnovu dva faktora: gubici ljudskih života (bombardovanje, genocid) i produbljivanje i prolongiranje geopolitičke krize („Kosovsko pitanje“).

Po običaju, i u ovom broju objavljujemo jedan prenos. Radi se o tekstu iz časopisa „Balkanija – časopis za balkanske studije“ čiji je izdavač Ambasada Španije u Srbiji. Časopis je dvojezičan (španski i srpski jezik) i distribuira se u Srbiji, Španiji i zemljama Latinske amerike. Tekst koji prenosimo je iz broja n°3 (2012.), pod nazivom *Quo vadis Srbijo? Perspektive evropske integracije Srbije?* Autori teksta su **Pablo Ruperes Paskvalena** i **Mersedes Miljan Rahoj**, oboje sa velikim diplomatskim iskustvom. Interesatno je i poučno videti kako strani stručnjaci vide proces integracije Srbije u EU, na koji način

percipiraju našu političku scenu, naše prednosti i nedostatke u reformama i moguće barijere, koje po njima sada više dolaze iz Brisela nego iz Beograda. Ovi autori prognoziraju godinu kada se realno može očekivati prijem Srbije u EU.

Na kraju, redakcija predstavlja i preporučuje knjige koje sadržinski i tematski predstavljaju bitno štivo za sve one koji se bave politikom i upravljanjem. To su knjige: *Demokratija – epizodna misterija* profesora Mijata Damjanovića i knjiga *Javna uprava*, Dejana Milenkovića docenta na Fakultetu političkih nauka.

Uredništvo časopisa zahvaljuje svim autorima tekstova, donatorima, i prijateljima časopisa bez čije podrške ovaj broj ne bi ugledao svetlost dana. Stoga uredništvo posebnu zahvalnost duguje *web* portalu Nacionalno tržište roba i usluga i osnivaču gospodinu **mr Zoranu Livaji** i gospodinu **Migelu Rodrigezu Andreu** (*Miguel Rodríguez Andreu*), uredniku časopisa Balkanija.

Uredništvo
Beograd, mart 2014.

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

Liberalna demokratija: legitiman izbor ili obaveza

Nikola Nešić

Sažetak: Unutrašnje uređenje države dobilo je značaj koji nikada ranije nije imalo na međunarodnom planu. Liberalne države, pre svega zemlje Evropske unije i Sjedinjene Američke Države, javno su počele da zahtevaju od ostalih zemalja poštovanje liberalno-demokratskih principa, ali i da pritom prisvajaju za sebe autoritet demokratije uopšte. Ovo je često značilo drastično narušavanje ustaljenog načina života i tradicionalnih normi. Ipak, liberalna demokratija mogla bi se posmatrati kao obaveza svih samo ukoliko predstavlja jedini legitimni poredak čije prihvatanje vodi neminovnom boljitku svih u svim uslovima. S obzirom na to da poštovanje osnovnog demokratskog principa - prava svih da odlučuju o onome što se tiče svih, kao i poštovanje osnovnih negativnih prava, kojima se definiše neophodna dimenzija privatne sfere, smatram obavezom svake države, u delu koji sledi pokušaću da utvrdim da li jedino liberalna demokratija predstavlja njihovu garanciju i da li, što bi iz toga sledilo, liberalizam predstavlja uslov za modernu demokratiju. Najpre ću predstaviti razvoj liberalne i demokratske ideje, potom definisati liberalnu demokratiju i, na kraju, odrediti njen odnos prema gorepomenutim načelima, za koja smatram da odlikuju modernu demokratiju.

Ključne reči: *liberalizam, demokratija, sloboda, jednakost, autonomija, privatna sfera, solidarnost, država, opšti interes, privatna svojina, preraspodela.*

Liberal democracy: a legitimate choice or obligation

Nikola Nešić

Abstract: Internal organization of states has become more important in international politics than ever before. Liberal states, especially Western European Countries and USA, publicly demand from other states to follow liberal principles, connecting them directly with the authority of democracy in general. This has usually meant crucial changes of traditional norms and ways of life. Still, in order to be seen as duty for all, liberal democracy needs to be proven as the only legitimate pattern which brings benefits for all societies in all circumstances. In this work I have presented basic democratic principle- equal right of every person to decide about public interest, or the right of majority, as well as right for autonomy in private meters as basic rights which modern democracy need to respect. Following these principles, I will try to answer the question is liberal democracy the only kind of modern democracy, or the only legitimate way of social organization as liberal theorist claim? In order to do so, I will first present basic liberal and democratic ideas and then present liberal democracy and its relationship with mentioned principles

Keywords: liberalism, democracy, freedom, equality, autonomy, private sphere, solidarity, state, general interest, private property, redistribution.

Liberalizam ili demokratija

Pojmovi liberalizma i demokratije postali su do te mere povezani da se često, posebno u politici, upotrebljavaju naizmenično. Još češću upotrebu ima pojam liberalne demokratije, koji treba da označi sintezu pomenutih ideja. Pažljiviji osvrt na teorije liberalizma i demokratije ipak upućuje na vrlo složen odnos dveju ideja, koji liberalnu demokratiju čini samo jednim od njenih oblika. Vekovna borba protiv samovolje vladara uglavnom je u prvi plan gurala sličnosti ova dva koncepta, ali je pad apsolutizma pokazao bitno drugačiji pristup u oblikovanju novog društva i razumevanju pojma slobode na prvom mestu, ali i jednakosti, pravde, solidarnosti i drugih vrednosti koje su zauzimale centralno mesto u političkoj misli.

Sam pojam demokratije vrlo je širok a njeno značenje menjalo se kroz istoriju, te su i brojna prisvajanja demokratije od strane ideologa drugih orijentacija. Njenim rodnim mestom smatra se antička Grčka, naročito Atina kao njen politički i kulturni centar. Značenje demokratije u to doba bilo je bukvalno izvedeno iz značenja reči *demos*²⁵ (narod) i *kratein* (vladati). Pod njom se podrazumevao poredak u kome narod direktno vlada, odnosno upravlja javnim poslovima. I zaista, u Atini su se samo za mali broj funkcija vršili izbori, dok je svaki građanin imao svoje mesto u skupštini. Sa druge strane, treba primetiti da status građana nisu uživali robovi, žene, stranci i deca, koji su svakako činili veliku većinu stanovnika. Ipak, upravo je aktivan status velikog dela naroda, odnosno položaj građana koji su uživali, bio razlog zbog koga je demokratija uglavnom negativno posmatrana od strane najvećih mislilaca antičkog doba, bilo zbog preteranih sloboda (Platon, 2002: 252-258) ili zbog vladanja samo u skladu sa interesima većine, a ne svih (Aristotel, 1988: knjige *Gama i Delta*).

Branioци demokratije, poput Perikla, isticali su pomenutu vrlinu aktivnog građanina i patriotizam slobodnih ljudi. U Periklovom čuvenom nadgrobnom govoru istaknuto je da u Atini vlada narod i da to nije nešto što su oni videli od drugih već uzvišena stvar koju drugi treba da preuzmu od njih (Tukidid, 2010: 103). Od slobodnih građana se očekivalo da uzmu aktivno učešće u javnim poslovima, a postojanje takve mogućnosti bilo je ogledalo Atinske slobode na kojoj je Perikle insistirao. Oni su imali obavezu da se posvete opštem dobru

25) Pojedini autori, među kojima je i Ros Harison, upozoravaju da se grčka reč *demos* može tumačiti i kao običan ili vulgaran narod. U tom slučaju demokratija bi bila vladavina neprosvećene mase nad lepim, bogatim i dobrim. Videti: Harison Ros, *Demokratija* (Beograd, 2004). s 12.

i da budu uvek spremni da se žrtvuju za slobodu i čast svog polisa (Tukidid, 2010: 102-108, 113-116). Tako je za Perikla sloboda značila jednak tretman Polisa prema svakom pojedincu i pravo učešća u javnim poslovima, a da pritom nije insistirao na autonomiji koju pojedinci treba da uživaju u odnosu na polis. Kako je kasnije primetio Berlin, do Epikura nije bilo razvijene ideje o autonomiji u odnosu na državu, a, kako smatra, u antičkom svetu (računajući i Epikura) ova ideja nije jasno formulisana (Berlin, 1992: 44-45).

Služeći se antičkim uzorima, francuski prosvetitelj Ruso ponudio je verziju demokratije koja će biti izložena žestokoj kritici iz tabora liberalizma²⁶. Uzdižući vrlinu aktivnog građanina i neposrednu demokratiju, za koju su mnogi prigovorili da je bila nerealna u vreme prostranih monarhija njegovog doba, u svom Društvenom ugovoru opisao je sistem predstavništva kao gušenje slobode, odnosno ustupanje slobode predstavnicima (Ruso, 43: 94-96). Još veću pažnju privlači njegov koncept opšte volje i uloge koja joj je poverena. Govoreći o moralnoj slobodi, Ruso ukazuje da ona znači pokoravanje opštoj volji, dok je postupanje u skladu sa individualnim nagonima ropstvo jer čovek tada ne uspeva da ovlada sobom (Ruso, 1993: 39, 47). U skladu sa tim, Ruso zaključuje i da političko telo koje simbolizuje opštu volju ima prava da prinudi na poslušnost svakoga ko odbije da se povinuje opštoj volji, odnosno da ga „prinudi da bude slobodan” (Ruso, 1993: 38). Štaviše, u takvoj slobodnoj državi, u kojoj se opšta volja stara o opštem dobru, ni pitanje svojine se ne sme do kraja prepustiti pojedincima, nego nju treba ograničiti tako da je niko nema toliko puno da bi drugog mogao da kupi niti toliko malo da bi sebe morao da proda, što praktično znači da veće razlike u bogatstvu ne bi trebalo dozvoliti. Kada se doda da pod opštom voljom on ne podrazumeva prost zbir individualnih volja nego volju do koje se dolazi kada pojedinci odlučuju zajedno, odstranivši sve sebične nagone kako bi došli do opšteg interesa (Ruso, 1993: 48, 101-103), ova koncepcija izgleda kolektivistička, paternalistička i podložna zloupotrebi.

Veličina ovog filozofa navela je Jozefa Šumpetera da zaključi da je poimanje demokratije uopšte u XVIII veku bilo određeno Rusoovim shvatanjem opšte volje i opšteg dobra, uz korigovanje njegove ideje o političkim predstavnicima, koji su ipak neophodni (Šumpeter, 1998: 278-281). Shvatanja slična Rusoovim odlikovala su i druge mislioce koji su polazili od ambivalentne ljudske prirode i konstruktivističkog racionalizma. Cilj je bio organizovati društvo na taj način da viša (racionalna) ljudska priroda dobije

---

26) Dok je kritika Rusoa prisutna kod većine liberala, manji broj teoretičara, poput Ljubomira Tadića, u Rusoovim idejama narodne suverenosti i opštosti zakona video je ideje srodne liberalizmu ili čak njegove temelje. Videti: predgovor knjige Društveni ugovor (Beograd, 1993). s 14.

više, a niža (instiktivna) niže mesto. Autoritet koji bi, po ugledu na Rusoov organ opšte volje predstavljao razum, imao bi pravo da odluči šta je dobro za sve, što bi u krajnjoj liniji vodilo jednom modelu racionalnog ponašanja koji treba slediti. S obzirom na to da ovakva vlast ne bi bila sleđena samo od strane iracionalnih i nezrelih, poštovanje njenih zakona i odluka značilo bi delovanje u skladu sa sopstvenom višom prirodom, odnosno kontrolu nad instiktivnim delom ličnosti, dakle pravu slobodu, po ovom shvatanju (Berlin, 1992: 218-235). Ovakva shvatanja mogu se očito povezati sa demokratijom, shvaćenom kao pravom većine da odlučuje kada je ovakav zakonodavni organ biran od strane većine.

Istorija je pokazala da su se mnogi autoritarni i kasnije totalitarni režimi pozivali na Rusoa i njegove sledbenike. Apstraktne koncepcije opšte volje i opšteg interesa odvojenih od volje i interesa svih uvodile su takozvani „viši um” koji će o njima odlučivati, a na koji su se direktno ili indirektno pozivale vlasti od Jakobinaca do komunističkih diktatura XX veka. Komunistima se naročito svidela ideja o narodnoj suverenosti, koja je tumačena kao pravo na diktaturu radničke klase. Tako je veći broj komunističkih partija sebe ne samo redovno predstavljao kao demokratske nego je i osporavao demokratske potencijale „buržoaskim” (skoro svim ostalim) strankama jer se oni, po njihovim shvatanjima, nisu zalagali za korenite promene u društvu (Šumpeter, 1998: 261). Ova verzija demokratije značila je nacionalizaciju sredstava za proizvodnju, princip jedinstva vlasti i izostanak pravne države. Tako Koštunica i Čavoški, kritikujući diktaturu u Jugoslaviji posle II svetskog rata, navode da je glavni argument komunista za postojanje neograničene vlasti, koja je direktno kontrolisala sudove, bio taj da je vlast narodna i stara se o narodnom dobru te da je zbog toga ne treba ograničavati i time slabiti (Koštunica, Čavoški, 1983: 115-125). Ista ideja oblikovala je stavove komunista uopšte, kao i jakobinaca pre njih. Jednako oštre kritike izazvao je odnos komunista prema privatnoj svojini. Sledeći Marksa i Engelsa (Marks, Engels: 1982.), oni su smatrali da je za ostvarenje demokratije neophodno ukinuti privatnu svojinu, koja je nelegitimna jer proističe iz eksploatacije obespravljenih radnika i nužno dovodi do vlasti kapitalista, koji svoju ekonomsku moć lako pretvaraju u političku.

Međutim, dok se pomenuta praksa u antičkoj Grčkoj i Rusoova misao smatraju demokratskim²⁷, u oba slučaja radi se o nepomirljivim suprotnostima

---

27) U pogledu Rusoovih nastavljača procena demokracije je daleko spornija i zavisi ponajviše od vrednosnih merila teoretičara. Čest argument protiv teze o demokratskom karakteru socijalističkih partija i posebno komunističkih režima bio je da vlada oligarhija u ime naroda jer ne postoji pravo demokratskog izbora između više alternativa i slobodna i ravnopravna borba između različitih ideja.

sa idejama liberalizma. Razvoj ove ideologije nesporno je povezan sa jačanjem trećeg staleža i posebno sloja industrijalaca i bogatih trgovaca, zbog čega je levo orjentisani teoretičari često nazivaju „ideologijom buržoazije”. Vođena interesima preduzetnika od svoje rane faze krajem XVII veka pa sve do danas, liberalna ideja značiće pre svega vladavinu prava, ograničenu vladu, podelu vlasti, poštovanje individualne slobode (kojoj duguje i svoj naziv)²⁸, slobodno tržište, jednakost pred zakonom, univerzalizam, toleranciju i odsustvo konkretnog cilja kome društvo treba da teži.

Džon Lok, za mnoge otac liberalizma, svojom idejom o dva ugovora - jednim između ljudi kao pojedinaca i drugim između naroda i vladara (Lok, 2002), naneo je snažan udarac apsolutizmu u korist prava naroda. Po ovom tumačenju, narod, barem na kratko, može opstati i bez vladara jer stanje bez vlasti nije tako katastrofalno i „vučije”, kakvim ga je prethodno predstavio Tomas Hobs (Hobs: 1961). Njegova ideja o prirodnim pravima čoveka na život, slobodu i imovinu, starijim od društva i države, određiće granice svake vlasti, pa i „narodne”. Dok je Lok u načelu bio pobornik demokratije, već su škotski prosvetitelji, Adam Smit i Dejvid Hjum, ideje liberalnog konstitucionalizma izveli nezavisno od nje. Smit je zastupao shvatanje da nema opšteg dobra koje se ne može svesti na zbir pojedinačnih volja. Stavio je, neka nevidljiva ruka vodi pojedince ka opštem dobru a da toga oni nisu ni svesni. Na njima je samo da slede svoje interese, i radeći tako oni će doneti korist svima, što je slikovito prikazano na primeru mesara i pivara koji rade radi lične koristi a ipak ispunjavaju svoju društvenu ulogu (Smit, 1970: 62). Ideal zajedništva i odanosti opštem interesu, koji je odlikovao stare demokratije, ovde je izostavljen. Drugi Škot, Dejvid Hjum, otišao je i korak dalje. On se otvoreno zalagao za to da Britanija ostane monarhija i izneo mišljenje da pobuna protiv vlasti uvek donosi više patnje nego nepravedna vlast (Hjum, 1854: 52, 519-520). Pun odbojnosti prema antičkoj praksi, zaključio je da se ona odlikovala velikom brutalnošću, iskazanom kako u ratu tako i prema robovima, zatim jako nerazvijenom proizvodnjom i trgovinom, nestabilnim vladama i, posebno važno, neslobodom koja dobrim delom proizilazi iz prethodnog²⁹. Iako su Grci voleli slobodu, oni je, kako navodi, nisu najbolje razumeli (Hjum, 1854: 440) te njihova (demokratska) nesloboda prevazilazi primere apsolutističkih

28) Liberalizam potiče od latinske reči *liberalis*, koja označava slobodu.

29) Hjum je tvrdio da ovi elementi, zajedno sa malim dimenzijama antičkih polisa, direktno oblikuju mentalitet i sudbinu ljudi. Zbog malih dimenzija polisa ljudi su pod većim nadzorom vlasti i u slučaju rata direktnije izloženi pustošenjima neprijatelja jer nema mesta gde mogu pobeći. Izostanak trgovine: druge strane, oblikuje njihova shvatanja i određuje njihove interese. Hjum insistira na tome da bi razvoj ove privredne grane učinio da se, zbog zavisnosti od iste, više okleva priliskom ulaska u rat, koji bi trgovinu učinio znatno nesigurnijom. Videti: *The Philosophical Works of David Hume* (Cornell University Library 1854). s 410-494.

monarhija XVIII veka. Sloboda, dakle, već za njega nije značila pravo učestvovanja u politici.

Francuski liberalni mislilac i političar iz perioda restauracije, Benžamin Konstan, oslanjajući se velikim delom na Hjuma, definitivno je razdvojio moderni pojam slobode od slobode starih naroda, što je u najvećoj meri ostalo temelj razlikovanja klasične demokratske i liberalne vizije slobode. Konstan je objasnio da se društvo njegovog vremena drastično razlikuje od antičkih polisa i da stoga traži drugačije tumačenje slobode (Constant: 2012). Kako on primećuje, antička sloboda je predstavljala nepraktično direktno uvođenje masa u politiku i podređivanja pojedinca kolektivu. Tako se pojedinac našao kao gospodar u javnim poslovima i rob u privatnom životu, koji je u velikoj meri bio kontrolisan od strane polisa. U takvim uslovima individualna prava, po njegovom mišljenju, nisu postojala.

Strogo nametanje kolektivismu, objašnjava Konstan, bilo je produkt realnih okolnosti u kojima su grčke države opstajale. S obzirom na mali broj stanovnika i stalne spoljne opasnosti ljudi su u ogromnoj meri zavisili jedni od drugih. U to doba trgovina, naročito pomorska, bila je vrlo nesigurno zanimanje, što je smanjivalo komunikaciju sa drugim društvima i jačalo militantni duh koji je u njegovo doba, kako zapaža, podređen trgovinskim i uopšte ekonomskim interesima. Kada se tome doda robovski rad, koji je omogućavao posvećivanje slobodnih građana politici, dolazi se do sveta potpuno drugačijeg od onog koji je njega okruživao. Prenosjenje ovakve slobode u moderni svet značilo bi podređivanje pojedinca državi, koja je u njegovo doba, kako je smatrao, još manje bila u stanju da odgovori mnogo razvijenijim i raznolikijim potrebama modernog društava, koje je izgubilo nevinost antičkog perioda (Konstan, 2000: 168-169). Stoga se moderna sloboda, zaključuje on, ogleda u individualnoj slobodi, verskoj slobodi, slobodi mišljenja (uključujući javno izražavanje), uživanje svojine i garancije protiv samovolje (Konstan, 2000: 20). Ova prava ne smeju zavisiti od socijalnog ili političkog autoriteta, mada su, kako smatra, najbolje zaštićena u ustavnoj monarhiji (Konstan, 2000: 27). Štaviše, on smatra da većina, koju predstavljaju siromašni, osuđeni na svakodnevni rad, nije upućenija od dece u javne poslove, niti zainteresovanija od stranaca za nacionalne prioritete.

Slično ovom primeru, od četrdesetih godina XIX veka do njegovog kraja, među liberalnim misliocima je preovlađivalo shvatanje da veće učešće masa u politici predstavlja veću opasnost po individualnu slobodu od samog apsolutizma, dok se na širenje glasačkih prava gledalo kao na način da se osigura vladavina neukih masa, koja neizostavno vodi u tiraniju. Dobar primer u sferi politike predstavljali su engleski vigovci, koji su se zalagali za jednakost

u ličnim, ali ne i u političkim pravima (Bešlin, 2005: 61). Najistaknutiji predstavnik ovakvog shvatanja nakon Kostana bio je Tokvil, koji je objasnio da demokratija guši slobodu, posebno "boljih delova društva", jer dovodi do tiranije većine nad manjinom, koja je posebno opasna jer joj volja većine daje osećaj legitimiteta, što oklevanja vlasti da reguliše privatni život čini manjim (Tokvil, 2002: 180-194, 215-222). S obzirom na to da većina predstavlja i javno mnjenje, njegov potencijal za ograničenje vlasti ne može se iskoristiti, pa većina odlučuje i u društvu i u politici (Tokvil, 2002: 164-165).

Moderno razdvajanje "pozitivne" slobode, viđene kao pravo na učestvovanje u donošenju odluka od opšteg značaja ili dostizanje samoostvarenja, od "negativne" slobode shvaćene kao autonomije od države, odnosno odsustva spoljašnje prinude, kasnije je najjasnije prikazao Isaija Berlin, bazirano je na ovim neslaganjima starijih demokratskih mislilaca i liberala (Berlin 1992: 200-259). Može se, dakle, uslovno generalizovati da demokratija na prvom mestu pita "ko vlada?" i odgovara da vlada narod, danas uglavnom preko svojih predstavnika, dok liberalizam pita "koliko se vlada?" i insistira da vlada ne sme uključiti privatnu sferu, odnosno da mora biti ograničena ličnim pravima, ko god da je na vlasti.

Slična neslaganja mogu se naći u razumevanju jednakosti i pravde, koja posebno uključuju ekonomsku sferu života. Za demokratiju, jednakost znači na prvom mestu jednakost u pravima, ali su mnogi autori smatrali da je za ostvarenje ovog prava neophodno bar odsustvo drastičnih razlika u posedovanju, odnosno nastojanje da se izjednače ekonomski uslovi kao garancija jednakosti uopšte (Matić, 2002: 28-31). Kako upozorava Harison, vlast u rukama naroda, koji većinom čine siromašniji, potencijalno je opasna za bogate, koji mogu postati žrtve redistribucije bogatstva (Harison, 2004, 224-249). Kod komunista sve dileme oko ukidanja privatne svojine nestaju jer se ono javno proklamuje, a legitimitet private svojine osporava.

Nasuprot njima, pravo svojine, uključujući svakako i svojinu nad sredstvima za proizvodnju, označeno je kao osnovno pravo i garancija jednakosti tretmana i pravde kod svih liberala. Liberalna jednakost je isključivo jednakost u privatnim pravima i, bar u klasičnom liberalizmu, nije nužno značila jednakost u političkim pravima. Imovinski cenzus održao se u liberalnim državama do poznog devetnaestog i dvadesetog veka i omogućio srazmerno veći uticaj imućnijih. Postojanje ekonomske jednakosti bi za sve liberale značilo da su ljudi, koji su inače različitog mentalno-psihološkog sklopa i fizičkih karakteristika, koji su nasledili različito životno okruženje, morali biti tretirani različito da bi došli do istih rezultata. Kako bi se to izbeglo, liberalizam predlaže da se svako stara o sebi i dobije onoliko koliko sam zasluži

na slobodnom tržištu nezavisnom od bilo čije volje (Matić, 2002: 18, Vujačić: 2002.).

Ovo je, ipak, izazvalo bojazan i kod nekih savremenih demokrata, koji su smatrali da velika nejednakost u bogatstvu, koja je neizbežna posledica slobodnog tržišta može ugroziti jednakost i političku slobodu koncentrišući moć u rukama manjine. Po Rolsu, na primer, pravedno organizovano društvo zahtevalo bi da bogatstvo ne bude skoncentrisano u rukama manjine, dok bi političke partije bile finansirane iz javnih fondova i time nezavisne od privatnih ekonomskih interesa. U suprotnom, razlike u bogatstvu bi ugrozile političku slobodu zato što javni resursi ne bi bili iskorišćeni da je osiguraju, dok bi politički diskurs bio organičen voljom uticajnih ljudi (Rols, 1998: 213, 214, 260.). Berlin je, iako je pre svega branio privatnu sferu od države, takođe primetio da bi i preširoko definisana privatna sfera, a time i ekonomska moć, takođe mogla voditi zloupotrebi i eksploataciji manje darovitih i manje srećnih ljudi, pa i narušavanju osnovnih ljudskih prava, uključujući slobodu govora i slobodu udruživanja (Berlin 1992: 49-50). Tako je kao potencijalni neprijatelj slobode označeno slobodno tržište, dakle, deo privatne sfere koju liberalizam želi da zaštiti od svog glavnog neprijatelja slobode – države. Ova razmimoilaženja još su veća ako se ovome doda različita hijerarhija vrednosti. Liberalizam na prvo mesto stavlja slobodu, dok je osnovna vrednost demokratije jednakost, a pored nje, slobode i pravde, ona uključuje i ideju bratstva, danas viđenu uglavnom kao solidarnost (Rols, 1998: 107-108.). Kod liberala ova socijalna komponenta uopšte nije razvijena, jer je pojedinac u svom delanju vođen ličnim interesom. Zaštita privatne sfere vodila je liberale zaključku da država nema pravo da nameće jednoobraznost ni u vaspitanju kako bi ih usmerila ka društveno korisnom ponašanju, niti da kažnjava za nečasnost (Humbolt: 1991.) i određuje opšte dobro, koje je za liberale ništa drugo do skup individualnih dobara, odnosno interesa.

Liberalizam i demokratija

Sve ove razlike ipak samo pokazuju kompleksnost odnosa liberalizma i demokratije i neosnovanost vezivanja autoriteta demokratije isključivo za liberalizam, ali ne i nemogućnost njihovog spajanja u vidu liberalne demokratije. Pored velikih razlika, postoje i sličnosti, kao i prostor za kompromis. Već u federalističkim spisima, autori su pronašli način da umanje probleme na koje demokratija nailazi u velikim državama, a posebno one koje su u njoj videli liberali. Izlaz su videli u federalnom i elektorskom sistemu. U federalizmu, Medison je video garanciju da neće biti kreirana nepromenljiva većina u celoj državi. Tako bi tiranija neuke manjine bila daleko manje verovatna jer većina u jednoj državi ne bi morala da bude većina u drugoj, odnosno, verovatno bi bila manjina na federalnom nivou. Slična uloga data je predstavnicima, uključujući i elektore. Dok je njihov demokratski karakter neosporan, oni takođe pročišćavaju volju naroda i razumeju narodne interese bolje od masa, čime se staje na put vladavini demagoga. Hamilton je, takođe, polazeći od Monteskejeove podele vlasti, video sistem kočnica i ravnoteže kao efikasan način uzajamnog ograničenja vlasti, koje sprečava preveliku koncentraciju moći koja bi mogla biti zloupotrebljena (Hamilton, Medison, Kramnick, 1788: spisi 9 i 10).

Još značajniji korak u pomirenju dve ideje učinila su dva istaknuta liberala Džejms i Džon Stjuart Mil. Džejms Mil je odbacio monarhiju i aristokratiju kao vladavinu terora i zaključio da je sreća moguća za mnoge samo ukoliko im je omogućeno da biraju vladu (Harison, 2004: 124,133). Slično svom ocu, Džon Stjuart podržao je demokratiju kao apsolutno najbolji tip vladavine iz dva razloga. Ona, najpre, omogućuje ljudima da učešćem u javnim poslovima unaprede svoju inteligenciju i vrlinu, kao i da promovišu zajedničko dobro koje se ogleda u maksimalnoj sreći (Mil Stjuart, 2003: 33-34, Mill, 2001: 15-32). Ipak, on je primetio da je za demokratiju neophodno da ljudi budu na odgovarajućem stupnju razvoja, kako bi bili sposobni da je izgrade i održe, ali i da bi je uopšte želeli. S druge strane, po njemu je neophodno da demokratske ideje budu kombinovane sa liberalnim idealom o autonomiji privatne sfere. Oslanjajući se na negativno istorijsko iskustvo, on je osporio društvu i državi pravo da određuju šta je dobro za pojedinca. Oni nisu nepogrešivi, a različite prakse u različitim društvima dokazuju relativnost onoga što se smatra za normalno (Mil: 1988). U skladu s tim, on je definisao slobodu kao zaštitu prava od vlasti i vladi dozvolio da dela protiv pojedinca samo onda kada ugrožava slobodu drugih (Mil, 1988: 35-43). Takva sloboda

po njemu uključuje: slobodu savesti, slobodu izražavanja mišljenja, slobodu težnji i planiranja života, kao i slobodu udruživanja (Mil, 1988: 45-46). Kada ovome dodamo pravo na učestvovanje u politici, za koje se zalagao, dobili smo osnovne crte liberalne demokratije.

Ona uključuje i negativna i politička prava. Ipak, sloboda se i dalje shvata kao odsustvo spoljnih ograničenja, bez ulaženja u problematiku porekla čovekovih želja i eventualnog pounutrašnje lažnih potreba. Naglašavajući individualna prava i individualnu autonomiju, liberalne demokrate će uglavnom pokazivati rezervisanost prema kolektivizmu i politička prava svesti na biranje predstavnika. Prihvatanje političkih prava za sve punoletne građane ustupak je demokratiji i ona kod liberala imaju samo instrumentalnu vrednost. Ona su shvaćena samo kao zaštita individualnih prava od autokratije. Konkretni ideal kome društvo treba da teži, zbog epistemološkog pesimizma zamenjen je idejom tolerancije raličitih privatnih viđenja svrhe života. Uloga države svedena je uglavnom na održavanje poretka, garantovanje poštovanja ugovora i zaštitu od napada spolja. Sve ostalo predstavlja sferu slobodnog ugovaranja – civilno društvo i tržište. Sa idejama tolerancije različitosti u stremljenjima i povlačenja države iz široko shvaćenog privatnog života heterogenost je postala glavna karakteristika liberalnih društava. Nije više postojao autoritet koji bi na sebe mogao preuzeti ulogu razgraničenja ispravnog i neispravnog ponašanja ukoliko ničija sloboda nije ugrožena. Ovo je otvorilo ogroman prostor za različite manjine da javno izraze svoje stavove, bez straha da će biti optuženi da deluju protiv morala, religije ili mišljenja većine.

Zbog jako naglašenog individualizma mnogi su kritikovali liberalizam zbog manjka solidarnosti, izostanka zajedničkih ciljeva i posmatranja politike kao prostora za borbu privatnih interesa, koje nije u duhu klasične demokratije (Kaningam, 2003: 40-41). Takođe, opšte mesto kod onih koji su davali veći značaj državi i ideji zajedništva je kritika individualnih ideala kao suviše malih, čak beznačajnih. Pravi ideali su po njima u krajnjoj liniji društveni, bilo u sekularnoj, bilo u religijskoj formi, i samim tim dostižu puni smisao kada ih društvo prihvata kao takve. Moralna ličnost ne rađa se iz “misleće individue”, nego iz zajednice (Jerotić, 2004: 33). Pojedinac koji neguje ideal zajednice koji društvo kome pripada ne deli, osuđen je na nezadovoljstvo (Vajl, 1971: 142).

Ipak, praveći kompromis sa demokratijom, ili bar usvajajući njeno osnovno načelo, liberali XX veka uglavnom su vezali autoritet demokratije za liberalizam, predstavljajući liberalnu demokratiju kao modernu verziju demokratije, onu koja je usvojila promene koje je nalagalo vreme. Argument liberala je da bez vladavine zakona, podele vlasti, ograničene vlade i nepovredivosti privatne svojine nema prave demokratije. Nepoštovanje ovih

principa značilo bi po njima zloupotrebu vlasti i širenje autoriteta države na područje slobodnog života – civilnog društva i ekonomije. Za njih slobodno bavljenje politikom nije moguće u slučaju narušene individualne sfere jer je nemoguće očekivati da neslobodna individua slobodno dela bilo gde, pa ni u politici.

Uzimajući u obzir da socijalizam u svim svojim oblicima nije prihvatio neograničeno pravo svojine i da je često pretendovao na kontrolu onoga što su liberali podrazumevali pod privatnom sferom, bio je odbačen kao nedemokratski. Na meti napada neoliberala posebno se našla država blagostanja, odnosno ideja distributivne pravde kao njeno glavno obeležje. Kao jedan od najvećih liberalnih mislilaca u XX veku, Hajek je objasnio da je prava demokratija, koja ne znači prosto preglasavanje manjine, komplementarna ideji slobodnog tržišta (Hajek: 2002)³⁰. U suprotnom, ukoliko bismo odabrali da preraspodelimo bogatstvo po nekoj viziji društvenog dobra, vlada bi morala da odabere šta je konkretno društveno dobro i koji građanin i u kojoj meri njemu doprinosi.

Na prvom mestu, ovo bi, po Hajeku, značilo smanjenje slobode individue da izabere svoje sopstvene ciljeve i vrednosti. Dalje, ovakva politika kreće od uverenja da vlada sa svojim birokratskim aparatom zna sve i može da prepozna potrebe društva bolje od pojedinaca, što je, po njemu, daleko od istine. Na kraju, primena distributivne pravde značila bi povećanu kontrolu od strane vlade, paternalizam države i pasivnost individue. Stoga odluka države da primeni princip distributivne pravde znači put ka totalitarizmu, koji je nespojiv sa modernom demokratijom. Umesto toga državi trebaju samo dobra opšta pravila kojima će regulisati tržište, a rezultati tržišne utakmice niti zavise od bilo čije volje niti su predvidivi, pa time ni ne mogu biti procenjivani kriterijumima pravde (Hajek: 2002).

Tako je kod neoliberala tržište prikazano kao objektivni mehanizam, odnosno područje koje se ne može regulisati a da se time ne naruše ljudska prava. Pored pitanja prava, ideja slobodnog tržišta branjena je argumentima efikasnosti, odnosno ukupne, pa time i prosečne dobiti. Liberalizam je viđen kao sistem koji donosi ukupno najviše dobara i usluga, od čega svi imaju

30) Demokratiji Hajek odaje veliko priznanje jer smatra da je princip po kome je prinuda opravdana samo ako je odobrena od strane većine uslov odsustva despotije. Ipak, Hajek konstatuje da se ovaj termin toliko često zloupotrebljavao, posebno vezivanjem za učenje o društvenoj pravdi, da bi bilo najjednostavnije zameniti ga novim, kao što je „demarhija“, koja bi zapravo bila ograničena na ideale liberalne demokratije. Videti: Hajek Fridrih. Pravo, zakonodavstvo i sloboda (Beograd 2002). On na drugom mestu ipak priznaje da je moguće da u principu postoji totalitarna demokratska vlast, kao i autoritarna vlast koja funkcioniše na liberalnim principima jer je suprotnost liberalizma totalitarizam, a suprotnost demokratije autoritarizam. Videti: Hajek Fridrih, Studije iz filozofije, ekonomije i politike (Beograd, 2002) s 81.

koristi, a jednakih nagrada nema jer u njihovoj proizvodnji ne učestvuju svi jednako (Harison: 2004; Fukujama 2002: 69-70). Ista logika primenjena je i u drugim pitanjima. To je koncept ne slabe (kako se nekad navodi), već ograničene države, koja je jaka u svom domenu, ali bez ovlašćenja van bezbednosti i garantovanja poštovanja pravila države kao servisa građana, koji je samo sredstvo dolaska do privatnih ciljeva a nikada cilj po sebi.

Osporavajući, uz izvesne izuzetke, demokratiju van liberalizma, princip tolerancije koji važi za pojedinca nije prenet na društva, odnosno države. Pošto je pojedinac vrednost po sebi, njegovi ciljevi i težnje su tolerisani dokle god ne ugrožavaju bezbednost drugih, ali državama kao instrumentima ostvarenja pojedinačnih ciljeva takva sloboda nije tolerisana. Od njih se ni ne očekuje da imaju svoje ciljeve, osim borbe protiv spoljašnje prirode, koja svima donosi materijalno blagostanje. **Postavlja se, međutim, pitanje da li liberalna argumentacija zaista opovrgava legitimnost svakog neliberalnog uređenja?**

Moj odgovor na ovo pitanje je negativan iz nekoliko razloga. Naime, iz svega izloženog jasno je samo da je liberalna demokratija jedan legitimni poredak. Ona poštuje osnovna čovekova prava, koja su građanska i politička. Deo zajedničkog života koji u sistemu liberalne demokratije reguliše država, iako za moja shvatanja prilično limitiran, legitiman je jer je proizišao iz dogovora koji su liberalna društva, odnosno građani koji u njima žive, postigli. Ovakva odluka proizišla je ako ne iz tradicije, onda bar iz istorijskog razvoja tih društava, koji je u jednom momentu tražio takav tip uređenja društvenih odnosa, dakle oblikovao liberalno-demokratska shvatanja. Ukoliko pretpostavimo da građani liberalno-demokratskih država u tom svom izboru nisu bili izmanipulisani više od drugih, odnosno da su imali dovoljno prilike da dođu do relevantnih informacija a da im svest ne bude potpuno pomračena, onda nestaje razlog da se legitimnost liberalne demokratije ospori.

Ipak, ovo samo potvrđuje da je liberalna demokratija legitiman izbor, ali ne i da je jedino ona legitimna. Ona nema monopol na legitimnost jer je najpre samo jedan od oblika moderne demokratije koja je legitimna u svim svojim oblicima. Da li i mimo demokratije mogu postojati legitimni poreci posebno je teško pitanje, čiji odgovor mora da pođe od definicije slobode (problem unutrašnjih i spoljašnjih ograničenja) i procene da li čovek kao racionalno biće može slobodno da se odrekne svoje slobode da učestvuje u političkom životu. Ovde ću se zaustaviti na tome da su i drugi oblici demokratije legitimni, jer takođe poštuju osnovna prava čoveka, kategoriju koja je, doduše, vrlo neprecizna, uvek bar u nekoj meri pod uticajem istorijskog i neodvojiva od subjektivnog izbora moralnih paradigmi.

S obzirom na to da ona treba da promovišu ljudsku slobodu, dostojanstvo i jednakost, ostaću kod građanskih i političkih prava kao osnovnih, ali bih dodao i ekonomska, socijalna i kulturna prava kao vrlo važna. S druge strane, široko tumačenje slobode savesti, slobode okupljanja i slobode izražavanja, koje kod liberala obuhvata i pravo na propagiranje ideja i stilova života koji vređaju moralna i politička shvatanja većine, iako vezano za prvu generaciju prava, može predstavljati izuzetak. Ovakvo ponašanje, koje je nesumnjivo okrenuto ka društvu, a ne deo privatnog života, nije bitnije od, recimo, prava na besplatno školovanje, kojim se otvara osnovni kanal društvene pokretljivosti a čovek intelektualno i kulturno uzdiže, posebno kada su u pitanju daroviti ljudi iz siromašnih porodica. Pored toga, ukoliko izostanak besplatnog školovanja ne uskraćuje u velikoj meri prosečnog Amerikanca ili Engleza, on može proizvesti mnogo teži efekat u daleko siromašnijim zemljama, koje liberalni sistem ukoliko se nameće kao globalan ne može da zaobiđe. Ništa objektivno ne ukazuje na to da se prvi slučaj mora tretirati kao osnovno pravo, a drugi samo kao mogućnost ili težnja, kako ovaj problem često vide liberali. Slična situacija je i sa pravom na besplatno zdravstvo, koje liberalizam ne predviđa iako ono pokazuje elementarnu ljudsku solidarnost i ne može zavisiti od bilo čije uspešnosti, čak i na savršeno zamišljenom tržištu. Na spisak važnijih uskraćenih prava može se staviti i pravo na slobodno izjašnjavanje o svojoj nacionalnoj pripadnosti, koje je uskraćeno u većini liberalnih zemalja koje su to unapred odredile za svoje građane.

Nema sumnje da je idealno kada su svi članovi društva zadovoljni i kada niko ne smatra da su mu ugrožena prava, ali u stvarnom životu takva harmonija najčešće ne postoji. Na primeru liberalne demokratije pokazano je da minimum demokratije može biti ostvaren i bez nekih bitnih prava. Takav je slučaj i sa drugim oblicima demokratije. Istorijska praksa i liberalna misao osporili su demokratski potencijal liberalnog poretka i njegov legitimitet, ali iz toga ne proizilazi da su osporena socijalna prava i princip distributivne pravde. Rolsov princip, po kome je preraspodela opravdana dok ne ugrožava ljudska prava a nejednakost opravdana onda kada dovodi do povećanja dohotka najugroženijih, odnosno do onog momenta kada niko ne može da dobije više nego što ima a da zbog toga neko dobije manje, izgleda prilično demokratski, iako nije do kraja liberalan (Rols: 1998.). Nešto slično primenjeno je u državama blagostanja, gde su pomireni principi efikasnosti, lične motivacije, solidarnosti, slobode i tamošnjeg viđenja pravde. Uzeto je u obzir da je pojedinac taj koji stvara vrednost i da ima pravo da uživa u plodovima svog rada, ali i da on to čini u društvu i dobrim delom zahvaljujući njemu.

Isti princip treba primeniti i na društveni život. Država ne može

ugrožavati ničiji život, osnovnu slobodu i dostojanstvo, kao ni tretirati ljude nejednako, ali gde će mimo toga ona, kao politički zastupnik društva, odrediti svoje granice prema pojedincu, to je njena odluka, odnosno odluka svih mentalno zdravih, punoletnih ljudi koji u njoj žive. Tvrdnja da društvo, a preko njega i država, može smatrati za normalno nešto što se kasnije može pokazati kao apsurdno u osnovi je tačna, ali je nedovoljan argument za vrednosni relativizam i zabranu bilo kakvog društvenog ideala i izbora ciljeva. Najpre, šansa da dođe do greške i dalje je veća kod pojedinaca, odnosno manjina, posebno kada su ljudi od najranije dobi izloženi najrazličitijim sadržajima. Pored toga, problem pogrešivosti društva znatno je umanjen ograničavanjem potencijalnih posledica. Naime, za razliku od žena optuženih za veštičarenje, pripadnicima grupa čiji životni stil i shvatanja tradicionalna društva ne mogu ili ne žele da prihvate ili ih čak smatraju uvredom moralnih shvatanja (primer homoseksualizma) nije ugrožen život, pa čak ni pravo da ih neguju u privatnom životu, ukoliko je reč o demokratijama. Njima se zabranjuje samo propagiranje takve orijentacije, baš kao što se mogu ograničiti i drugi uticaji koje društvo smatra štetnim po moral građana, što je neuporedivo manje odricanje za pojedinca i opravdano je čak i pored pogrešivosti društva i države.

Čovek jeste na prvom mestu neponovljiva jedinka, ali nije, ili bar ne bi trebalo da bude, Robinson Kruso, već društveno biće koje zajedno sa ostalim članovima društva ima pravo da reguliše zajednički život ukoliko tako želi ili da ga ostavi anarhičnim ako smatra da je to neophodno. To je sloboda izbora u svojoj potpunosti. Ono za šta se liberali i zalažu kada su u pitanju pojedinci, i što se mora dozvoliti i društvima. Stoga je izbor da se društvo uredi mimo liberalnih principa, opredeljujući se za harmoniju više osnovnih ljudskih vrednosti, odnosno u skladu sa načelima koja se u njemu poštuju, legitiman i demokratski sve dok time ne narušava osnovna ljudska prava.

BIBLIOGRAFIJA

- Berlin, Isaija. 1992. *Četiri ogleđa o slobodi*. Beograd. Filip Višnjić.
- Bešlin, Branko. 2005. *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*. Sremski Karlovci. Izdavačka knjižara Zorana Stojanovića.
- Constant Benjamin, *The Liberty of Ancients Compared with that of Modern*. Predavanje na Athenee de Royal of Paris 1819.
<http://www.uark.edu/depts/comminfo/cambridge/ancients.html> (preuzeto marta 2012.).
- Duzinas, Konstantin. 2009. *Ljudska prava i imperija: Politička filozofija kosmopolitizma*. Beograd. Službeni glasnik.
- Hajek A, Fridrih. 2002. *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*. Beograd, JP Službeni list SRJ.
- Hajek A, Fridrih. 2002. *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*. Beograd. Paideia.
- Hamilton, Alehander. Madison J. Jay J. *The Federalist Papers*. A Penn State Electronic Classics Series Publication.
<http://www2.hn.psu.edu/faculty/jmanis/poldocs/fed-papers.pdf> (preuzeto oktobra 2013.).
- Harison, Ros. 2004. *Demokratija*. Beograd. Clio.
- Humbolt, Vilhelm F. 1991. *Ideje za pokušaj određenja granica delotvornosti države*. Novi Sad. Dobra vest.
- Jerotić, Vladeta. 2004. *Vera i nacija*. Beograd. Ars libri.
- Kaningam, Frenk. 2003. *Teorije demokratije*. Beograd. Filip Višnjić.
- Konstan, Benžamin. 2000. *Principi politike i drugi spisi*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Koštunica, Vojislav. Čavoški, Kosta 1990. *Stranački pluralizam ili monizam u Jugoslaviji (1944-1949); Posleratna opozicija-obnova i zatiranje*. Beograd.

- Lok, Dzon. 2002. *Dve rasprave o vladi*. Beograd. Utopija.
- Manon, Pjer. 2001. *Intelektualna istorija liberalizma*. Beograd. Stubovi kulture.
- Marks, Karl. F. Engels. 1982. *Manifest komunističke partije*. Beograd. BIGZ.
- Matić, Milan. 1992. *Liberalizam, populizam i demokratija*. Beograd. JP Službeni list SRJ.
- Matic, Milan. Podunavac, Milan. 1995. *Politički sistem*. Beograd. Institut za političke studije.
- Mil, Dž. Stjuart. 2003. *Utilitarizam*. Beograd. Dereta.
- Mil, Dž. Stjuart. 1988. *O Slobodi*. Beograd. Filip Višnjić.
- Mill, J. Stuart. 2001. *Representative Government*. Ontario. Batoche Books. Kitchener.
- Rols, Džon. 1998. *Teorija pravde*. Beograd. Službeni list SRJ.
- Ruso, Žan Žak. 1993. *Društveni ugovor*. Beograd. Filip Višnjić.
- Smit, Adam. 1970. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Beograd. Kultura.
- Šumpeter, Jozef. 1998. *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Beograd, Plato.
- The Philosophical Works of David Hume*. 1854. Cornell University library.
- Tokvil De Aleksis. 2002. *O demokratiji u Americi*. Beograd. IK Zorana Stojanovića.
- Tukidid. 2010. *Peloponeski rat*. Beograd. Admiral Books.
- Vajl, Erik. 1971. *Politička filozofija*. Beograd. Nolit.
- Vujačić, Ilija. 2002. *Politička teorija: studije, portreti, rasprave*. Beograd. FPN.

Liberalizam iz pravno-politikološkog ugla

Igor Živkovski

Sažetak: U središtu ideje liberalizma stoji građanin kao pojedinac koji je nosilac određenih prava nezavisnih od položaja koji ima u društvu, a koja ga čine jednakim sa drugim ljudima. Osnovni principi liberalne politike jesu: garancija prava čoveka i građanina, sloboda mišljenja i suverenitet naroda. U članku se analizira liberalizam kao teorijski pravac te njegov uticaj na pravni sistem i političke elite. Istorijskom pregledu ideje liberalizma posvećen je prvi deo članka. Nakon što je opisana geneza ove ideje, obrađen je njen sukob sa totalitarizmom. Potom je pažnja posvećena liberalnom pokretu i njegovim frakcijama nakon Drugog svetskog rata. Ovom komparativnom prikazu sledi analiza savremenog liberalnog pokreta, dok je rad kompletiran opisom razvojnog puta liberalizma u Srbiji, od njegovog rađanja u našoj zemlji i prvih pobornika ove ideje, do pojavnih oblika liberalizma na današnjoj političkoj sceni.

Ključne reči: *Liberalizam – demokratija – sloboda – pojedinac*

Liberalism from Legal and Politicological Perspective

Igor Živkovski

Summary: The core of the idea of liberalism is the citizen as an individual who is the holder of certain rights, independent of his position in society, and which make him equal to other people. The basic principles of liberal policy are: the human rights guarantees, the freedom of thought and the sovereignty of the people. The article analyses liberalism as a theoretical direction and its impact on the legal system and the political elite. The first part of the article is dedicated to the historical review of the idea of liberalism. After the description of the genesis of this idea, follows the part of the article which deals with the conflict between liberalism and totalitarianism. Then focus shifts to the liberal movement and its fractions after the Second World War. When this comparative analysis is provided, the attention is paid to the modern liberal movement, while the article finishes with the description of the development path of liberalism in Serbia from its birth and the first proponents of this idea in our country until the manifestations of liberalism at modern political scene.

Key words: *Liberalism – Democracy – Freedom – Individual*

Liberalna demokratija je lice koje vladajuće klase pokazuju kada se ne plaše, fašizam je ono lice koje one pokazuju kada se plaše.

Markuze, „Kontrarevolucija i revolt“

Istorijat ideje liberalizma

Iako je istorijska nauka neke elemente liberalnog shvatanja otkrila u Starom svetu, naročito u antičkoj Grčkoj i starom Rimu, ti elementi spadaju u predistoriju liberalizma i ne mogu se shvatiti kao komponente modernog liberalnog pokreta.

Kao prepoznatljiva nit u misli i praksi, liberalizam se javlja kao politička struja i intelektualna tradicija tek u XVII veku. Termin *liberalan* prvi put susrećemo u jednom političkom pokretu XIX veka u Španiji, gde jedna partija sebi daje ime „Liberalesa“.

Međutim, neophodno je prethodno istaći da se klasična liberalna misao razvila pre svega u periodu prosvetljenosti u Škotskoj, konkretno u delima Adama Smita (*Adam Smith*), ali je izraz *liberalan* uglavnom bio vezivan za pojmove blagorodnosti, klasične vrline čovečnosti, plemenitosti i otvorenosti duha (Grej, 1999: 97).

Da bismo razumeli duh liberalizma neophodno je upoznati njegov istorijat, njegovo poreklo u određenim kulturnim i političkim okolnostima i razumevanje njegovog mesta u kontekstu evropskog individualizma u ranom modernom periodu. Iako liberalizam nema samo jednu i nepromenjivu prirodu ili suštinu, on poseduje specifične osobine koje odražavaju njegovu modernost i istovremeno ga odvajaju od drugih modernih intelektualnih tradicija i političkih pokreta vezanih za te tradicije. Te osobine su u potpunosti prepoznatljive u istorijskoj perspektivi koju otkriva nekoliko kriza modernosti – raspad feudalnog poretka u Evropi XVI i XVII veka, događaji oko francuske i američke revolucije u poslednjoj deceniji XVIII veka, širenje demokratskih i socijalističkih pokreta masa tokom druge polovine XIX veka i gotovo potpuni sumrak liberalnog društva koji su izazvale totalitarne vlade u XX veku. Na taj način su specifične osobine liberalizma izmenjene i preoblikovane, dok su se individualistička društva u kojima su rođene liberalne ideje pri tom suočila sa novim i drugačijim izazovima.

Ideološki koreni liberalizma

Liberali kažu da njihove ideje sežu daleko u prošlost, još u period humanizma i renesanse, kao i revolucije u Engleskoj 1688. godine. Međutim, prve ozbiljnije liberalne pokrete koji su široko prihvaćeni nalazimo u prosvetiteljskom pokretu, posebno u vigovcima u Engleskoj, filozofima u Francuskoj i pokretu za nezavisnost u američkim kolonijama. Ovi pokreti bili su suprotstavljeni apsolutnoj monarhiji, merkantilizmu i raznim oblicima religijskog dogmatizma i klerikalizma i po prvi put ustanovili koncepte prava pojedinaca i vladavine prava te važnosti upravljanja državom preko izabranih predstavnika.

Sloboda kao suštinsko pravo građana isticana je permanentno kroz istoriju: u srednjem veku italijanski gradovi-države ustali su pod firmom slobode protiv papskih zemalja, a vek i po kasnije Makijaveli (*Niccolò Machiavelli*) je očuvanje sloboda okarakterisao kao osnovno obeležje republikanskog uređenja. Republike u Firenci i Veneciji imale su izbore, vladavinu prava i slobodno preduzetništvo tokom najvećeg dela XV veka, do pada pod dominaciju spoljnih sila u narednom veku.

Liberalizam kao svesna ideologija – da sloboda nije tek dodatak, već fundamentalna osnova prava unutar političkog entiteta i, kasnije, države – počeo je da poprima jasniji oblik kao odgovor apsolutizmu, posebno u Engleskoj. Engleski liberalizam podrazumevao je snažno zalaganje za parlamentarnu vladu u okviru vladavine prava, a protiv monarhističkog apsolutizma, uz naglašavanje slobode udruživanja i privatne svojine. To su i bili aspekti engleskog političkog iskustva koje je Lok (*John Locke*) teorijski obradio izrazivši ih u svojoj koncepciji civilnog društva – društva slobodnih ljudi, jednakih pod vladavinom prava i povezanih ne nekim naročitim zajedničkim ciljem, već jedino poštovanjem prava koje svako od njih ima.

Kod Loka nailazimo na jasnu ideju da lična nezavisnost pretpostavlja postojanje privatne svojine koja je u potpunosti zaštićena kroz vladavinu prava. Po njemu, teza da civilno društvo zahteva široku rasprostranjenost lične imovine postaje najvažnija tema liberalne literature, pa ta ideja i predstavlja njegov najveći doprinos liberalizmu. Njegova teza da o slobodi ne može biti reči ukoliko nema suštinske privatne svojine, trajno je obeležila političku misao i pružila engleskom liberalizmu jednu od njegovih definicionih karakteristika.

U Francuskoj je liberalizam nastao i razvijao se u jednom periodu feudalne prakse i apsolutističkih institucija i u tome ima analogije sa engleskim iskustvom.

Katolička crkva u Francuskoj, kao i u drugim zemljama kontinentalne Evrope, dala je od samog početka drugačiji pečat francuskom liberalizmu, povezujući ga sa slobodnom mišlju i antiklerikalizmom pre nego sa verskim nekonformizmom. Francuski liberalizam je od samog početka imao nepovoljniji ambijent za svoj razvoj nego što je to bio slučaj u Engleskoj. Sledstveno tome, francuski liberalni pokret je u svojim ranim fazama bio izrazito anglofilski, pa je dobar deo kritika samovolje vlasti u „starom režimu” zavisio od tumačenja engleskog razvoja.

Iako se nije slagao sa mnogim karakterističnim ekscesima francuske prosvete, Šarl Monteskje (*Charles-Louis de Secondat*) je bio njena reprezentativna figura. Osim što je pisao o vladavini prava i protiv svih vrsta despotizma, Monteskje je u „Duhu zakona” zastupao i primerima objasnio prirodno-naučni pristup proučavanju političkog i društvenog života, u kome je naglašen uticaj geografskih, klimatskih i drugih prirodnih uslova na društvene institucije i ponašanje ljudi.

Ovo učenje nastavljaju politički ekonomisti Žan-Batist Sej (*Jean-Baptiste Say*) i Destit de Trasi (*Destutt de Tracy*), vatreni pobornici harmonija tržišta i, sva je prilika, tvorci principa *laissez-faire*.

U drugoj polovini XIX veka uobličile su se dve škole mišljenja, posebno važne za kasniju liberalnu misao. Korene prvoj od njih možemo naći još u „škotskom prosvetiteljstvu”, uključujući tu mislioce Dejvida Hjuma (*David Hume*), Adama Smita, Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) i Andersa Hidenijusa (*Anders Hidenius*) (Lakićević, Stojanović i Vujačić, 2008: 198).

Među brojnim i raznovrsnim Hjumovim doprinosima verovatno je najvažnija njegova tvrdnja da će osnovna pravila ljudskog ponašanja nadjačati sve pokušaje njihovog ograničavanja ili regulisanja. Primera radi, Hjum tako obara projekat merkantilnih država sticanja bogatstva kroz gomilanje sve više zlata i srebra, objašnjavajući da su cene u vezi sa količinom novca, te da ovaj proces naprosto može jedino generisati inflaciju. (Fridman, 1997: 38).

U svom najuticajnijem obliku, liberalni sistem principa izložio je i obrazložio Adam Smit u radu „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda” iz 1776. godine. Ova Smitova analiza ima tri značajne karakteristike koje će kasnije naslediti njegovo „liberalno potomstvo” (Đurković, 2005: 201).

Prva je ideja da se ljudsko društvo razvija kroz seriju posebnih faza, epoha ili sistema, kulminirajući u komercijalnom sistemu, tj. sistemu slobodnog preduzetništva. Ta ideja je inače prisutna i kod Makijavelija, a prema njoj se ljudska istorija može razumeti kao serija jednostavnih ciklusa uspona i padova civilizacije. Drugo, Smit prihvata postavku, što čine i svi veliki klasični liberali, da su promene u ekonomskom sistemu nerazdvojne od promena u političkoj

strukturi, tako da sistem slobode u sferi trgovine nalazi svoj logični pandan u ustavnom poretku u kome su građanske i političke slobode zagarantovane. Najzad, Smitov sistem je naglašeno individualistički i u njemu se društvene institucije shvataju kao rezultat akcija ljudskih jedinki, a ne kao posledica ostvarenja ljudske namere ili plana. Smitov sistem je individualistički i u moralnom smislu, jer nastaje u njegovoj koncepciji sistema prirodne slobode u kome svaka pojedina osoba poseduje najveću moguću slobodu, saglasnu sa sličnom slobodom svake druge vrste. Smitovo teoretisanje razlikuje se po sistematičnosti i obuhvatnosti od ranijih liberalnih mislilaca i od manje formalnih refleksija većine njegovih francuskih i američkih liberalnih sledbenika. Potpuno u skladu sa svojim metodološkim individualizmom, Smit uviđa da razlika između ekonomske i političke strane života društva nikad ne može biti sasvim oslobođena artifičijelnosti ili proizvoljnosti, pošto postoji neprestana uslovljenost i interakcija između njih.

Kant, iako Nemač, bio je pod jakim uticajem Hjumovog empirizma i racionalizma. Njegovi najvažniji prilozi liberalnom mišljenju su u oblasti etike, posebno njegova tvrdnja o kategoričkom imperativu. Kant je tvrdio da su usvojeni sistemi razuma i morala subordinirani osnovnim prirodnim i moralnim zakonitostima i da će se stoga napori da se potonji ograniče ili potisnu nužno završiti neuspehom.

Drugi pravac mišljenja, čiji će značaj kasnije sve više rasti, osnovao je Žan-Žak Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*). Njegova tvrdnja da se čovek rađa slobodan, ali da je već obrazovanje dovoljno da ga unutar društva ograniči, potresla je monarhije njegovog vremena. Rusoova teza o organskoj volji nacije, koja, dakle, ide u prilog principu samoopredeljenja naroda, takođe odstupajući od dinastičkih politika svog vremena, postaće ključni element u Deklaraciji Narodne skupštine u Francuskoj revoluciji i shvatanjima važnih ličnosti u Americi, poput Bendžamina Frenklina (*Benjamin Franklin*) i Tomasa Džefersona (*Thomas Jefferson*).

Revolucionarni pokreti inspirisani liberalizmom

Svi ovi mislioci su, međutim, radili i iznosili svoje ideje unutar političkog okvira monarhije (čak i ako su neke od njih bile ustavne monarhije). Ideja da bi pojedinci mogli sami oblikovati svoje okruženje kroz delovanje dobro shvaćenih osnovnih pravila ostala je teoretska sve do američke i francuske revolucije. Prema tome, iako se Revolucija iz 1688. godine ponekad uzima za presedan, ove dve revolucije kasnog XVIII veka postale su primeri koje su pratili kasniji revolucionarni liberali.

Frenklin, Džeferson i Džon Adams (*John Adams*) bili su od izuzetnog značaja kada je Amerikance trebalo ubediti da se pobune u ime *Zakona Prirode* i *Boga Prirode*, poput Monteskjea, i sebi obezbede život, slobodu i težnju ka sreći, poput Loka. „Američki eksperiment” stajao je iza demokratske vlade, lične slobode i, jednako važno, omogućio ekonomski razvoj koji je najbolje postignut pomoću ova dva mehanizma. Kada je trebalo pisati predlog Saveznog Ustava SAD, konkretne načine na koje se ideja konkurentskih interesa unutar pravnog sistema kao potreban i dovoljan garant slobode mogla ugraditi u jasno određene strukture iznašli su Džejms Medison (*James Madison*) i Aleksandar Hamilton (*Alexander Hamilton*). Oni su proširili uticaj ove nove ideologije i na američki sistem vlasti, zalažući se za njenu striktnu podelu na zakonodavnu, izvršnu i sudsku i sistem kontrole i ravnoteže između ovih grana, za prava saveznih država i dvodomno zakonodavno telo (Čavoški i Vasić, 2006: 233).

U središtu ovog novog talasa liberalizma bio je najčešće ideal „države – noćnog čuvara”, ograničene na zadatke sprovođenja i odbrane zakona, sprečavanja zloupotrebe vlasti, širenja tržišta i odbrane zemlje. Čak je i pripravna vojska bila sumnjiva, uz verovanje da bi milicija bila dovoljna za odbranu, uz mornaricu koju bi održavala potrebe države za trgovinom.

Francuska revolucija, nastavljajući neposredno zbacivanje monarhije skupa sa njenim aristokratskim društvenim poretkom, bila je znatno strasnija u svom verovanju u egalitarizam i nužnost uklanjanja starog poretka. Ključni trenutak u francuskoj revoluciji bilo je odbacivanje ustavne monarhije i proglas predstavnika trećeg staleža da od tada oni čine Narodnu skupštinu i predstavljaju interese francuskog naroda (Avramović i Stanimirović, 2006: 275).

Francuska revolucija nije uspela da prebrodi tranziciju od pobune do stabilnosti kako je to Amerikancima pošlo za rukom. Umesto konačnog republikanskog ustava, Napoleon Bonaparta (*Napoléon Bonaparte*) postaje prvo direktor, potom konzul i napokon car. Na samrti, Napoleon je izjavio: „Želeli su još jednog Vašingtona.” – dakle, vođu koji bi vojno uspostavio novu državu, ali bez želje za svojom dinastijom (Jovanović, 1932: 315).

Sa druge strane, francuska revolucija je otišla dalje od američke u uspostavi opšte vojne obaveze, nacionalnog državljanstva za sve i dalekosežne Deklaracije o pravima čoveka, analogne američkoj Povelji o pravima.

Sa dolaskom romantizma, liberalna gledišta su od predloga za reformu postojećih vlada postala zahtevi za promenama. Američka i francuska revolucija dodale su demokratiju na listu vrednosti za koje se liberalna misao zalaže, a politički suverenitet zasnovali na pravima čoveka. Ova ideja, prema kojoj je narod suveren i sposoban da sačini i sprovodi sve neophodne zakone išla je

dalje od shvatanja prosvetitelja. Umesto prostog isticanja prava pojedinaca unutar države, narod je postao država, a sve državne moći izvedene su iz pravične saglasnosti svojih subjekata.

U ovom pogledu, mora se naglasiti ugovorna priroda liberalnih shvatanja. Jedna od osnovnih ideja prvog talasa mislilaca liberalne tradicije bila je da pojedinci sklapaju dogovore i poseduju imovinu. Ovo gledište danas verovatno ne izgleda posebno radikalno, ali u vreme nastanka ove ideje, većina imovinskih zakona određivala je imovinu kao posed porodice ili određenog njenog člana, na primer: „glave porodice”. Obaveze su bile zasnovane na ličnim (zakletva) i feudalnim (vazalstvo) vezama lojalnosti, a ne na razmeni konkretnih dobara. Vremenom, liberalna tradicija je počela da gleda na dobrovoljni pristanak i dobrovoljni dogovor kao na osnovu legitimne vlasti i zakona. Ovaj pogled je dalje unapredio Ruso svojim pojmom društvenog ugovora.

Između 1774. i 1848. godine odigralo se nekoliko talasa revolucija, pri čemu je svaka od njih zahtevala sve jače prvenstvo prava pojedinaca. I sama reč *liberalizam* nastala je u ovom periodu. Revolucije su počele sve više da vrednuju ideju da je nacionalno jedinstvo važan deo političkog jedinstva, te da narodom ne mogu ispravno vladati oni koji među tim narodom nisu. Ovo shvatanje bilo je posebno važno u revolucijama kojima je okončana kontrola Španije nad najvećim delom njenih kolonija na američkom kontinentu, kao i u utvrđivanju nacionalizma u Evropi, koji je razdvojio zemlje od monarhija koje su njima tradicionalno upravljale. Kao deo revolucionarnog programa, važnost obrazovanja, vrednosti više puta isticane još od Erazma (Desiderius Erasmus Roterodamus), sve više zauzima središnju ulogu u ideje slobode.

Ideološki konflikti unutar liberalizma

Tokom ranog XIX veka pojavio se i osnovni ideološki konflikt unutar liberalizma. Dve osnovne liberalne ideje su dostojanstvo i jednakost pojedinaca i pravo pojedinaca na slobodu, posebno da poseduju i upravljaju ličnom (privatnom) svojinom. Ova dva principa našla su se u sukobu kada je postalo jasno da se imovinska prava nekih pojedinaca ne mogu pomiriti sa dostojanstvom drugih. Posebno je ovde bio težak slučaj tzv. gazdinskog ropstva, u kojem se jedna osoba (rob) smatrala svojinom druge. Uopšteno gledano, po ovom pitanju, gro liberalnog mišljenja naginjalo je važnosti ljudskog dostojanstva, koje su liberali počeli sve više posmatrati kao osnovnije od polaganja prava na imovinu. Međutim, potraga za ravnotežom između ove dve osnovne vrednosti ipak objašnjava niz konflikata unutar liberalne misli (Hajek, 2002: 287).

U kasnom XIX veku proširena je dostupnost obrazovanja i biračkog prava, a u privredi je ostvaren veliki napredak putem industrijalizacije. Trgovina je znatno proširena, a sa njom i mogućnosti za napredak i bogaćenje, a došlo je i do naglog rasta u širenju kulture i pismenosti. Istovremeno, sve ove promene proizvele su i ogromne nejednakosti u bogatstvu i ljudske patnje poput masovne gladi, dečijeg rada, zagađenih gradova i teškog siromaštva za većinu stanovništva. Sukob između svojine i dostojanstva izbio je u prvi plan: jedna struja liberalnih mislilaca zahtevala je zakone protiv dečijeg rada i propisivanje minimalnih stadarda rada i plata, dok je *laissez-faire* škola tvrdila da bi takvi zakoni predstavljali nepravedno nametanje koje je protivno imovinskim pravima i smetnju privrednom razvoju.

Još jedno važno načelo liberalizma bili su racionalna vlada i vladini organi. U kasnom XIX veku počelo se sa standardizacijom i internacionalizacijom stvari poput merenja vremena, težina i drugih mera, nastali su novčani sistemi i počele su stalne međunarodne komercijalne transakcije. Isticanje pojedinačnih subjekata, fizičkih ili privrednih, kao važnih jedinica pravnog sistema, učinilo je liberalizam jedinim okvirom unutar kojeg je bilo moguće sprovoditi trgovinu koju je sve više karakterisala međuzavisnost. Postepeno se odustajalo od feudalnih pojmova o vlasništvu, koje je još uvek bilo na snazi u pojedinim državama. Primera radi, u XIX veku ropstvo je i dalje postojalo u Rusiji, a srednjevekovna ograničenja u trgovini važila su u nemačkim državama sve do ujedinjenja pod Prusijom 1871. godine.

Veliki uticaj u razvoju modernih liberalnih shvatanja imao je Džon Stjuart Mil (*John Stuart Mill*). On se protivio kolektivističkim težnjama, u isto vreme naglašavajući značaj kvaliteta života za pojedinca (Milbank, 2007: 247). Ove ideje on je formulisao u radu „O slobodi”, koji je nastao 1859. godine. Mil je takođe bio naklonjen biračkom pravu za žene i (kasnije) radničkim zadrugama. Njegova podrška utilitarizmu utvrdila je liberalizam u načelima svrsishodnosti i pragmatičnosti – naročito izraženim u njegovom delu „Utilitarizam” nastalom 1854. godine, omogućavajući sjedinjenje subjektivnih ideja o slobodi nasleđenih od francuskih mislilaca u tradiciji Žan-Žak Rusoa, sa jedne, i filozofije Džona Loka i britanske škole, više oslonjene na lična prava, sa druge strane.

U kasnom XIX i ranom XX veku, sve su izraženija mišljenja koja ističu ideju da je pojedincima, da bi bili slobodni, potreban pristup svim preduslovima za lično ispunjenje; u ovom viđenju, lična sloboda zahteva da društvo preuzme odgovornost za obezbeđivanje osnovnog nivoa mogućnosti, zaštite i obrazovanja.

Sa početkom XX veka, sukob između ličnog dostojanstva i imovine

postao je još oštriji. Industrijalizacija je proizvela velika bogatstva i visok rast mogućeg životnog standarda, ali isto tako i ogromnu bedu i siromaštvo. Dok su u drugoj polovini XIX veka industrijski visoko razvijene države mogle zemlju i sirovine uzimati od industrijski manje razvijenih i politički slabije organizovanih zemalja, početkom XX veka svet je već bio uglavnom podeljen, tako da je dalji privredni rast industrijski razvijenih država bio uslovljen njihovim međusobnim sukobom. Ovo je učinilo neizbežnim izbijanje Prvog svetskog rata.

U prvim decenijama XX veka klasični liberalni pogled Mila bio je zamenjen izmenjenim liberalnim idejama, inspirisanim Hegelovim (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) učenjem. Među liberalima revizionistima ističu se Grin (*Thomas Hill Green*) i Bosanket (*Bernard Bosanquet*) – kritičari uglavnom negativnog koncepta slobode kao nemešanja, koju je zastupao najveći broj klasičnih liberala, koji su se zalagali za punu slobodu i slobodu shvaćenu kao sposobnost.

Novi liberalizam je najsystematičnije izložen u spisima L.T. Hobhause (*Leonard Trelawny Hobhouse*), u čijem je delu „Liberalizam” iz 1911. godine dato sažeto učenje liberalizma XIX veka (posebno pogleda Mila i Grina), koje uključuje i ograničeni pristanak, kako na državno uplitanje u privredu, tako i na kolektivno pravo na jednakost u poslovanju, koje je on nazvao „pravičnom saglasnošću”, uključujući i sindikate.

Liberalizam protiv totalitarizma

Sredinom XX veka pojavilo se novo filozofsko učenje, odnosno skup učenja, pod nazivom totalitarizam. Ove ideje su okupljene oko načela da su potpuno centralizovani nadzor i upravljanje nad svim oblicima društvenog života nužni da bi bili ostvareni napredak, stabilnost i mnogi drugi ciljevi. Većina totalitarista nastojala je da, na jedan ili drugi način, obezvređi i uništi liberalizam. Tokom najvećeg dela XX veka liberali su bili prinuđeni da budu opozicija raznim vrstama totalitarizma.

Velika ekonomska kriza tridesetih godina prošlog veka potresla je poverenje javnosti u kapitalizam, pa i u sposobnost nereguliranih tržišta da dovedu do napretka. Pred liberalizmom je stajala treća dramatična promena: počelo se sa zalaganjem za detaljniji državni aparat kao branu slobode pojedinca i nastavka ka kapitalizmu, bez okretanja ka diktaturi. Ključni mislioci ove promene bili su Džon Džui (*John Dewey*) i Džon Majnard Kejnz (*John Maynard Keynes*), te Vinston Čerčil (*Winston Leonard Spencer Churchill*) i Frenklin Delano Ruzvelt (*Franklin Delano Roosevelt*). Za razliku

od prethodnih promena učenja, ova nije obuhvatila sve liberalne struje. Mnogi liberali ostali su verni tumačenju liberalizma iz XIX veka, a verovatno je da su Velika ekonomska kriza i Drugi svetski rat pojedinačni događaji, koji, nakon što su okončani, nisu činili opravdanim nastavak državnog uplitanja. Kao primer ove linije razmišljanja možemo navesti Fridriha Augusta fon Hajeka (*Friedrich August von Hayek*). On je više nego bilo koja ličnost doprineo oživljavanju klasičnog liberalizma u periodu posle Drugog svetskog rata. Objavio je značajno delo „Konstituisanje slobode” 1960. godine. Knjiga je tek krajem sedamdesetih godina doživela punu satisfakciju, a kritike o revidiranju liberalnih shvatanja socijalne pravde i ideje socijalnog stvaranja u vezi sa njom su sasvim utihnule.

U Italiji i Nemačkoj vlast preuzimaju fašisti i nacional-socijalisti, koji vezuju korporativni kapitalizam za državu umesto za slobode pojedinaca i ističu ideju da će osvajanja i narodna superiornost ovim državama dati njihovo pravedno „mesto pod suncem”. Totalitarne države tvrde da je demokratija bila slaba i nesposobna za odlučno delovanje i da jedino jak vođa može usaditi neophodan vid discipline.

Uspon totalitarizma naveo je autore i pristalice liberalnog učenja da preispituju svoja uverenja i načela kako bi shvatili u čemu su grešili i napokon došli do zaključka da je do totalitarizma došlo zato što se u potrazi za rešenjima poniženi narod okreće ka diktaturama. Zato, prema njihovom razmišljanju, država ima dužnost da zaštiti ekonomsku dobrobit svojih građana.

Kako je Isaija Berlin (*Isaiah Berlin*) govorio: „Sloboda za vukove znači smrt za ovce”. Oni su dalje tvrdili da razboritost vlasti zahteva da vlada deluje kao snaga ravnoteže u privredi, upravo kako je to pokazivala nedavno razvijena teorija – kejnzijizam. Postalo je neophodno „sačuvati kapitalizam od sebe samoga”, a slobodne države imale su prihvatiti teret odbrane demokratije i slobode čak i silom, ako to bude nužno (Valerštajn, 2005: 107).

Džon Majnard Kejnz i Džon Džui objašnjavali su teorijski zbog čega i kako bi se vlada mogla uplitati u privredu a da se pri tom sistem ne pretvori u socijalističku plansku privredu. Gorenavedeni liberali uzeli su za svoj teorijski pravac ime Novi liberali, kako bi istakli svoju podršku razrađenoj tradiciji lične slobode i dostojanstva, odbacujući radikalni kapitalistički deo klasične liberalne škole ekonomske misli, kao i revolucionarne težnje socijalističke škole. Sam naziv „Novi liberalizam” danas je izašao iz upotrebe i u SAD se ovo učenje naziva jednostavno „Liberalizam”.

Izvore ove struje nalazimo u Liberalnoj partiji u Velikoj Britaniji, posebno počev od Narodnog budžeta Lojda Džordža (*Lloyd George*). Upravo je „Novi liberalizam” ono liberalno nasleđe koje je Džon Majnard Kejnz tridesetih

godina tvrdio da podržava; i upravo je to oblik liberalizma koji predstavlja Oksfordski liberalni manifest svetske organizacije liberalnih stranaka – Liberalne internacionale, iz 1947. godine. Uticaj kejnzijanizma na Ruzveltov *New Deal* učinio je da se u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi liberalizam poistovećuje sa socijalnom državom.

Razvoj liberalizma posle Drugog svetskog rata

U razmišljanjima zapadnog sveta izraženo liberalne stranke locirane su između konzervativnih stranaka sa jedne, i radničkih ili socijaldemokratskih stranaka sa druge strane. Primera radi, Liberalna partija u Velikoj Britaniji danas je svedena na minornu stranku. Slično se dogodilo u nizu drugih zemalja, nakon što su socijaldemokratske stranke preuzele vodeću ulogu među levicom, a konzervativne stranke naklonjene privrednim subjektima, na desnici.

Pa ipak, u posleratnom periodu „Novi liberalizam” bio je na svom vrhuncu. Povezujući modernizam i progresivizam sa shvatanjem da će stanovništvo u posedu svojih prava i dovoljno ekonomskih i obrazovnih sredstava biti najbolja odbrana pred pretnjama totalitarizma, liberalizam ovog vremena zauzeo je stanovište da se prosvetljenom upotrebom moći vlasti može postići najviši stepen ličnih sloboda, a lično samoispunjenje dostići širokom primenom tehnologije. Među liberalnim piscima ovog perioda su i ekonomista Džon Kenet Galbrajt (*John Kenneth Galbraith*), filozof Džon Rols (*John Rawls*) i sociolog Ralf Darendorf (*Ralf Dahrendorf*). Mnogi liberali u Evropi, kao i u Severnoj Americi, učestvovali su u izgradnji socijalne države.

Istovremeno, razvila se i značajna izdvojena struja liberalizma – pravac koji je na bilo kakvo uplitanje vlade u privredne tokove gledao kao na izdaju liberalnih načela. Ova škola učenja bila je posebno dominantna u Austriji, pa se otuda i zove „Austrijska škola”, dok su njeni pripadnici sebe nazivali „Klasičnim liberalima” ili „Libertarijancima”.

Polemika koja je vođena između slobode pojedinaca i optimalnog učešća društva, obeležila je veći deo liberalne teorije od Drugog svetskog rata, posebno fokusirajući svoju pažnju na pitanje do koje mere društveni izbor i tržišni mehanizam zajednički deluju kako bi doveli do najpravednije raspodele dobara i pogodnosti. Jedan od središnjih delova ove rasprave tiče se tzv. teoreme o nemogućnosti, Keneta Eroua (*Kenneth Arrow*), prema kojoj ne postoji konzistentna funkcija društvenog izbora koja zadovoljava uslove neograničenog donošenja odluka, nezavisnosti izbora i optimalnosti po Paretu; ukratko, nije moguće imati i neograničenu slobodu i najviše pogodnosti bez ograničavanja mogućih izbora.

Još jedna važna tema unutar liberalizma je važnost razboritosti u donošenju odluka – da li je liberalnu državu najbolje zasnovati na čvrstim garancijama prava u postupku ili je treba ukoreniti u suštinskoj jednakosti.

Akutno pitanje liberalizma jeste imaju li ljudi pozitivna prava kao članovi zajednica, pored zaštite od nepravdi koje bi im drugi naneli. Za većinu savremenih liberala, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, odgovor je pozitivan: pojedinci imaju pozitivna prava zasnovana na pripadnosti određenoj naciji, političkoj ili lokalnoj celini, imaju pravo da očekuju da će im pripadati određene pogodnosti i biti pružena izvesna zaštita. Drugi, klasičniji liberali bi odgovorili negativno: pojedinci nemaju takva prava kao pripadnici zajednica, jer takva prava su nužno u suprotnosti sa temeljnijim negativnim pravima ostalih članova tih istih zajednica (Mijatović i drugi, 2002: 8).

Nakon sedamdesetih godina prošlog veka veliki broj liberala distancirao se od neophodnosti državnog delovanja u privrednom životu, vraćajući se učenju o slobodnom tržištu i oslanjajući se na *laissez-faire* principe. To je značilo vraćanje na ideje od pre Prvog svetskog rata.

Bio je to delom odgovor na pobedničko likovanje tada preovlađujućih oblika liberalizma, ali je on bio ukorenjen i u samim osnovama liberalnih shvatanja, posebno u sumnjičavosti prema državi bilo kao privrednom ili filozofskom činiocu. Sve ubedljivije kritike vladajućeg liberalnog učenja počele su se čuti od Milтона Fridmana (*Milton Friedman*) u Sjedinjenim Američkim Državama i članova Austrijske škole u Evropi, koji su dokazivali kako bi vladino uplitanje u privredu moglo postajati sve veće i da bi ga u nekom momentu bilo teško ukloniti. U ovoj tvrdnji imali su podršku brojnih mislilaca poput Džona Majnarda Kejnza, koji je pisao Hajeku, govoreći da ga je duboko potresao argument da bi privremeni vladini programi mogli postati stalna tiranija.

O liberalizmu danas

Danas liberalizam i njegovi brojni naslednici predstavljaju najpoznatije filozofske škole na Zapadu. Ideje o slobodi pojedinaca, ličnom dostojanstvu, privatnosti, prosvetenoj i razboritoj politici, vladavini prava, temeljnoj jednakosti – pojmovima koji su pre dva veka bili kranje radikalni – danas su gotovo univerzalno prihvaćene kao politički ciljevi svakog civilizovanog društva.

Kao i kod drugih političkih učenja, i ovde treba biti oprezan prilikom objašnjenja liberalizma kao apstraktnog ideala. U stvarnom životu političari su spremni da čine kompromise, imaju lične interese ili mogu povlašćivati biračima, tako da ovakav ideal nikada nije savršen opis pojedinačne politike. Takođe, kao i kada je reč o drugim političkim shvatanjima, liberalizam, ma u kakvom obliku posmatran, uvek će naići na odobravanje njegovih pristalica, odnosno

osporavanja njegovih protivnika. Smernice liberalnih stranaka uvek su manje ili više zasnovane na pravu pojedinaca na samoopredeljenje i odgovornosti države da štiti i unapređuje pojedinačne interese svojih građana.

Generalno gledano, liberali se zalažu za ustavnu vlast, predstavničku demokratiju i vladavinu prava. Tokom raznih istorijskih razdoblja liberali su prihvatili kako ustavnu monarhiju, tako i republikansko uređenje. Oni su po pravilu suprotstavljeni nacionalizmu i obično se razlikuju od konzervativaca svojom širom tolerancijom i većom spremnošću da prihvate multikulturalizam. Pored toga, liberali stoje na strani ljudskih prava i građanskih sloboda, posebno slobode govora i slobode štampe.

Liberali se zalažu za slobodno tržište i slobodnu trgovinu, ali se razlikuju u stepenu (ograničenog) vladinog uplitanja u ekonomiju koji zagovaraju. Uopšte, odgovornost vlade za zdravlje, obrazovanje i borbu protiv siromaštva uklapa se u smernice većine liberalnih stranaka. Pa ipak svi oni, čak i američki liberali, skloni su da veruju u daleko manju ulogu države od one koju bi podržala većina socijaldemokrata, a kamoli socijalista ili komunista.

Liberali uglavnom veruju u neutralnu vladu, u smislu da država ne treba da se meša u živote svojih građana. Ovo samoopredeljenje znači i otvoren pristup u etičkim pitanjima. Najveći broj liberalnih stranaka zalaže se za pravo žene na izbor prekida trudnoće i zagovara jednaka prava za homoseksualce. Jednakost pred zakonom je kritična za liberalnu politiku, a rasizam i šovinizam su potpuno nespojivi sa liberalizmom. Sve liberalne stranke su sekularne, ali se razlikuju po pitanju antiklerikalizma. Liberalne stranke u Latinskoj Americi često su veoma antiklerikalne.

Svi liberali se slažu oko ideje da bi društvo trebalo da bude samo veoma ograničeno zainteresovano za ponašanje svojih građana u oblastima koje se tiču privatnosti, slobode govora, lične savesti ili verskih uverenja, kao i političkog udruživanja. Jemčenje ličnih sloboda i nesputavanja, posebno u slučaju ličnog izražavanja, izuzetno je važno za liberalizam. Levo krilo liberalizma, a posebno u SAD, smatra za temeljnu postavku da društvo ima odgovornost da osigura jednake mogućnosti svakom od svojih građana. Liberali, uopšte uzev, ne veruju da bi vlada u ma kojem obimu trebalo da neposredno upravlja industrijskom proizvodnjom putem državnih preduzeća, po čemu stoje nasuprot socijaldemokratama.

Kako je liberalizam širok i uglavnom pragmatičan u svojim opredeljenjima, ne postoji jedinstvena matrica koja bi se mogle svugde i svagda uzeti za liberalnu. Pod nekim okolnostima porezi će biti povećani, pod nekim drugim pak smanjeni. Ponekad liberalizam naglašava finansijsku pomoć siromašnijim građanima (na primer, kroz novčanu pomoć nezaposlenima, nižu stopu poreza

na dohodak građana, osnovni prihod, zajemčena minimalna primanja ili tzv. građansku dividendu). Najveći broj liberalnih stranaka zalaže se za učešće države u obezbeđivanju minimalnog oblika zdravstvene zaštite i osnovnog obrazovanja. Većina liberala smatra da bi država trebalo da obezbedi osnovno zdravstveno i penzijsko osiguranje iz poreza, a širu zdravstvenu i socijalnu zaštitu od privatnih osiguravajućih društava.

Srodne ideologije

Kao što je već više puta istaknuto, postoji više odvojenih, a ponekad i suprotstavljenih struja liberalizma. Pored toga, veliki broj ideologija i filozofija ima uticaja na liberale i liberalnu teoriju ili se u velikoj meri sa njihovim postavkama slaže. U određenoj meri, socijaldemokratija je liberalizmu najbliža sa „leve” strane a konzervativizam sa „desne”. Neoliberalizam je vrsta pro-tržišne ekonomske politike koja je nastala iz liberalne tradicije i koju često prihvataju i konzervativni, demohrišćanski i socijaldemokratski političari, ali to ne znači da prihvataju i ostale postulate ove politike. Libertarijanizam, koji se razvio iz klasičnog liberalizma, nekada se smatra granom liberalizma a nekada samostalnom, zasebnom ideologijom.

Neoliberalizam

Neoliberalizam je pre svega ekonomsko, a ne i šire političko gledište. Kao pojam, nastao je sedamdesetih godina prošlog veka, kao posledica smanjenja mešanja države u privredne tokove i odnosu na program smanjivanja trgovinskih prepreka i unutrašnjih tržišnih ograničenja, kao put ka kapitalističkom sistemu više oslonjenom na slobodno tržište. Neoliberali prihvataju izvesnu ulogu vlade u ekonomiji, posebno potrebu za centralnom bankom i sposobnom odbranom, ali nastoje da vladino uplitanje (posebno u oblasti poreske politike) smanje na što je moguće manju meru. Među neoliberalne spadaju Džozef Štiglic (*Joseph Stiglitz*) i Milton Fridman, dobitnik Nobelove nagrade iz oblasti ekonomskih nauka. Kao što je već istaknuto, ovakva ekonomska shvatanja nisu nužno praćena i političkim liberalnim stavovima: neoliberali često ne staju iza ličnih sloboda po etičkim pitanjima ili moralnim principima (na primer, po pitanju seksualnih sloboda). Primer neoliberalizma u svojoj krajnosti bio je Pinočev režim (*Augusto José Ramón Pinochet Ugarte*) u Čileu, ali mnogi će i Ronalda Regana (*Ronald Reagan*), Margaret Tačer (*Margaret Thatcher*), Tonija Blera (*Tony Blair*) i Gerharda Šredera (*Gerhard Schröder*) takođe svrstati među neoliberalne.

Socijaldemokratija

Fundamentalna razlika između liberalizma i socijaldemokratije, pored saznanja da imaju sasvim različito poreklo, ogleda se po pitanju uloge države u ekonomiji. Naime, socijaldemokratija nastoji da postigne izvestan stepen jednakosti i drži do načela egalitarizma, kao izvora svojih moralnih vrednosti. Socijaldemokrate podržavaju širok javni sektor i podržavljenje servisnih preduzeća poput proizvođača struje i prirodnog gasa, kako bi se izbegli privatni monopoli, postigla društvena pravda i podigao životni standard za sve. Liberali se, sa druge strane, zalažu za ograničenu ulogu države, na primer putem subvencija i veruju da najveća državna preduzeća iz oblasti industrije moraju biti podložna državnim propisima, ali ne i da budu u vlasništvu države. Socijaldemokratija smatra važnim pozitivno shvatanje prava i sloboda (pravo na učešće u političkom životu i uživanje sloboda datih od strane države te prava koja proističu iz pripadnosti zajednici), suprotno izričitiije (mada nikako ne sasvim) negativnom shvatanju koje se češće vezuje za liberalizam (pravo građana na neuplitanje u njihove privatne stvari od strane onih koji vrše političku vlast i uživanje izvornih, prirodnih sloboda koje država treba da štiti, a ne da ih dodeljuje, uz odsustvo prava zasnovanih na pripadnosti zajednici, jer ona nužno ugrožavaju osnovna prava ostalih). Osim ovih razlika, međutim, liberalizam sa socijaldemokratijom deli mnoge osnovne ciljeve.

Treba reći i da su tokom devedesetih godina XX veka mnoge socijaldemokratske stranke usvojile i neoliberalne ekonomske smernice poput opsežnih privatizacija i otvorenih tržišta, uglavnom na užasavanje svojih birača. Ove stranke su time de facto postale neoliberalne, što su mnoge i platile naglim padom biračke podrške; tako, na primer, levičarski kritičari optužuju nemačku Socijaldemokratsku partiju i britansku Partiju rada da sprovode neoliberalnu politiku. U britanskom slučaju, došlo je do čudne situacije u kojoj Partiju rada mnogi vide kao desniju od Liberalnih demokrata.

Libertarijanizam i „klasični liberalizam”

Moderna libertarijanska tradicija izdaje se za ideološkog naslednika klasičnog liberalizma. Mnogi se, međutim, protive ovom spoju dva shvatanja, koja vide kao odvojena i zapravo suprotstavljena. Oni koji ističu razliku između klasičnog liberalizma i libertarijanizma ukazuju da je čak i Adam Smit verovao da slobodno tržište ne može zadovoljiti sve zahteve društva. Neki dalje obrazlažu da su libertarijanizam i liberalizam u osnovi nespojivi jer su kontrola i ravnoteža koje obezbeđuju liberalne institucije u suprotnosti sa

libertarijanskom podrškom potpunoj ekonomskoj deregulaciji.

Fridrih Hajek i drugi teoretičari, umesto isticanja veza sa osnivačima, naprosto nazivaju libertarijanizam – liberalizmom, ali ističu i da njihovi pogledi imaju malo zajedničkog sa liberalizmom kako se on danas određuje u SAD, gde savremeni liberali podržavaju uređivanje privrede i preraspodelu bogatstva od strane vlade. Hajek svoje poglede na ovu materiju jasno objašnjava u članku „Zašto nisam konzervativac”; u ovom članku Hajek razmatra evropski konzervativizam, koji je još uvek bio sumnjičav prema kapitalizmu. Drugde u svetu, međutim, neke libertarijanske političke stranke drže se upotrebe naziva liberali bez užeg objašnjenja, poput ACT Novog Zelanda koji sebe naziva jednostavno „liberalnom strankom”. Uopšteno govoreći, ovo se dešava u zemljama u kojima ne postoji veća liberalna stranka, tako da ne postoji opasnost od eventualne zabune.

Liberalizam u Srbiji

U Srbiji se liberalizam pojavljuje rano. Već među prvim školovanim Srbima polovinom XIX veka postoje zastupnici liberalnih ideja, kao što su Kosta Cukić i Dimitrije Matić. Ubrzo im se pridružuje veći broj mislilaca mlađe generacije: Vladimir Jovanović, Milan Piroćanac, Jevrem Grujić, Milovan Janković, Ljubomir Kaljević, Čedomilj Mijatović – gotovo cela mlađa srpska intelektualna elita.

S obzirom na to da je teško odrediti stroge granice liberalnog pogleda na svet, tako se i u vezi sa Srbijom toga vremena s pravom postavlja pitanje ko je zastupao liberalnu doktrinu i šta od intelektualnog nasleđa pripada liberalnom pravcu. Tako su među prvim srpskim liberalima postojale dve struje: liberalna i mladokonzervativna. Osnovne razlike među njima bile su sledeće: dok su mladokonzervativci bili moderniji u liberalizmu i jače insistirali na individualnim slobodama i pravima, dotle su liberali bili veće demokrate.

Prvi liberali odmah su došli u sukob sa knezom Mihailom Obrenovićem, koji je verovao da nerazvijenoj Srbiji toga vremena više odgovara čvrsta i brižljiva centralna vlast, nego poredak zasnovan na slobodama i demokratiji.

Cela liberalna grupacija bila je jedinstvena u pitanju nacionalnog oslobođenja, kao osnovnog cilja političke aktivnosti tadašnje Srbije. Liberalna stranka je vremenom postala konzervativna stranka, posebno od trenutka kada je na njeno čelo došao umereni liberal i veliki realpolitičar Jovan Ristić i potisnuo radikalnije krilo, tzv. svetoandrejske liberale. Mladokonzervativci, koji su osnovali Naprednu stranku, nisu verovali u potpunu demokratiju u jednoj pretežno zemljoradničkoj zemlji kakva je bila Srbija. Zastupali su ideju dvodomne skupštine, gde bi gornji dom, sastavljen od intelektualaca,

predstavljao ravnotežu donjem domu, izabranom demokratski, ali zato i podložnom demagogiji i manipulaciji. Zbog ovog zalaganja naprednjaci se smatraju i konzervativcima.

Tokom 1880-ih godina na vlasti je Napredna stranka, koja je u osnovi liberalne orijentacije, pa se Srbija od patrijarhalne despotije kneza Miloša Obrenovića i birokratskog centralizma kneza Mihaila postepeno liberalizuje i politički modernizuje, uprkos težnji kraljeva Milana i Aleksandra Obrenovića da zadrže glavnu reč u osnovnim političkim stvarima.

Početak 80-ih godina XIX veka na političkoj sceni Srbije pojavljuje se Narodna radikalna stranka, koja po političkim idejama nije liberalna, ali jeste demokratska. Ona potiskuje stare stranke i preuzima političko vođstvo u biračkom telu, ali i postepeno menja ideologiju: napušta patrijarhalno narodnjaštvo i preuzima savremenije liberalno-demokratske poglede, mada ne u potpunosti. Poseban korak u tom pravcu predstavljalo je odvajanje Samostalne radikalne stranke početkom XX veka, sa modernijim vođama (Ljubomir Stojanović, Jaša Prodanović), koje su zastupale liberalno-demokratska gledišta, često začinjena socijaldemokratskim elementima (Jovan Skerlić).

U Vojvodini XIX veka vodeći liberali su Svetozar Miletić i Mihailo Polit-Desančić, vođe tamošnje liberalne stranke i borci protiv klerikalizma i za srpska nacionalna prava.

U periodu između dva svetska rata liberali su se pretežno okupljali u Demokratskoj stranci, ali liberala ima i u drugim strankama. Među ekonomistima vodeći liberali su Velimir Bajkić i Milan Stojadinović, višestruki ministar finansija i predsednik jugoslovenske vlade u periodu od 1935. do 1939. godine. Liberalnu orijentaciju imao je i ugledni srpski i jugoslovenski intelektualac Slobodan Jovanović, uz nešto konzervativnih elemenata.

Za vreme poluvekovne komunističke vladavine liberalizam je bio proganjan kao najveći neprijatelj, ali su se postepeno pojavile nove snage. Nakon sloma komunizma i vraćanja višepartijskog sistema osnovano je više novih stranaka, gde se liberalnom mogla smatrati Demokratska stranka, ali je ona tokom vremena lavirala i za nju se danas može reći da pripada socijaldemokratskom bloku partija. Od političkih stranaka liberalne orijentacije danas je značajna jedino Liberalno demokratska partija.

BIBLIOGRAFIJA

Avramović, Sima, Stanimirović, Vojislav. 2006. *Uporedna pravna tradicija*. Beograd: Nomos.

Čavoški, Kosta, Vasić, Radmila. 2006. *Uvod u pravo*. Beograd: Službeni glasnik.

Đurković, Miša. 2005. *Kapitalizam, liberalizam i država*. Beograd: Institut za evropske studije.

Fridman, Milton. 1997. *Kapitalizam i sloboda*. Novi Sad: Global book.

Grej, Džon. 1999. *Liberalizam*. Podgorica: Centar za izdavačku djelatnost.

Hajek, Fridrih. 2002. *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*. Podgorica: CID.

Jovanović, Slobodan. 1932. *Vodi Francuske revolucije*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.

Lakićević, Dragan, Stojanović, Božo, Vujačić, Ilija. 2008. *Teoretičari liberalizma*. Beograd: Službeni glasnik.

Mijatović, Boško i drugi. 2002. *Polemika o liberalizmu*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.

Milbank, Džon. *Liberalnost versus liberalizam*. Treći program III-IV (2007).

Valerštajn, Imanuel. 2005. *Posle liberalizma*. Beograd: Službeni glasnik.

PREGLEDNI RADOVI

UDK 141.7 Hajek Φ. ;
316.323.65 Hajek Φ
ID 206583564

Hajekova kritika socijalne pravde i države blagostanja

Marko Miranović

Sažetak: U radu se analizira Hajekova kritika upućena državi blagostanja i sprovođenju socijalne pravde. Rad se posebno bavi odnosom države blagostanja i socijalne pravde, kao i posledicama koje država blagostanja ima na preduzetnički duh i celokupno ponašanje stanovništva. Pored toga, u radu se opserviraju i Hajekovi pogledi na sprovođenje ideje progresivnog poreza, vođenje monetarne politike, socijalne sigurnosti, sa posebnim fokusom na Hajekovu kritiku penzionog fonda.

Ključne reči: *država blagostanja, socijalna pravda, progresivno oporezivanje*

Abstract: This paper analyzes Hayek's criticism of the welfare state and the implementation of social justice. Moreover, this work specifically addresses on the relationship between welfare state and social justice, as well on the consequences that welfare state has on behavior on population. Furthermore, this work observes Hayek views on the implementation of the idea of progressive taxation, monetary policy, social security, with a particular focus on Hayek's critique of the pension fund.

Keywords: *welfare state, social justice, progressive taxation*

Uvod

Analizirajući pojam socijalne (društvene) pravde Fridrih August Hajek (*Friedrich August Hayek* 1899-1992) ističe da je izraz u početku označavao aspiracije koje su bile u osnovi socijalizma. Pošto su socijalisti odustali od svojih ideja za socijalizacijom sredstava za proizvodnju, otkrili su novu formulu u obliku redistribucije, tj. pravedne raspodele bogatstva. Dalje, socijalisti su primetili da se takva redistribucija bogatstva može ostvariti, u velikoj meri i sa manje otpora, pomoću oporezivanja (Hajek, 2002: 197).

Hajek upozorava da je predanost socijalnoj pravdi danas poprimila opšte srazmere i da je univerzalno pravilo postalo da se svi, ako žele da budu prepoznati kao dobri ljudi, pozivaju na društvenu pravdu, mada retko ko i sumnja da izraz ukazuje na ozbiljne nedostatke savremenog društvenog poretka (Hajek, 2002: 198).

Isto tako, on upućuje na činjenicu da ne postoji razumljiva definicija istog pojma, i zaista socijalna pravda predstavlja jedan od onih amorfnih pojmova pod kojim se mogu uvrstiti ponekad i potpuno protivurečni vrednosni sistemi.

Socijalna pravda koja je zasnovana na pravednoj raspodeli bogatstva, udružena sa instrumentima države blagostanja, predstavlja posebnu pretnju po slobodno društvo i individualne slobode, tako da na kraju vlada dobija mogućnost da zapoveda pojedincima šta i kako treba da rade u ime države blagostanja i uzvišenih moralnih principa socijalne pravde.

Pored svega ovog treba napomenuti, kako bi smo mogli shvatiti sveobuhvatnost Hajekovog rada i njegovog životnog opusa, da je on bio veliki protivnik pretenzija da se primene striktno racionalistički metodi (tipičan za egzaktne nauke) na proučavanje društvenih i političkih fenomena. To Hajek zapravo označava terminom *scijentistička predsrasuda* (Hajek, 2002: 1999).

Socijalna (društvena) pravda

Privlačnost društvene pravde sada je, ipak, postala najrasprostranjeniji i najefikasniji argument u političkoj raspravi. Gotovo svaki zahtev za akcijom vlade u prilog posebnih grupa iznosi se u njeno ime i ako je moguće učiniti da izgleda da izvesnu meru zahteva društvena pravda, suprotstavljanje tome brzo će oslabiti... *Kao posledica tome danas verovatno ne postoji politički pokret ili političar koji nisu spremni da se pozovu na društvenu pravdu u podršci posebnim merama koje zastupaju* (Hajek, 2002: 196).

Postoje dva različita problema koja u tržišnom postupku postavljaju zahtev za socijalnom pravdom, ističe Hajek: prvi je da unutar ekonomskog poretka zasnovanog na tržištu pojam društvena pravda nema nikakvo značenje, a drugi je da nije moguće sačuvati društveni poredak dok mu se u ime društvene pravde nameće neki obrazac naknade, zasnovan na proceni ili potrebi različitih pojedinaca ili grupa autoriteta koje imaju moć da ga nametnu (Hajek, 2002: 199).

Hajek upozorava da pojam društvene pravde može imati značenje jedino u komandnoj ekonomiji u kojoj se pojedincima doslovno naređuje šta da rade (kao u vojsci). Zapravo, ideje socijalne pravde jedino su ostvarljive u centralno usmerenim sistemima, što znači da ona nije moguća u slobodnom društvu, jer društvena pravda pretpostavlja da su ljudi vođeni posebnim uputstvima, a ne pravilima individualnog ponašanja (Hajek, 2002: 200).

Poseban problem vezan za društvenu pravdu i državu blagostanja jesu posledice političkog određivanja dohotka različitim grupama, jer to je već po mišljenju Hajeka dovelo do pojave zastoja od strane organizovanih interesa. U nekim zemljama to je proizvelo zahtev za politikom prihoda, zahtev koji je zasnovan na priznanju da ako plate i ostali prihodi više nisu određeni tržištem, nego političkom silom organizovanih grupa, neka svesna koordinacija postaje nužna (Hajek, 2002: 342).

Hajek citira Čarlesa Kurana (*Charles Curran*), upravo pokušavajući na slikovit način da nam približi pojam socijalne pravde: *Socijalna Pravda je semantička prevara iz iste kuhinje kao i Narodna Demokratija*. (Hajek, 2002: 159)

Država blagostanja i socijalna pravda

Kada govori o državi blagostanja, Hajek upozorava da pojam države blagostanja nema nikakvo precizno značenje, da ne označava neki dovršen sistem, te da se izraz država blagostanja ponekad koristi za svaku državu koja se na bilo koji način bavi i drugim stvarima, a ne samo održavanjem zakona i reda (Hajek, 1998: 223).

Dalje ističe da sve moderne države obezbeđuju sredstva za pomoć siromašnima, beskućnicima i onima koji su imali manje sreće u životu; savremene države se bave i pitanjem zdravlja, širenjem obrazovanja, dečijim dodacima, subvencijama u poljoprivredi (ukratko rečeno, preraspodelom prihoda u korist siromašnih i onih za koje država smatra da su ugroženi) i da kroz projekt socijalne pravde zapravo država blagostanja uspeva da uspostavi potpunu kontrolu nad društvom, gotovo identično kao što je to u totalitarnim

režimima.

Hajek ističe da nema razloga da ne zadovoljimo zajedničke potrebe, a da pri tom ne osporimo individualnu slobodu. Sa rastom materijalnih sredstava logično je da će država moći da raspoláže većim obimom materijalne pomoći onima kojima je ta pomoć zaista potrebna, ali Hajek ne vidi razlog zašto bi se zbog ovakvih stvari ograničavale individualne slobode. On upozorava da kada se jednom napusti kruti stav da država uopšte ne treba da se bavi takvim stvarima, stav koji se može braniti, ali koji ima veoma malo veze sa slobodom - branitelji slobode obično otkriju da program države blagostanja obuhvata puno više od onoga što se predstavlja opravdanim i neospornim (Hajek, 1998: 223).

Dalje, Hajek naglašava da država kao neka vrsta uslužne agencije može potpomoći recimo siromašnima, ali ističe da je problem u tome što su mnoge od novih delatnosti socijalnog staranja države pretnja za slobodu jer se iza ovih delatnosti, koje se prikazuju kao uslužne, zapravo krije upražnjavanje prinudnih moći države. On upozorava da određene mere države, koje mogu biti delotvorne za pojedine svrhe, u svom zbirnom učinku mogu uništiti slobodno društvo.

Kao što možemo primetiti, Hajek nema ništa protiv ciljeva države blagostanja da recimo ostari neke svoje ciljeve, ali bez nanošenja štete individualnoj slobodi. Ali problemi nastaju kada takva država počne da teži državnoj pravdi i počne sa redistribucijom dohodaka tako da se osigura pravičnija raspodela dobara (sprovođenje mera socijalne pravde). Takva država nepobitno guši individualne razlike i slobode koristeći se sredstvima prinude da bi obezbedila takozvanu potpunu sigurnost za sve, na uštrb individualnoj slobodi. Na takav način država blagostanja guši jednu od najvećih tekovina civilizacije koja se negovala i razvijala od renesanse pa do danas, koja se razvijala zajedno sa razvojem trgovine i nauke, ideju individualne slobode (čiji su embrioni smešteni još u sam osvit Zapadne civilizacije, u period antičke Grčke i Rima), (Hajek, 1997: 34).

U svojoj knjizi "Put u ropstvo" Hajek se bavi posebno pitanjem individualizma i oslobađanjem individualne energije. On smatra da se individualizam nalazi u samoj osnovi ideja na kojima je izgrađena evropska civilizacija, ali primećuje i modernu tendenciju ka socijalizmu u mnogim zapadnoevropskim državama. Civilizacija koju je Zapad gradio od renesanse za njega je, pre svega, individualistička civilizacija, a na razvoj individualizma najviše su uticali razvoj trgovine (koji je otvorio Zapadnu civilizaciju ka drugim idejama) i razvoj nauke, koji je pratio pohod individualne slobode od Italije do Engleske (Hajek, 1997: 34).

Dalje, Hajek u svom izlaganju ističe: „Ne samo da se korak po korak napušta liberalizam devetnaestog i osamnaestog veka, nego se napušta i osnovni individualizam koji smo nasledili od Erazma (*Erasmus*) i Montenja (*Montaigne*), od Cicerona do Tacita, Periklea do Tukidita (Hajek, 1997: 34).

Pored toga što država blagostanja vrši napad na individualne slobode koje predstavljaju stubove civilizacije, ona vrši poseban napad i na slobodu izbora, lišavajući pojedince svakog izbora: ako vlast hoće pojedincima ne samo da olakša postizanje određenog nivoa standarda nego da obezbedi da ga svako i dostigne, ona to može učiniti samo na taj način što će ih lišiti svakog izbora u pogledu onoga što je njima značajno (Hajek, 1998: 225).

Pored Hajeka, i Karl Poper je imao loše iskustvo i mišljenje o državi blagostanja i njenom odnosu prema birokratiji smatrajući da birokratija proguta doslovno više sredstava nego što država blagostanja upotrebi da bi pomogla siromašnima (Popper, 1993:15).

Ograničena i potpuna sigurnost

Analiza ograničene i potpune sigurnosti biće odgovarajuća uvertira za poglavlje koje sledi, a koje se bavi Hajekovom kritikom socijalne sigurnosti i socijalne pravde u državi blagostanja. Između ograničene sigurnosti i potpune sigurnosti Hajek bira ovu prvu. I dok ograničena sigurnost može da se postigne za sve, sa druge strane, potpuna sigurnost u slobodnom društvu je nemoguća, to jest, ne može da se postigne za sve a da se ne naruše osnovna načela slobode.

Pored toga što Hajek daje kritiku socijalne sigurnosti, javne pomoći, obaveznog osiguranja, zdravstvenog sistema, širenja aparata socijalne sigurnosti, treba reći da on nije bio protiv nekih vidova pomoći siromašnima ili onima koji su najugroženiji. Štaviše, on je svestan situacije da moderno, relativno bogato društvo može najugroženijima da pruži nešto više od onoga što je apsolutno neophodno za održavanje života i zdravlja (Hajek, 1998: 227).

Kritika socijalne sigurnosti i socijalne pravde

Država blagostanja poseduje razgranat sistem socijalne sigurnosti kroz koji sprovodi svoj ideal o socijalnoj pravdi: penziono osiguranje, obezbeđenje medicinske i bolničke nege, osiguranje u slučaju trajnog gubljenja radne sposobnosti, pomoć nezaposlenima, kao i brojna druga davanja i usluge koja se mogu razlikovati od zemlje do zemlje. Zapravo, sve je započelo osamdesetih godina devetnaestog veka u Nemačkoj, kada je socijalno osiguranje u početnoj formi nametnuto kroz jedinstvenu organizaciju pod upravom vlade (premda

je ova ideja originalno uvezena iz Engleske, gde su je radnici stvorili na sopstvenu inicijativu).

Svejedno, suština ostaje ista, upozorava Hajek, jer povrede na radu, materijalno obezbeđenje za starost, nesposobnosti, osiguranje u slučaju bolesti dobijaju formu u obliku jedinstvene organizacije koja jedina pruža ovakve usluge, a kojoj moraju da pripadaju svi oni koji treba da se zaštite. Tako je socijalno osiguranje od početka značilo ne samo obavezno osiguranje nego i obavezno članstvo u jedinstvenoj organizaciji koju kontroliše država (Hajek, 1998: 247).

Hajek upozorava da tu i nastaje ključni problem, gde pojedincima nije ostavljena mogućnost izbora već oni naprosto moraju, hteli to oni ili ne, da budu deo sistema obaveznog osiguranja, sistema u kome država ima apsolutan monopol opravdavajući to momentom ekonomičnosti jedne takve jedinstvene organizacije. Pored toga, država raspolaže mogućnostima da preraspodeli dohodak među osobama ili grupama kako nađe za shodno, što je i glavna karakteristika sprovođenja socijalne pravde među stanovništvom. Takva preraspodela dohotka danas je postala glavna svrha onog što se još uvek naziva socijalno osiguranje (Hajek, 1998: 248).

Danas se sistem monopolskog obaveznog osiguranja zasniva na prinudnoj preraspodeli dohotka, gde većina primalaca ovakve vrste pomoći odlučuje šta će se i koliko oduzeti od bogatije manjine.

Hajek upozorava da su država blagostanja i njena vizija socijalne pravde poprimile formu domaćinske države koja određuje šta treba da se da onima koji nemaju, a za koje država smatra da najviše zaslužuju pomoć (socijalizacija dohotka). U svakom slučaju, jedan aparat koji je u početku tek bio zamišljen da ublaži siromaštvo pretvorio se u sistem elegantne preraspodele dohotka na štetu bogatije manjine, manjine za koju sistem smatra da je imala više sreće.

Kad Hajek na kraju uporedi takvu državu blagostanja sa monopolom na preraspodelu dohotka sa starom vizijom socijalističke države: pravom se pita: *nije li ovo samo novi metod ostvarivanja starih ciljeva socijalizma?* (Hajek, 1998: 248).

Hajek, između ostalog, sumnja da bi se većina građana, kada bi bila malo bolje upoznata sa sistemom obaveznog socijalnog osiguranja, opredelila za takav jedan sistem, bez obzira na to što je sistem socijalne sigurnosti stvoren na demokratskim osnovama. Zapravo, ovde Hajek želi da ukaže na to da recimo manje obrazovana radna snaga ni ne zna većinu detalja vezano za socijalni sistem (način funkcionisanja, oporezivanje, preraspodele), već su obično državnom propagandom (koju, uzgred budi rečeno, oni sami plaćaju) radnici ubeđeni da je takav jedan sistem najbolji za njih.

Kritika penzionog osiguranja

Svakako da se Hajek posebno posvećuje analizi i kritici penzionog i zdravstvenog osiguranja, čini se, dve nezaobilazne tačke kada je reč o socijalnoj pravdi i državi blagostanja. Na problem penzionog osiguranja on se fokusira iz više uglova, precizirajući nekoliko očiglednih pitanja. Jedno od takvih pitanja vezano je i za način na koji se isplaćuju penzije, naime prenosom dela plodova rada onih koji trenutno proizvode, pa se nameće pitanje zašto se mladi ne bi u jednom trenutku pobunili protiv starijih koji uživaju ovo pravo, jer neretko se dešavalo i dešava se da penzije premašuju primanja radnika. Još jedan problem na koji Hajek upućuje jeste to što se država brine da obezbedi ne samo minimalne, već i odgovarajuće penzije za sve starije pripadnike društva, bez obzira na njihove potrebe ili na njihove doprinose. Pored ovih naznaka, Hajek još razmatra i pitanje pravednosti otpremnina (koje, opet, idu na štetu mlađe populacije ili onih koji ih još nisu dočekali), problem žena, koje su obično u starosti potpuno zavisne od svojih muževa, koji su jedini stekli pravo na penziju te generalno negativan odnos države (slučaj Britanije) prema privatnim penzijama, čiji je zaključak da je bolje stare učiniti potpuno nesposobnima da pomognu sami sebi te ih na taj način učiniti potpuno zavisnim od vladine pomoći i milosti.

Problem zdravstvenog osiguranja

Na kraju ovog poglavlja bi svakako trebalo izdvojiti Hajekovu originalnu kritiku i opservaciju zdravstvenog osiguranja. Ono što najviše interesuje Hajeka kada je reč o zdravstvenom osiguranju i zdravlju pojedinca jeste da kada radnik izgubi radnu sposobnost, da mu ona što pre bude i vraćena. Stoga upozorava da sistem zdravstvenog osiguranja treba da se fokusira primarno na pomoć zaposlenima koji su trenutno zbog zdravstvenog stranja izgubili sposobnost rada. Univerzalan problem postojećeg zdravstvenog sistema jeste što se on, iz humanih, a ne ekonomskih principa, prvo fokusira na pomoć (uglavnom) starijima, a neretko se događa da se radno sposobno stanovništvo nalazi na listi čekanja iza onih koji tu sposobnost objektivno, zbog godina, više ne poseduju. Zaključak je da se današnja medicina, koja se nalazi pod patronatom države, više usredsređuje na produžavanje života, nego na povratak radne sposobnosti.

Poseban problem kada je reč o zdravstvenom osiguranju i sistemu predstavlja današnji odnos države prema lekarima, gde su lekari postali

državni službenici, deo sistema državne administracije (pa i prinude). Umesto da su lekari, kao nekad, odgovorni pacijentima, danas su oni prvenstveno odgovorni državi i njenom aparatu. To u daljoj analizi dovodi do problema zaštite ličnih podataka, jer država (odnosno državni namesnik) u svakom momentu može imati uvid u intimne detalje svakog pojedinca i koristiti ga za procese o kojima odlučuje država (Hajek, 1998: 257).

Hajek se izrazito protivi trenutnom razvoju sistema zdravstvenog osiguranja, smatrajući ga neprihvatljivim, ali priznaje da će najverovatnije takav sistem ipak opstati, prevashodno zbog nevoljnosti političkih činilaca da napuste već jednom prihvaćen sistem.

Problem progresivnog oporezivanja kao instrumenta za sprovođenje socijalne pravde

I pored toga što i minimalno pomaganje siromašnima predstavlja preraspodelu dohotka, država blagostanja i njeni mehanizmi prinude pobrinuli su se da progresivno oporezivanje postane univerzalno prihvaćeno načelo, i pored toga što očigledno ima negativne efekte na budući privredni rast i što je protivno duhu preduzetništva. Problem progresivnog oporezivanja Hajek centrirao kao glavni izvor neodgovornosti demokratskog delovanja, ali je to i glavni instrument države u ostvarenju svog puta ka socijalnoj pravdi (Hajek, 1998: 261).

Kolevka progresivnog oporezivanja je Pruska krajem devetnaestog veka (1891. godina). Odatle se ovakav vid oporezivanja vrlo brzo proširio na anglosaksonske sile: Englesku i Sjedinjene Američke Države. Tako se dogodilo da se već u prvim decenijama prošlog veka progresivno oporezivanje kao forma preraspodele dohotka ustalilo u pomenutim državama te je do danas prihvaćena kao univerzalno oruđe prinude države blagostanja za pravedniju preraspodelu bogatstva. Zanimljivo da se sa ovakvim vidom oporezivanja pokušalo i ranije, samo u drugačijim verzijama, ali da ni jedan od ovih pokušaja nije urodio plodom. Tek je eksperiment u Pruskoj *lansirao* ovu ideju, kojoj je zatim trebalo samo nekoliko decenija da postane neoboriva dogma i dostignuće Zapadne civilizacije.

Još jedan ozbiljan problem sa progresivnim oporezivanjem predstavlja i stopa njegovog vrtoglavog rasta. Poseban uzrok za rast ovakvog vida oporezivanja je inflacija čiji je uzrok budžetski manjak. Tako da progresivno oporezivanje može savršeno pomoći u zatvaranju pukotine u budžetu, državni prihodi će rasti srazmerno više nego dohoci i tako može da se zatvori pukotina (Hajek, 1998: 268).

Na kraju treba reći da je Hajek smatrao proporcionalno, a ne progresivno oporezivanje, za daleko prihvatljivije i pravednije. Srazmerno oporezivanje se zasniva na načelu da svakog treba podjednako oporezivati nezavisno na prihode koje oni ostvaruju i nezavisno od profesije kojom se bave. Problem progresivnog oporezivanja je utoliko veći što može uzrokovati da ljudi koji više rade ili se više zalažu i trude, paradoksalno zarade manja sredstva bez obzira na veličinu uložene truda. To sve na kraju može dovesti do opadanja privrednih aktivnosti i do gubljenja inicijative za privrednim aktivnostima.

Ciljevi monetarne politike i države blagostanja

Dve su stvari koje nikad ne mogu dovoljno da se naglase: prvo, čini se izvesnim da nećemo zaustaviti klizanje u veću državnu kontrolu sve dok ne zaustavimo inflatorni trend i, drugo, svaki produženi porast cena je opasan, jer jednom kad počnemo da se oslanjamo na njegov podsticajni učinak, bićemo prepušteni toku koji nam neće ostaviti nikakav drugi izbor osim između više inflacije: jedne strane, i plaćanja za našu grešku kroz recesiju ili depresiju: druge strane (Hajek, 1998: 318).

Hajek se posebno bavi ciljevima monetarne politike države blagostanja, inflacijom, deflacijom, novčanim sistemom, kontrolom novca te učinkom ovih pojava koji one imaju na moderno poslovanje, kretanje privrednih aktivnosti. Poseban problem koji on izdvaja jeste veliki uticaj koji danas države i državni sistemi imaju na monetarnu politiku, zaključujući da su svuda i u svim vremenima vlade bile glavni uzrok obezvređivanja valute (Hajek, 1998: 318).

Štaviše, Hajek naglašava da je istorija zapravo istorija inflacije, jer vlade su i u prošlosti uzrokovale povremene inflacije (ili smanjivanje kovanog novca, ili težile štampanju preteranih količina papirnog novca). Ali on dalje nastavlja da se isto može činiti i da se čini i danas kad je reč o sredstvima vođenja monetarne politike, ali samo nešto finijim postupcima nego u prošlosti.

U suštini, ciklus se zasniva na sledećim činjenicama: prvo nastaju sindikalni pritisci na plate u kombinaciji sa politikom pune zaposlenosti, zatim dolazi do teškog finansijskog opterećenja vlada, koje ciklično obnavljaju svoje pokušaje da nastalo finansijsko stanje olakšaju snižavanjem vrednosti novca. Tako na kraju vlade nezaobilazno, kako bi olakšale situaciju, pribegavaju inflaciji kao rešenju. Možda inflacija od 3 % nije velika u toku jedne godine, ali tokom radnog veka jedne osobe smatra se da se cena nekog proizvoda može povećati i do četiri puta, tako da se danas inflacija uzima kao univerzalno oruđe vlade za vođenje monetarne politike (ponekad se smatra čak da je i poželjna).

Recimo da je problem i u tome što i privatne agencije koje se bave

monetarnom politikom za potrebe vlade uglavnom koriste takve mere koje idu u korist države. Još jedan od faktora koji podržavaju inflatornu politiku jeste opšte prihvaćeno mišljenje da je inflacija uvek poželjnija od deflacije te da od deflacije treba strahovati.

U svakom slučaju, krajni rezultat je uvek isti: država blagostanja drži sve konce kada je reč o vođenju monetarne politike, a glavno oruđe za vođenje takve politike (kome je uvek na prvom mestu politika, a ne ekonomija) jeste inflacija. Danas teško ko da može i da pobije značaj i opasnost dugotrajnog inflatornog kretanja, jer je ono rasprostranjeno širom sveta, te se smatra da su stvari uvek takve i bile, mada su, empirijski gledano, postojali čitavi periodi kada su cene stagnirale u vremenskim intervalima od stotinu, pa i više godina.

Hajek zapravo smatra da cene igraju najveću ulogu kada je reč o tržištu (vrsta povratne informacije) te on doslovno kaže: ... na sistem cena treba gledati kao na mehanizam komunikacije informacija (Hajek, 1997: 85).

Ali pored svega, kada je reč o monetarnoj politici i tržištu, trebalo bi pomenuti i Adama Smita koji je izlažući svoj pomenuti koncept nevidljive ruke u stvari pokazao kako ako sledimo privatni interes možemo doprineti i opštem dobru: *Svakom čoveku je ostavljeno da potpuno slobodno sledi vlastiti interes na svoj način i da i svojom radinošću i svojim kapitalom konkuriše s radinošću i kapitalom svakog drugog čoveka ili reda ljudi dokle god ne povređuje zakone pravednosti* (Smit, 1998: 557).

Obrazovanje i država (državno upravljanje i finansiranje obrazovanja)

Državno, društveno upravljanje i finansiranje obrazovanja možda je jedan od najjačih uporišta države blagostanja i njenog pogleda na pravdu (pa i drugih oblika državnih sistema u istoriji). Kolevka ovakvog vida obrazovanja je opet (čini se, nekako sudbinski) smeštena u Prusiji u osamnaestom veku i zapravo za cilj nije imala toliko ulogu da podigne opšti nivo obrazovanja dela stanovništva, već je njegova namera više bila da se podigne borbena sposobnost (a koja se zasnivala na obrazovanju). U tom periodu se sa pravom može govoriti o nametnutom obrazovanju od strane države jer stanovništvo uglavnom nije shvatalo prednosti i moć obrazovanja.

Kao što u svojoj analizi upućuje Hajek, ako i prihvatimo opšti argument obrazovanja, ostaju mnogobrojni problemi i sporovi sa kojima se tek treba suočiti, a nisu svi ti problemi uvek ni vezani za državni sistem ili državu blagostanja. Posebni problemi sa kojima se možemo suočiti, baveći se ovom temom jesu: kako i koliko obrazovanja treba svima obezbediti, kako odabrati

one kojima treba dati više obrazovanja nego ostalima, pa onda koji su to kriterijumi koji će nam pomoći da odaberemo one najdarovitije. A na sve to dolazi poseban problem ko će to odabiranje vršiti (da li je u pitanju opet svemoćna državna administracija koja će selekciju vršiti po nekom samo njima poznatom sistemu). Tako su neki problemi više tehničke, a neki filozofske prirode...

Ali i pored svih ovih izazova, moramo se suočiti sa ovim problemom koji je već u startu nekako osuđen na državno upravljanje. Jer, ako ostavimo jednom državnom organu da organizuje, formatizuje i sprovodi testove selekcije i provere opšteg obrazovanja, onda to svakako ne vodi baš najboljem rezultatu. Jer, onda je način ocenjivanja nečijeg naučnog napredovanja ili opšteg napredovanja u obrazovanju poveren nekolicini ljudi iz državnog aparata, koja ima apsolutno pravo da određuje šta i koliko predstavlja određeni nivo obrazovanja i ko će, recimo, dobiti subvencije za nastavak obrazovanja, tj. pohod ka visokom obrazovanju.

Pored toga, iako danas ima manje uplitanja politike u naučne i obrazovne tokove, čini se da država i politika uvek imaju težnju da se upletu naročito u društvene nauke, na čijim saznanjima je zasnovan politički, ekonomski, društveni i kulturni sistem države. Takvo uplitanje države nekad može biti više nego očito (recimo, dominacija marksističkih pogleda u socijalističkim ustavnim sistemima), katkad može biti i suptilnije, ali svakako cilj ostaje isti: da se preko obrazovanja nametne određena koncepcija poželjnog društvenog poretka.

Pošto obrazovanje predstavlja i moć, postavlja se pitanje kome se onda obrazovanje može dopustiti i u kakve će svrhe ta osoba koristiti obrazovanje koje mu je društvo omogućilo. A tu su još i problemi poput onih koji su vezani za rangiranje pomoću obrazovanja, koje može povećati društvene razlike i dovesti do podele na visokoumne i maloumne, pa i problem ekonomičnosti: ne znači da će svaka osoba sa visokim obrazovanjem više i zarađivati, niti da visok nivo obrazovanja znači povećanje ekonomičnosti (jer, neka obrazovanja po svojoj prirodi služe da bi dalje povećala nivo obrazovanja celokupnog društva ili pomogla društvu da se dalje razvija).

Na kraju možemo postaviti pitanje ne vodi li takvo jedno državno obrazovanje, koje se zasniva na jednakom obezbeđivanju prava na obrazovanje deci, ka unifikaciji mišljenja i želja dece koja će kasnije postati noseći stubovi razvoja društva.

Uzroci opadanja socijalizma i uzdizanje države blagostanja

Hajek se posebno fokusira na temu opadanja socijalizma na Zapadu, naglašavajući da je nadahnuće idejama socijalizma doseglo vrhunac nakon Drugog svetskog rata, kada je i Britanija srnula u socijalistički eksperiment. Osnovne ideje koje su predstavljale glavni cilj svih socijalističkih pokreta, da se izvrši nacionalizacija sredstava za proizvodnju, raspodelu i razmenu našle su se polako, ali sigurno, u škripcu istorije. Hajek odlično zapaža da nije toliko problem bio u idejama koliko u metodama koje su predstavnici naučnog marksizma zastupali. S tim u vezi, može se doći do zaključka da je danas malo analitičara marksista koji veruju u neizbežnost proletrske revolucije i da je retko ko od njih spreman da brani istorijski materijalizam. (Kimlika, 2009: 190)

Dalje, Hajek uočava da socijalizam nije samo izgubio na svojoj intelektualnoj privlačnosti već su ga i mase napustile, što je svakako i najveći udarac za socijalizam, koji se oslanjao uvek na podršku masa. Pored toga, mnoge partije čiji su se programi oslanjali na doktrinarni socijalizam su polako napustile svoje programe, prilagođavajući se ekonomskim, društvenim i političkim uslovima države blagostanja. On dalje dodaje da su brojni uzroci opadanja socijalizma, a da je jedna od najbitnijih ruski primer, koji je ubio ideal socijalizma u Zapadnom svetu, odnosno da je iskustvo Sovjetskog Saveza bacilo ljagu na marksističku verziju socijalizma te da je stoga ova teorija izgubila popularnost među masama na Zapadu.

Hajek smatra da su se izdvojila tri glavna činioca koja su doprinela razočarenju u socijalističke ideje: *Prvi je rastuće priznanje da socijalistička organizacija proizvodnje ne samo što ne bi bila produktivnija nego bi bila mnogo manje produktivna od privatnog preduzetništva. Drugi je još očiglednije uviđanje da bi umesto da vodi onome što je smatrano većom društvenom pravdom, takva organizacija predstavljala novi arbitarni poredak i još neminovnije hijerarhijski nego što je ikad i postojao. A treći je shvatanje da bi umesto obećane veće slobode, to značilo pojavu novog despotizma* (Hajek, 1998: 221).

A ako se na ovo još doda i to da se u to vreme dogodio opšti porast životnog standarda, posebno radničke klase, celokupna situacija razočarenja u socijalističke ideale i poredak još je potpunija. Pored toga, Hajek naglašava da su među prvima bili razočarani upravo radnički sindikati kada su shvatili da će im biti značajnije teže da razgovaraju i pregovaraju sa državom nego sa privatnim vlasnicima te da je njihova moć znatno oslabila.

I tu se krije tajna starih socijalista: pojavom države blagostanja, ciljevima koji jedino mogu da budu postignuti metodama koje su neprijateljske prema slobodi i individualizmu, težnjom da se obezbedi sigurnost za sve, širenjem administrativne države, prekovanim socijalistima je jedino ostalo da samo čekaju i guraju još dalje sistem u pravcu redistributivne države (Hajek, 1998:222).

Radnički sindikati, sindikalna prinuda i sloboda udruživanja

Ako bismo evoluciju radničkih sindikata, njihovih aktivnosti i prava stavili pod lupu analize, primetili bismo da se javna politika za nešto manje od jednog veka pomerila iz jedne krajnosti u drugu. *Od vremena kad su sindikati zakonski mogli malo da učine, ukoliko nisu bili sasvim zabranjeni, sada smo dostigli da su postali jedinstvene povlašćene ustanove za koje opšta pravila prava uopšte ne važe. Postali su jedan važan slučaj u kom su vlade značajno promašile u svojoj glavnoj funkciji – sprečavanju prinude i nasilja* (Hajek, 1998:220).

Hajek se u svom izlaganju fokusira na tri vrste prinude sindikata: (Hajek, 1998:236).

1) Korišćenje štrajkačke linije kao sredstva zastrašivanja koje se može koristiti i kao pritisak na neomiljene pojedince. Ponekad sindikati, zbog svoje brojnosti, mogu čak organizovati i obična dežurstva koja imaju ulogu tek da pokažu poslodavcu njihovu snagu i brojnost, kao i mogućnost prinude. Na ovaj način oni mogu prisiljavati i druge da se pridruže sindikatu, pokazujući svoju moć, koja kasnije nedvosmisleno prerasta i u političku moć. Hajek naglašava da se u slobodnom društvu upražnjavanje ovakvih aktivnosti ne sme dati nijednoj privatnoj organizaciji.

2) Drugi činilac/metod sindikalne prinude nad individualnim radnicima jesu takozvane zatvorene ili sindikalne radnje. Zakonodavstvo je dopustilo ne samo da ugovor koji je zaključio predstavnik većine radnika (ili neke posebne grane) bude dostupan svakom radniku već i da se on odnosi na sve radnike, bez obzira na to što se pojedinci možda ne bi slagali sa takvim zahtevima.

3) Sekundarni štrajkovi i bojkoti, koji se ne koriste kao sredstvo prinude za povećanje plata ili uslova rada već za cilj imaju ostvarenje pritiska nad drugim radnicima kako bi se oni pridružili sindikatu ili sprovođenju sindikalne politike.

Pored svega ovoga, sindikati su se posebno ogrešili o ideju slobode udruživanja. Istina, sindikati jesu tako počeli, tražeći slobodu udruživanja kako

bi lakše i efektivnije izneli svoje zahteve, ali je kasnije to preraslo u nešto sasvim drugo. Pošto sindikati svoju nagomilanu moć pritiska duguju svojoj brojnosti, njima je veoma značajno da svi radnici budu deo sindikata te da učestvuju u sindikalnoj politici. Iz tog razloga oni vrše pritisak na ostale radnike koji još nisu postali deo sindikata da se pridruže toj organizaciji, preteći ponekad da radnik može ostati bez posla ako ne bude deo sindikata ili ako ne bude podržavao sindikalnu politiku.

Hajek još ističe i problem sindikalne moći nad platama, smatrajući da je njihovo delovanje na ovom polju posebno ekonomski štetno te politički veoma opasno. Ono čemu sindikati obično teže jeste ujednačenost i krutost plata, što na kraju utiče na smanjenje pokretljivosti radne snage. Svakako, to može posebno odgovarati određenim grupama (Hajek, 1998:235).

Prinuda i država

Hajek se posebno bavi i pitanjima prinude i države, posmatrajući ovaj odnos posebno iz ugla psihologije. Njega interesuje na koje se sve načine prinuda može ostvariti i kada i pod kojim okolnostima je pojedinac može prihvatiti. Stoga on zaključuje da prinuda ne mora biti ostvarena samo pod pretnjom fizičke sile, već pametniji pojedinac može čak i bez sile nametnuti inferiornom pojedincu (ili većoj grupi) ram prinude.

Kada je reč o državnoj prinudi, Hajek razlikuje dve najkarakterističnije prinude vezane za svaku državu: obavezu davanja poreza i obavezu služenja vojnog roka. Ovakve vrste prinude se lakše prihvataju jer pojedinac tačno zna na šta može računati i šta može očekivati. Problemi nastaju kad nismo u stanju da predvidimo činove prinude (nepredvidljiva prinuda), (Hajek, 1998:102).

O vladavini većine:

Razmatrajući vladavinu većine, Hajek zaključuje da ako se politički filozof prikloni mnjenju većine samo zato što tako većina misli, to za političkog filozofa (intelektualca) predstavlja izdaju njegovih ideja, njegove misije, ideala. Politički filozof, intelektualac, mora da bude sposoban da sagleda sve okolnosti, neretko protivurečne, da bi obuhvatio stvari u celini (Hajek, 1998:104).

Tu leži i kritika koju Hajek upućuje uspešnim političarima, smatrajući da su uspešni političari zapravo oni koji slede samo volju većine, to jest, njihov zadatak je da estrahuju volju većine. Onaj političar koji bi pokušao da bude originalan, bio bi osuđen na propast (sam sebi bi protivurečio), (Hajek, 1998:102).

Zaključak

Hajek ozbiljno upozorava da narastanje snage prinude države blagostanja, kao i težnja ka socijalnoj pravdi, mogu imati negativne posledice ne samo po slobodno društvo, individualne slobode već i na ekonomiju, nauku, pa i sam civilizacijski razvoj čovečanstva.

Hajek je još tada upozorio da se problem nezaposlenosti može povratiti zbog različitih mera države, njene težnje da kontroliše monetarni sistem, slobode koju dozvoljava sindikatima koji oni imaju na formiranje plata ili zbog sistema pravedne preraspodele dohodaka.

Ono što želimo ovde da naglasimo jeste da ne mora niko strastveno da sledi Hajekova izlaganja i analize, ali Hajekova upozorenja i predviđanja se već dešavaju. Problemi socijalne sigurnosti, nefunkcionalnosti zdravstvenog sistema ili potrebe ozbiljne reforme penzionog sistema danas predstavljaju glavne izazove sa kojima se susreće savremeno društvo.

BIBLIOGRAFIJA:

Hajek, Fridrih August, 1998. *Poredak slobode*, Novi Sad: Global Book.

Hajek, Fridrih August. 1997. *Put u ropstvo*, Novi Sad: Global Book

Hajek, Fridrih August. 2002. *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, Podgorica: CID.

Hajek, Fridrih August. 2002 (b). *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*, Beograd: Paidea. Hajek, Fridrih August. 2002 (a). *Kontrarevolucija nauke. Istraživanja o zloupotrebi razuma*, Pogdorica: CID.

Hajek, Fridrih August. 1997. Upotreba znanja u društvu, u: *Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek, O slobodnom tržištu*. Zagreb: Klasični eseji, Mate.

Kimlika, Vil. 2009. *Savremena politička filozofija*, Beograd: Nova srpska politička misao.

Poper, R. Karl. 1993. *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Beograd: I – II, BIGZ 1993. Smit, Adam. 1998. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Novi Sad: Global Book.

STRUČNI RADOVI

UDK 327.7/.8(497.1)"199" ;
341.238:323(497.1)"199"
ID 206584588

Failures in western conflict prevention in former Yugoslavia: an exception to the rule or its confirmation?

Srđan M. Jovanović

Abstract: The ‘fiasco’ of the international conflict prevention in the Balkans is hardly new. Explanations have been written aplenty, from a more pedestrian direction (blaming the ‘irrational’ Balkans) to the severe criticism of the EU/international community for failing to both understand the situation and to act properly. Identifying three most prominent failures in EU’s intervention in the Yugoslav wars as the NATO bombing of Serbia in 1999, the utter failure of the Dutch peacekeeping force to prevent the genocide in Srebrenica in June 1995, and the (in)direct impact on the Kosovo crisis, an overview of some of the reasons of the failure(s) is given in the article. These three instances have been chosen as the most outstanding and most significant based on two factors: the loss of life (Srebrenica and the NATO bombing) and the sheer length and depth of the geopolitical crisis (the Kosovo issue).

Keywords: *Yugoslav wars, conflict prevention, EU, international community, the Balkans*

'We are to blame ourselves for most of it, but I have no words of consolation for the so-called international community, which has very often acted like an elephant in a china shop on the Balkans. It is very unpopular to say so nowadays, but do remember how often this international community which has forced various principles on paper, do remember how often it sat at Sloba's couch, how many times it supported him, how many times it spoke about him what was then repeated by his media-minions (...)'³¹

Mileta Prodanović, author and painter

The problems ahead

Conflict prevention – especially in former Yugoslavia – has been a burning topic during the last two decades. On a larger scale, the very topic of conflict prevention is a fairly new one, and its connection to the wars in former Yugoslavia, according to many authors, seemed to have strengthened its importance both on the levels of politics and policies, and within the academia. Every so often, however, these two intertwine in what could be called an extremely biased and politicized result. The introduction to the 1997 Chaillot paper #30 by Sophia Clement from the Institute for Security Studies of WEU, Alencon (entitled *Conflict Prevention in the Balkans: Case Studies of Kosovo and the FYR of Macedonia*), is arguably the best example of such a predisposed conjoining, where Guido Lenzi stated how '[t]his Chaillot Paper by Sophia Clément constitutes recognition of the wisdom and perseverance of politicians and the population in the two cases considered here, who are determined to look beyond the most immediate obstacles to stability' (Lenzi in Clement 1997: 4). Needless to say, such blatant praise of political actors does little benefit to the publication itself (the phrase 'the wisdom and perseverance of politicians' sounds primarily political, not academic), even though this particular one raised important questions. This article shall instead seek to analyze and present the most prominent instances of conflict prevention failure during the Yugoslav wars, as well as the more important reasons/explanations for them.

---

31) Mileta Prodanovic, Pesčanic 28 04 2006 'Za veliki deo svega toga krivi smo sami, ali nemam utešne reči ni za takozvanu međunarodnu zajednicu, koja se vrlo često na Balkanu ponašala kao slon u staklarskoj radnji. Sad je to vrlo nepopularno reći, ali setite se samo u koliko trenutaka je ta međunarodna zajednica koja je na papiru isterivala ove ili one principe, koliko puta je ona sela kod Slobe na kanabe, koliko puta ga je podigla, koliko puta je o njemu izgovarala reči koje su onda ponavljali njegovi medijski poslušnici, u rasponu od ovoga malopre pominjanog anketara zarobljenika do ovih koji su sad u zatvoru.'

Recent analyses of conflict-ridden regions and elementary methodological work in conflict preventing tend to offer a 'country-specific approach tailored to the conditions in a particular country' (Ackermann 2003: 342), as a counter to the earlier ideas of a 'one-fits-all' approach (Lund 2002, Cockell 2002), indicating that the case studies of conflict prevention within the Western Balkans should be approached separately, from a country to country position. As Ackerman wrote, 'effective prevention must be country-context specific' (Ackermann 2003: 343). Nevertheless, even these attempts of country-tailored approaches (in addition to the fact that they have mostly failed), have gone back from specific to general, as it seems that the very actions centered around war-ridden areas of former Yugoslavia (as well as the academic production related to it) have contributed immensely to the development of a more general, broad security policy within the EU, somewhat negating the idea of the country-specific approach. As Ana Juncos noticed, '[i]n the early 1990s, the search for a negotiated solution that could stop the bloody conflict in the Former Yugoslavia was considered by both European and international observers to be the first test for the embryonic Common Foreign and Security Policy (CFSP)' (Juncos 2005: 88). In an eerie way, the conflicts in former Yugoslavia seemed to have been a training enterprise for the EU. As Jankovski wrote, 'the Balkan region has been a major testing ground for the development of the European Union's international role' (Jankovski 2007: 139).

All of the above indicates some problems of a methodological/pragmatic nature that should be used to address this issue. As already noticed, security studies seem to be politically biased (and politically inspired) more often than not, and it is precisely security studies that take this topic as an area of expertise and interest. Yet as the 21st century goes by, international academic research is becoming more and more result- and problem-oriented than discipline-oriented, and so a broader, interdisciplinary approach might yield more effective results. I am talking about history and sociolinguistics (critical discourse analysis, to be more precise), in addition to already expected disciplines of political science, IR and conflict studies. The historical view boasts the possibility of seeing whether the same (or similar) happenings occurred before, while discourse analysis can tell us whether the language used has different meanings and connotations. Every so often, even the very choice of not saying (writing, mentioning) something has a very exact impact and ulterior motive. Steven Blockmans, for instance, in his detailed *Tough Love: The European Union's Relations With The Western Balkans* wrote that 'while maintaining collective defence as its primary task, the greatest and most visible change in NATO's activities since the end of the Cold War is its involvement

in ending conflict, restoring peace and building stability in crisis regions in both Europe and other parts of the world' (Blockmans 32). *Not* mentioning the detrimental NATO action in Yugoslavia in 1999, the bombing which only served to strengthen Milošević (as he officially had 'proof' that 'foreign actors' were to blame for the decrepit state of the country) says a lot in itself. 'In only a few years, NATO transformed itself into an increasingly effective instrument for military and political crisis management. The adaptation and learning process was evident in the way in which peacekeeping in Bosnia-Herzegovina under IFOR and its successor SFOR has evolved and fed into the approach adopted for KFOR since June 1999. NATO deployed in Kosovo after a seventy-eight-day air campaign launched to halt a humanitarian catastrophe among Kosovar Albanians at the hands of Belgrade.' Destroying infrastructure and killing civilians, however (both of Serb and Albanian origin, what is more), can hardly be classified as 'halting a humanitarian catastrophe', but as producing one. The problem, however, lies in the fact that 'reading in' a text ('imprinting' meaning by the reader) is an entirely common problem that Discourse Analysis addresses, and the fact that one of the foundations of Serb nationalism during the last two decades was exactly blaming the international community and NATO, meaning that every stronger criticism of NATO (or the international community) could easily be (mis)understood as being positioned on the Serb nationalist side (this is only an example as regards the NATO impact on former Yugoslavia. Blaming the international community is also very common in Croatia as well, for details see: Ramet: 2005).

An artificial polarity is thus created in which NATO is seen either as a 'peace force' or as a dealer in death. Members of the Serb nationalist core have called the NATO bombing 'international terror against the SRY' (Gaćinović 2006: 169), a 'compromise for the extermination of Serbs' (Đuretić 2006: 135) and the 'destruction of Serb history' (Marković 2006: 139). The fact was, nevertheless, that although NATO in general serves as a peacekeeping force, its actions during the Yugoslav crisis have not had much to do with peace or peacekeeping. On the other side, saying that NATO's agenda and perhaps 'ulterior motive' was by no means the 'extermination of Serbs' or 'destruction of Serb history'. These visions of enemies surrounding the nation are highly typical for every nationalism; what is more, they are an essential part of the very nature of nationalist thought (Millroy/Millroy 1999: 43). The point here, however, is also the fact that the NATO intervention helped foster nationalist thought even up to today. Due to the fact that misreading of the text is commonplace, a short glance on the issues of discourse had to be dealt with prior to engaging the very problem at hand.

Already in 2002, Paul Shoup wrote how ‘the West can hardly hope to assume the role of an arbiter and peace keeper-cum-policeman and occupier in still another disintegrating republic of the former Yugoslavia’ (Shoup 2002: 174), regarding, in this instance, Bosnia and Herzegovina. However, the sentence would not need to undergo much transformation to include the bulk of former Yugoslavia as well. For those reasons, Shoup asked: ‘Would earlier intervention in the conflict have prevented loss of life and preserved multiculturalism in Bosnia?’ (Shoup 2002: 174). This line of thought implies that a Western intervention was perhaps necessary, just ‘earlier’, or in a ‘better’ form. He notices that there are two opposing approaches in the question: ‘The optimist can point to Western successes in ending the war in Bosnia; in upholding the territorial integrity of Slovenia and Croatia and for the first time ever, reversing ethnic cleansing in the case of Kosovo,’ yet ‘the opposing, pessimistic view, argues that this has been achieved at the cost of ethnic homogenization, the creation of rump (and even rogue) statelets essentially responsible to no one; the application of draconian sanctions against Serbia (...) and a crisis in Macedonia’ (Shoup 2002: 174). On the idea of an ‘early warning’, Cameron wrote how it is ‘of little value unless it is linked to policy formulation and results in timely and effective action. Many conflicts have been widely predicted and the failure to prevent them has been due not so much in the lack of early warning but rather to the absence of political will to take effective action—Rwanda, Kosovo and Darfur being only a few of the most recent and obvious examples’ (Cameron 21).

The triple fiasco

But there is another question that needs to be posed: where did the ‘international community’ (the West: the EU and the USA) fail in conflict prevention and, what is worse, what negative impact has it had in former Yugoslavia? The range of failures-cum-negative impacts will probably never be made into a full, detailed list, yet mentioning at least the biggest of them is of no larger problem. The arguably most detrimental influences of the West during the 1990s wars were the NATO bombing of Serbia in 1999, the utter failure of the Dutch peacekeeping force to prevent the genocide in Srebrenica in June 1995, as well as the (in)direct impact on the Kosovo crisis, that has resonated until today. I have chosen these three instances as the most prominent and most important based on two factors: the loss of life (Srebrenica and the NATO bombing) and the sheer length and depth of the geopolitical crisis (the Kosovo issue).

The Srebrenica case continues to fascinate and disgust at the same time even today. It is common to wonder how such atrocities were committed on the brink of the 21st century – yet this is a story on its own, one that does not belong to the corpus of this work. The question that needs to be posed, though, is the following: how is it possible for an allegedly professional battalion from the Netherlands, stationed in Srebrenica *at the very time of the massacre* to completely fail to see it? Though I am afraid that the question needs to remain at least somewhat open, I will address it in the paragraphs to come, within the explanation of why Western activities in the Balkans failed in general.

The second instance, the bombing of Serbia, is yet another blatant example of an abysmal decision by the West. ‘Contrary to the prevailing view in the West that in the last instance this made Milošević’s departure possible (if not inevitable), if one takes a closer look at the political currents in Serbia during the last few years, quite the opposite seems to be true – the bombing postponed the ousting of the regime and thus only prolonged the agony of Serbia under Milošević’ (Teokarević 2001: 133). In essence, this was such a ‘bad move’, that serious wondering about the West’s real intentions on the Balkans need to be addressed (in the paragraphs to come). But it was not only the bombing that was detrimental, as many authors have noticed. The 1999 NATO bombing was just the culmination of a foreign policy of containment, which ‘The whole policy of containment thus proved largely inefficient and counterproductive (...). Instead of forming a basis for removal of the Milošević regime (in coordination with internal pressures), it allowed it to survive, and even strengthen its hold’ (Teokarević 2001: 132). The Milošević nationalist regime – similar to almost any other nationalist regime – worked intensively on Otherizing the West and creating an enemy out of it. The bombing served only to show that Milošević ‘was right’, and that the ‘evil West’ had only the destruction of Yugoslavia/Serbia as its goal.

When it comes to the third issue – the lasting one – according to Shoup, ‘the pressures generated by the confrontation between NATO and Serbia resulting from the decision to force an early decision of the combatants at Rambouillet, resulted in a hurried agreement in June 1999 which did not bind the Kosovo Albanians and therefore left the future status of Kosovo unresolved’ (Shoup 2002: 179). These pressures left the future status of Kosovo much more than simply ‘unresolved’, however. We need to have in mind that Shoup wrote this in 2002, full six years prior to Kosovo’s declaration of independence. According to many authors, Kosovo was the prime ‘ignition point’ in the process of Yugoslavia’s breakup (see: Pavlica 2011, Mihaljčić 1989, Kaser and Halpern 1998, Bieber 2002 etc). The ad hoc nature of the Rambouillet agreement left

a gaping hole of unresolved issues, and in retrospect looks as just a 'quick fix', a patch not intended to last long in the first place, let alone cover more infected tissue that needed to be 'patched up'. Kosovo declared independence in 2008, and even though it had been *de facto* independent for a while even before 2008, it has not received universal international acceptance (which, among many other instances, effectively prohibits Kosovars from traveling on a Kosovo passport to countries such as Spain). It has also continued to be the prime factor of social and geopolitical destabilization in the Western Balkans, especially for Serbia, that has collectively coped with the loss of Kosovo in a less than dignified way. In 2008, organized by the former Prime Minister of Serbia, Vojislav Kostunica, while President Tadić was conveniently absent from the country (a visit to Romania), huge riots took over Belgrade in a destruction spree, supported even by the well known director Emir Kusturica and current world tennis player nr. 1, Novak Đoković. In the words of Svetlana Luković, Koštunica and his rioters effectively took over Tadić's presidential mandate for a night (Luković 2008), a night where even one life was lost in the burning and destruction of the United States embassy in Belgrade. Currently, the echoes of the 'Kosovo is Serbia' program are effectively halting Serbia's ascension to the EU, and it remains to be seen what is going to happen in the near future.

Understanding the Kosovo issue should have, arguably, been a key point in the West's attempts to influence the conflict in Yugoslavia. From the points of view of history and historiography, it could have and should have been more visible how large the problem was. According to Kanin, many Serbs have been 'nurtured by defeat'. 'The Serbs are among those who have developed their identity by moving from defeat to defeat. Enemies have failed to (or refrained from) destroying them, inundating them with non-Serbian settlers, or banishing them to a destructive exile. The iconic battle of Kosovo Polje in 1389 remains an appropriate starting point for a discussion of Serbia's relationship to defeat, but the evolution of songs and memories adapted to the task of honing a Herderian nation, not the battle itself, informs the construction of collective defeat. The peripatetic remains of «Tsar» Lazar, continuing references to his heavenly kingdom, and mass commemorative rallies at the battlefield in 1889 and 1989 remain central, contemporary, touchstones. Serb poets and politicians folded defeats of the 18th and 19th centuries into the Kosovo memory' (Kanin 2011). Conjoined with the so-called 'victim mentality', lucidly explained by the Belgrade philosopher, Radomir Konsantinović (1971), it could have been clearer that bombing Kosovo and Serbia would result in Serbia being able to present itself as a victim anew and anew.

Why the fiasco?

The question of *why* the West had had such a ‘fiasco’ (Juncos 2012: 1), thus, opens a variety of explanations. One of them is that ‘the West was unprepared. Western Europe and the United States were largely ignorant of the depth and scope of the national crisis in Yugoslavia as Communism disintegrated throughout Eastern Europe’ (Shoup 2002: 175). According to this school of thought, the West was not prepared on the basis of sheer *ignorance* of the societal and political within the Balkans. According to Batt (2004) and Todorova (2009), the Balkans have ‘often been portrayed as a region at odds with “European” values and traditions’ (Juncos 2). The negative portrayal of the Balkans (Todorova’s ‘balkanist’ discourse) has been so strong from times, that even ‘Slovenia and Croatia have also sought to detach themselves from their Balkan neighbours’ (Juncos 3, Vučetić 2001: 124-125). Consequently, in Slovenia, the Balkans could have begun from Croatia and went onwards to the East; in Croatia, they began with Bosnia and Serbia, in Serbia, the Balkans could be Macedonia, etc. It stands to reason to presuppose that the whole region was, simply put, misunderstood. In combination with the fact that, as Jankovski put it, ‘the EU is (...) still at an experimental stage in crisis management abroad’, no better results could have been expected. Coming back to the Dutch fiasco in Srebrenica, one can but make a conjecture: was it possible that the Dutch battalion basically *failed* to understand that *simply being there* would *not* serve as a deterring factor for the Bosnian Serb forces who have committed the genocide? It is highly doubtful that the Serb forces saw the Dutch as authority figures to which one should bend one’s knee and adhere to.

But there seems to be another, maybe even more prominent reason. We have already established that the Balkans were ‘a proving ground’ in conflict resolution for the EU. It seems that the EU has had its own interest in mind before the willingness to actually help stem the conflict. As Clement wrote (1997: 9), ‘many European countries have feared a conflict that might have triggered secessionist movements throughout the Balkans, and the negative impact of this on regional autonomist claims in Western Europe.’ Even today, when, for instance, analyzing the issue of Kosovo’s independence (which country accepted it and which did not), it seems that those who have not accepted Kosovo as a sovereign country are not doing so simply because they have their own irredenta to worry about. There is a clear self-centered attitude that needs to be addressed. After all, as Clement noticed (1997: 12), ‘the failure of conflict prevention measures often results more, or at least as much, from the absence

of common perceptions, the primacy of special political and economic interests and insufficient political will, as it does from the inadequacy of available conflict prevention mechanisms. The determination to act generally results not from a direct attack on a state's vital interests (territorial integrity, economic interests), nor from the first signs of a potential conflict, but rather from the perception of a momentum that is contrary to the interests of international or regional stability.' And indeed, helping the conflict in the Balkans was often not the goal in itself, but 'international and regional stability'. After all, 'at the beginning of the Yugoslav crisis, the Luxembourg Foreign Minister Jacques Poos, then head of the EC (European Community) Presidency, declared that the organization would intervene in Yugoslavia because it was "the hour of Europe, not the hour of the United States" (Juncos 2012 :1, Gordon 1997/1998: 75).' Did Europe intervene just to show the USA it was a 'player' on the field of international intervention solely? In short, diminishing the conflict never seemed to be the goal *per se*.

Conclusion

There are myriad reasons out of which the West failed in its conflict prevention/diminishing during the Yugoslav wars. To sum up, we are dealing with the following:

- The experimental nature of conflict prevention from the side of the EU (the Balkans were a 'testing ground', as expounded by Jankovski).
- The European Union's prime reasons for intervening might have not been result oriented. Saying that one should intervene 'because it is the hour of Europe' instead of at least formally showing that diminishing the conflict, death and misery were the prime reasons of the intervention.
- A poor welcome of the Western influence in almost all regions of former Yugoslavia (Serbia and Bosnia primarily).
- A significant lack of expertise in the politics, history and culture of the region. The West was, bluntly said, extremely unprepared.

This article has summed up the more prominent reasons for the failure of conflict prevention instances in former Yugoslavia, as well as the three major examples of the failure. These are but a few prominent ones. Such failures, however, are not restricted solely to conflict prevention and peacekeeping; it is just that they get caught in the spotlight more easily and more often when acute strife is abound and when lives are getting lost.

BIBLIOGRAPHY

Ana E. Juncos (2012): *Member State-Building Versus Peacebuilding: The Contradictions of EU State-Building in Bosnia and Herzegovina*, East European Politics, 28:1, 58-75

Lucia Montanaro-Jankovski, *The Interconnection between the European Security and Defence Policy and the Balkans*, Southeast European and Black Sea Studies

Vol. 7, No. 1, March 2007, pp. 139–157

Cockell, John G., 2002. 'Planning Preventive Action: Context, Strategy, and Implementations', in Hampson & Malone, 2002a (185-212).

Steven Blockmans, *Tough Love: The European Union's Relations with the Western Balkans*, T.M.C. Asser Press, The Hague, The Netherlands, 2007

Sophia Clement, *Conflict Prevention in the Balkans: Case Studies of Kosovo and the FYR of Macedonia*, Chaillot paper 30, Institute for Security Studies of WEU 1997.

Alice Ackermann, *The Idea and Practice of Conflict Prevention*, Journal of Peace Research, Vol. 40, No. 3 (May, 2003), pp. 339-347.

Fraser Cameron, *The European Union and Conflict Prevention*.

Lund, Michael S., 2002a. 'From Lessons to Action', in Hampson & Malone, 2002a (159-184).

Ana. E. Juncos, *The EU's post-Conflict Intervention in Bosnia and Herzegovina: (re)Integrating the Balkans and/or (re)Inventing the EU?* Southeast European Politics Vol. VI, No. 2, November 2005

Dogo, Marco, and Guido Franzinetti. *Disrupting and Reshaping: Early Stages of Nation-Building in the Balkans*. Ravenna [Italy: Longo, 2002. Print.

Duretic, Veselin. *Nato agresija – Uvod u novi kompromis srpskog nestajanja*, In: Agresija NATO na Jugoslaviju. Sedam godina posle. Beogradski forum za svet ravnopravnih, 2006, Belgrade.

Gacinovic, Radoslav. *Međunarodni terror – nasilje prema građanima SRJ*, In: Agresija NATO na Jugoslaviju. Sedam godina posle. Beogradski forum za svet ravnopravnih, 2006, Belgrade.

Markovic, Milos. *Kosovska tragedija. In: Agresija NATO na Jugoslaviju. Sedam godina posle*. Beogradski forum za svet ravnopravnih, 2006, Belgrade.

Milroy, J. Milroy, L. (1999), *Authority in Language*, London, New York.

Damjan Pavlica, (2011). *Savremena istorija Kosova*, Pešćanik FM at <<http://pescanik.net/content/view/7528/1316/>>

Kaser, K. and Halpern, J. M. (1998). *Historical Myth and the Invention of Political Folklore in Contemporary Serbia*, *The Anthropology of Eastern Europe Review* 16.

Available online: <www.depaul.edu/~rrotenbe/aer/aer16_1.html>;
quoted in: BIEBER, F. (2002). *Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering. The Kosovo myth from 600th anniversary to the present, Rethinking History*, 6:1, pp. 95-110.

Bieber, F. (2002). *Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering. The Kosovo myth from 600th anniversary to the present, Rethinking History*, 6:1, p. 97.

Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, Print.

Konstantinović, R. (1971). *Filosofija palanke*. Beograd, Radio-Beograd.

Ramet, S. P. (2005). *Thinking about Yugoslavia: scholarly debates about the Yugoslav breakup and the wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge, UK, Cambridge University Press., p. 8.

Svetlana Luković, 2008, Pešćanik, 22. 02.

PRENOSI

Quo vadis, Srbijo?

Perspektive evropske integracije Srbije

Pablo Ruperes Paskvalena

Mersedes Miljan Rahoj

Sažetak: Članak analizira proces evropske integracije Srbije, navodeći prvo korake koje treba da preduzme kako bi postala članica Evropske unije, a zatim i napredak koji je već ostvarila (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, i dobijanje statusa kandidata za članstvo u EU). Nakon toga sledi analiza izazova koji je čekaju (otvaranje i okončanje pregovora, potpisivanje Ugovora o pristupanju), i niz specifičnosti srpskog slučaja koje uslovljavaju proces evropske integracije (tradicija nesvrstavanja, dvojni karakter zemlje, odnosi sa Rusijom, uticaj pitanja Kosova, nedavna promena Vlade, itd.). Na kraju je data procena vremena koje je potrebno kako bi Srbija postala članica EU, i dva zaključka: prvi je da bi, nasuprot uvreženom mišljenju, sadašnja Vlada Srbije mogla da postane faktor ubrzanja, a ne kočnja procesa evropskih integracija, a drugi da bi prepreke procesu integracije u budućnosti mogle da dođu iz Brisela, a ne iz Beograda.

Ključne reči: *Srbija, EU, proširenje, evropske integracije, Kosovo.*

Quo vadis, Serbia?

Perspectives on European integration of Serbia

Pablo Rúpereyz Pacualena

Mercedes Millán Rajoy

Abstract: The article analyzes Serbia's EU integration processes, firstly stating the steps that the state needs to take in order to become a member, after which it goes into the advances that Serbia has made (the Agreement on Stabilization and Joining, the receiving of the candidate status). An analysis of the challenges it faces comes next (the opening and finishing of the negotiations, signing of the Agreement on joining), as well as a row of specificities of the Serbian case that influence the EU integration process (the tradition of non-alignment, the double character of the state, relations with Russia, the impacts of the Kosovo question, the recent change in the government etc.). It ends with an estimation of the time needed for Serbia to become a member state of the European Union, as well as with two conclusions: the first is that, contrary to popular opinion, the current government may become a factor of speeding up the process, and the other that the future obstacles in the integration process may come from Bruxelles, and not from Belgrade.

Key words: *Serbia, EU, enlargement, European integration, Kosovo*

Uvod: o čemu neće biti reči

Zamislite da otvarate strani časopis i u njemu pronalazite članak o ekonomskoj krizi u Španiji, ili o španskom stavu o budućnosti Evrope, i, zainteresovani, odlučujete da ga pročitate. Članak počinje detaljnim opisom bitke na reci Salado koja se odigrala 30. oktobra 1340. godine (kao što svi znamo). Pored rezultata same bitke, analizira se i navodno veći i nepromenjivi mentalitet Španaca, kojim se objašnjava i španski stav o, recimo, evropskom projektu Bankarske unije. Bili biste malo začuđeni: obzirom da je prošlo više od 600 godina i ne osećate, zapravo, preveliku povezanost sa mentalitetom vojnika Alfonsa XI od Kastilje.

Upravo se ovako, iako zvuči preterano, osećaju mnogi Srbi, naročito mlade kosmopolite u Beogradu, kada vide da gotovo svaki članak u međunarodnoj štampi koji se bavi temama vezanim za Srbiju počinje pominjanjem ili pričom o Kosovskoj bici, koja se dogodila juna 1389. Kosovo polje, car Lazar. Izbor između zemaljskog i nebeskog carstva. Poraz hrišćana. A zatim se, bazirajući se na nekoj „unutrašnjoj istoriji“ ili nacionalnom nepromenjivom karakteru, analiziraju aktuelna politička pitanja kao što je integracija Srbije u EU.

Ovaj članak ne počinje 28. juna 1389. godine na poljima u okolini Prištine. Nije mu namera da na holistički, sveobuhvatan način predstavi navodnu kolektivnu srpsku psihu, niti da objašnjava ključne aspekte Titovog režima ili balkanskih ratova od pre 20 godina. Isto tako, neće se baviti debatom o priznavanju proglašenja nezavisnosti Kosova. Članak samo pokušava da objasni trenutnu situaciju sa procesom evropske integracije Srbije. Put koji je već pređen, kao i onaj koji tek treba preći. I nekoliko specifičnih faktora zbog kojih je slučaj Srbije drugačiji od ostalih zemalja koje su se već uspešno integrisale u Evropsku uniju. Na kraju, članak daje procenu vremena koje treba da prođe do trenutka kada će jedan srpski ministar moći da sedne sa ostalim ministrima na zasedanju Saveta EU i da podigne pločicu sa natpisom „Republika Srbija“, tražeći reč. Sve to izneto je uz dve smeje pretpostavke koje podupiru članak: prva je da dolazak nove vlasti ne mora obavezno da znači i zastoj u procesu evropske integracije Srbije, već, paradoksalno, može da predstavlja pokretački faktor; i druga pretpostavka je da prepreke evropskoj integraciji Srbije sve češće dolaze iz Brisela, a ne iz Beograda.

Kako se popeti na evropski voz? Koraci u procesu integracije u EU

Decembra 2009. godine sociolog Ivan Kuzminović je u članku³² objavljenom na sada već legendarnom i uvek polemičnom radiju i sajtu Peščanik (<http://pescanik.net/>), izračunao koliko „stepenika“ (u smislu koraka ili birokratskih postupaka) još čeka Srbiju na putu do učlanjenja u Evropsku uniju. S obzirom da svaka država članica mora da odobri otvaranje i zatvaranje svakog od poglavlja u procesu pregovora, on je pomnožio sve korake koji su preostali sa brojem neophodnih odobrenja, i izračunao da Srbiju čeka još, ni manje ni više, nego 1960 stepenika. Kuzminović kaže da „u jednoj drugoj sluđenoj, a lepoj zemlji, postoji jedan neobičan hram, na vrhu planine. Postoji verovanje da kada savladate 777 stepenika, stižete u raj. Nama će, izgleda, biti potrebno da savladamo samo 1960 koraka, ali ne do raja, već do povratka u civilizaciju.“ Možda Srbiju od EU danas razdvaja manje od 1960 koraka, ali je pristupanje Uniji i dalje izuzetno težak zadatak.

Članovi 2 i 49³³ Ugovora o Evropskoj uniji (UEU) definišu uslove koje mora da ispuni jedna zemlja kako bi postala članica EU: mora da se nalazi u Evropi i da poštuje i promoviše vrednosti na kojima počiva Evropska unija. Zahtev za pristup Uniji predaje se Savetu EU, odnosno državama članicama koje donose jednoglasnu odluku nakon konsultacija sa Evropskom komisijom i prethodnog odobrenja Evropskog parlamenta. Međutim, između predaje zahteva za pristupanje i efektivnog učlanjenja jedne zemlje u Uniju stoji dug i složen proces – proces pridruživanja. Tokom njegovog trajanja, država koja želi da postane članica Unije mora da ispuni određene kriterijume, dostigne zadate ciljeve i sprovede neophodne ekonomske, političke i zakonodavne reforme, temeljne do te mere da na kraju dođe do transformacije same države (ili je barem to cilj).

Kao što je predviđeno članom 49 Ugovora o Evropskoj uniji, prilikom donošenja odluke institucije „treba da imaju u vidu kriterijume pristupanja koje je utvrdio Savet Evrope“. Tako se prvi korak sastoji u ispunjavanju takozvanih „kriterijuma iz Kopenhagena“, to jest, kriterijuma pristupanja koje su definisali šefovi država i vlada na zasedanju Saveta Evrope u Kopenhagenu, juna 1993. Ovi kriterijumi podeljeni su u tri velike grupe:

32) „777 stepenika do neba“, dostupno na engleskom na <http://pescanik.net/2009/12/777-steps-to-heaven/>. Ova internet stranica, kao i ostale pomenute u članku, konsultovana je tokom meseca septembra 2012

33) „Unija se zasniva na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava pripadnika manjina. Ove vrednosti su zajedničke državama članicama u društvu u kojem preovlađuju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i ravnopravnost žena i muškaraca.“ (Član 2 UEU) „Svaka evropska država koja poštuje vrednosti iz člana 2 i koja je posvećena njihovoj afirmaciji može podneti zahtev da postane članica Unije“ (Član 49 UEU).

- Politički kriterijumi: država koja želi da postane članica Unije mora da ima stabilne institucije koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava, kao i poštovanje i zaštitu manjina.
- Ekonomski kriterijumi: treba da ima funkcionalnu tržišnu ekonomiju, sposobnu da izađe na kraj sa pritiscima konkurencije na jedinstvenom tržištu.
- Zakonodavni kriterijumi: država koja želi da postane članica mora da bude sposobna da ispuni svoje obaveze kao država članica i da usvoji pravne tekovine (acquis) Unije.

Kada Savet, nakon što je Komisija prethodno analizirala zahtev, odluči da postoji prihvatljiv stepen ispunjenja ovih kriterijuma, jednoglasno dodeljuje status kandidata za članstvo zemlji koja je podnela zahtev, i koja ovim činom postaje zvanični kandidat za članstvo u Evropskoj uniji.

Sledeća etapa jeste otvaranje pregovora o pristupanju: radi se o ključnom trenutku ili tvrdom jezgru čitavog procesa. U principu, ono o čemu se pregovara jeste kada će i na koji način zemlja kandidat usvojiti *acquis*, odnosno sve pravne tekovine Unije. Pregovori se sastoje od 35 poglavlja koja nisu podložna promenama (slobodan protok robe, transport, energija, ribolov, sloboda, bezbednost, pravda, itd.) i koja se otvaraju i zatvaraju u skladu sa napretkom zemlje kandidata. Kako bi jedno poglavlje bilo zatvoreno, neophodno je da sve države članice daju svoje odobrenje, i sve dok postoji i jedno otvoreno poglavlje ne može doći do okončanja pregovaračkog procesa. Uobičajena briselska mantra glasi „Ništa nije gotovo dok se ne zatvore sva poglavlja“.

Kada se zatvore sva poglavlja pregovaračkog procesa, sledeći korak je potpisivanje Ugovora o pristupanju. Ugovor potpisuju zemlja kandidat, Evropska unija i sve njene članice. Zemlja kandidat tako postaje zemlja koja pristupa, i koja ima pravo da učestvuje na sastancima Unije kao „aktivni posmatrač“ – može da traži reč, ali ne i da glasa. Konačno, proces se završava tako što zemlja koja pristupa postaje članica sa punim pravima, datuma koji je predviđen Ugovorom o pristupanju, pod uslovom da ga sve članice ratifikuju.

Tokom čitavog ovog puta koji traje nekoliko godina, evropske institucije nadgledaju sa lupom i prate napredak zemlje koja želi da postane članica. Glavnu ulogu imaju Komisija i dokumenta koja ona izrađuje – „Strategija proširenja“ i „Izveštaji o napretku“. Ova dokumenta objavljuju se jednom godišnje, u jesen; u prvom, Komisija objašnjava ciljeve i perspektive proširenja, a u drugom detaljno obrazlaže postignuti napredak (ili nazadovanje) u poslednjih godinu dana svake od zemalja koje žele da postanu članice. Na osnovu ovih izveštaja, Savet odlučuje da li određena zemlja može da pređe u sledeću fazu, odnosno utvrđuje ritam daljeg procesa prema zaslugama koje je prethodno procenila Komisija.

To je, u najkraćim crtama, ta „staza sa preprekama“ koju svaka zemlja mora da savlada kako bi postala članica Unije. Međutim, unutar ovog opšteg sistema, zemlje zapadnog Balkana, i samim tim i Srbija, imale su privilegovan tretman oličen u posebnom odnosu sa Evropskom unijom do njihovog pristupanja, a to je proces stabilizacije i pridruživanja (PSP). Ovaj okvir predložen je 1999, dok su u regionu još uvek trajali ratovi, definisan na Samitu u Zagrebu 2000. godine na kome se okupilo tadašnjih pet balkanskih zemalja i petnaest članica Evropske unije, a zatim potvrđen na zasedanju Saveta Evrope u Solunu (2003) gde je naglašeno da je „budućnost zapadnog Balkana u Evropskoj uniji“.

Proces stabilizacije i pridruživanja posebno je osmišljen za balkanske zemlje, budući da imaju zajedničke istorijsko-političke, ekonomske i društvene odlike, i na poseban način su povezane sa UE. Glavni ciljevi procesa su stabilizacija i tranzicija ka tržišnoj ekonomiji, jačanje regionalne saradnje i pristupanje Evropskoj uniji. Kako bi ti ciljevi bili postignuti, proces stabilizacije i pridruživanja računa na:

- Trgovinske koncesije: putem takozvanih „autonomnih trgovinskih mera“ kojima se odobrava slobodan pristup tržištu Unije za sve balkanske proizvode.
- Finansijsku i ekonomsku pomoć: od 2000. do 2006. preko programa CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation), a od 2007. preko Instrumenta za pretprijetupnu pomoć (IPA). U periodu od 2007. do 2013. preko IPA je uloženo 11.5 milijardi evra, kroz različite projekte iz oblasti demokratizacije, obrazovanja, razvoja institucija ili regionalne saradnje.
- Sporazume: bilateralne sporazume o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) koji su potpisani sa svim zemljama uključenim u proces stabilizacije i pridruživanja. Ovi sporazumi prilagođeni su specifičnostima svake od ovih zemalja, ali imaju istu strukturu i zajednički cilj – postepeno stvaranje slobodne trgovinske zone i sprovođenje reformi koje će omogućiti usvajanje evropskih standarda u svim oblastima.

U skladu sa tim, kako bi napredovale u procesu evropske integracije, balkanske zemlje moraju da ispune ne samo kriterijume iz Kopenhagena, već i obaveze proistekle iz sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, kao na primer unapređenje regionalne saradnje. Ali ono što proces stabilizacije i pridruživanja pre svega donosi, to je nešto što ostale evropske zemlje nisu imale – čvrsto obećanje da će se, ako sprovedu neophodne reforme, naći u EU.

Gde je Srbija?

Taksisti u Beogradu danas imaju jedan talenat koji im se retko priznaje. U stanju su da, dok apsurdnom brzinom voze bisere jugoslovenske autoindustrije, kao što je Zastava 101, a na radiju trešti poslednji hit balkanske pop muzike, polemišu do detalja ne samo o fudbalu, politici ili ženama, kao svi taksisti u Evropi, već i o evropskoj integraciji Srbije i politici proširenja Unije. Virtuozno barataju pojmovima „bela Šengen lista“ (to jest, ukidanje viznog režima), „zemlja kandidat“ ili „ratifikacija SSP-a“. Činjenica da gotovo svaki taksista misli da bi mogao da napiše ovaj članak govori o tome koliko je rasprava o evropskoj integraciji Srbije stalna i sveprisutna, iako je često приметно mistifikovana. Valjalo bi stoga podsetiti koje su ključne tačke ovog procesa.

Svaka od zemalja u procesu pridruživanja nalazi se u nekoj fazi, u skladu sa njenim individualnim napretkom u ispunjavanju pristupnih kriterijuma. Samim tim, i kao što je poznato, svaki od procesa je priča za sebe: dok je Finskoj trebalo manje od tri godine da postane članica EU (zvanično je predala svoj zahtev u martu 1992, a postala članica 1. januara 1995), proces pridruživanja Turske traje već dvadeset i pet godina (skoro pedeset, ako se vratimo do 1964. odnosno do datuma kada je stupio na snagu Sporazum o pridruživanju između EU i Turske).

Budući da nije moguće drugačije, i u slučaju balkanskih zemalja ponavlja se pravilo da svaka zemlja napreduje sopstvenim ritmom: 1. jula 2013. Hrvatska će postati dvadeset osma zemlja članica, dok je Bosna i Hercegovina još uvek daleko od dobijanja statusa kandidata. Međutim, činjenica je da Evropska unija ulaže napore kako bi čitav region kontinuirano napredovao: iako zemlje regiona napreduju svaka u svom ritmu, ideja je da se ne dozvoli da ijedna zaostane. A gde se na tom zajedničkom, a opet individualnom putu, nalazi Srbija?

Mnogi usponi i padovi Srbije na tom putu obeleženi su njenom skorijom prošlošću, a naročito posledicama balkanskih ratova 90-ih godina prošlog veka. Saradnja sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju bila je ključni element koji je određivao ritam procesa. Tako je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju potpisan tek 29. aprila 2008, nakon prekida pregovora koji je trajao više od godinu dana (od maja 2006. do juna 2007), a do koga je došlo usled procene da Srbija ne sarađuje dovoljno sa Međunarodnim tribunalom. Hapšenje i predaja generala Zdravka Tolimira odmrzli su situaciju. U svakom slučaju, ratifikacija Sporazuma i stupanje na snagu privremenog Sporazuma (o trgovini i pitanjima vezanim za trgovinu) bili su i dalje uslovljeni

punom saradnjom sa Tribunalom. Privremeni Sporazum stupio je na snagu 1. februara 2010. i danas definiše odnose između EU i Srbije. I zaista, iako je proces ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju odmrznut, još uvek ga nije potpisala jedna zemlja članica, a to je Litvanija koja se žali na odnos Srbije prema litvanskim investitorima i koja je bila u sporu sa Srbijom oko toga čiji će predstavnik biti predsednik Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (na kraju je na taj položaj došao bivši ministar spoljnih poslova Srbije, Vuk Jeremić). U međuvremenu, privremeni Sporazum se i dalje primenjuje. Nedavno hapšenje i predaja dvojice poslednjih begunaca, Ratka Mladića (u maju 2011) i Gorana Hadžića (u julu iste godine), predstavlja veliki napredak, ključ koji doprinosi deblokadi gotovo okončanog procesa ratifikacije SSP-a, i konačno, evropskoj integraciji Srbije.

U decembru 2009. Srbija je dobila drugu veliku „bitku“ koju je njeno stanovništvo slavilo: Evropska unija ukinula je vize za boravak do tri meseca za zemlje Šengena. Nekoliko dana nakon ukidanja viza, Srbija je zvanično predala zahtev za pristupanje Evropskoj uniji. Komisija je odgovorila na ovaj zahtev u Izveštaju od 12. oktobra 2011 (European Commission: 2011).³⁴ U njemu je analiziran stepen ispunjenja kriterijuma iz Kopenhagena i obaveza proisteklih iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, i time je definisana „mapa puta“ za buduće pregovore.

Uopšte uzev, ocena je bila pozitivna: u aspektu političkih kriterijuma, naročito je istaknuta stabilnost i zrelost javne uprave, izborna zakonodavstvo, puna civilna kontrola snaga bezbednosti, vladavina prava i saradnja sa Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju koja je opisana kao „potpuno zadovoljavajuća“. Slabe tačke bile su, između ostalih, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala, potreba za dubljom modernizacijom sudske vlasti i situacija u kojoj su se nalazile kaznene ustanove.

Što se tiče ekonomskih kriterijuma, Komisija je zaključila da u Srbiji postoji operativno ekonomsko tržište i pohvalila makroekonomsku stabilnost zemlje, kao i visok stepen ekonomske integracije sa EU. Ali i pored toga, upozorila je na nedovoljnu fleksibilnost tržišta rada, kao i neophodnost postojanja bolje klime za investicije.

I na kraju, stepen ispunjenosti zakonodavnih kriterijuma je takođe bio zadovoljavajući: uprkos tome što SSP nije bio stupio na snagu, Srbija ga je poštovala, i na polju usvajanja zakona nije bilo većih problema (mada ih jeste bilo na polju primene istih).

Zbog svega navedenog, Komisija je donela odluku da se Srbiji dodeli status kandidata, ali pod uslovom da se ponovo otvori takozvani dijalog između

34) Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/sr_rapport_2011_en.pdf.

Beograda i Prištine. Drugim rečima, njen dalji napredak direktno je povezan sa odnosima sa Kosovom. Kada ni nakon iscrpljujućih pregovora Savet EU nije uspeo da donese konačnu odluku, u decembru 2011. je dogovoreno da se donošenje konačne odluke pomeri za februar 2012. Za dostizanje konačnog pozitivnog ishoda postavljeni su sledeći uslovi: poštovanje postignutih sporazuma u „Dijalogu između Beograda i Prištine“, postizanje dogovora o učešću Kosova u organizacijama za regionalnu saradnju, i saradnja sa KFOR-om i EULEX-om, to jest, sa trupama NATO-a i civilne misije Evropske unije na Kosovu. Kada je došlo vreme, Savet Evrope je konačno dodelio Srbiji status kandidata na zasedanju 1. i 2. marta, nakon što su u pregovorima održanim između 22. i 24. februara Beograd i Priština postigli niz sporazuma u okviru pomenutog dijaloga.

Dana 10. oktobra 2012. Komisija je objavila novi Izveštaj o napretku Srbije. Uopšteno govoreći, potvrdila je da postoji visok nivo ispunjenosti političkih, ekonomskih i zakonodavnih kriterijuma. Međutim, naglasila je da je neophodno „pojačati“ reforme, naročito u oblasti vladavine prava i, konkretno, u oblasti sudske vlasti, čime bi se garantovala nezavisnost, nepristrasnost i efikasnost. U Izveštaju se takođe navodi da Beograd treba da posveti posebnu pažnju na prava „ugroženih grupa“ i nezavisnost institucija kao što je Narodna banka (European Commission: 2012).³⁵

Osim ovih primedbi, jasno je stavljeno do znanja da su „koraci ka vidljivom i održivom poboljšanju odnosa sa Prištinom“ od ključne važnosti kako bi Komisija preporučila Savetu da otpočne pregovore o pristupanju. Kao i prošle godine, Komisija se obavezala da će podneti novi izveštaj onda kada bude smatrala da su ovi uslovi ispunjeni.

U zaključku bi se moglo reći da je Srbija preduzela dva od četiri osnovna koraka ka dobijanju članstva u EU: potpisivanje i ratifikacija Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (nedostaje samo potpis Litvanije) i dobijanje statusa zemlje kandidata. Preostala su još dva ključna koraka: otvaranje i okončanje pregovora, i potpisivanje i ratifikacija Ugovora o pristupanju. Dva važna cilja su postignuta: liberalizacija viznog režima i direktna pomoć EU preko IPA (približno 200 miliona evra godišnje za Srbiju iz budžeta Evropske unije). Izveštaji Komisije su listom pozitivni i pokazuju visok nivo spremnosti Srbije da napreduje u procesu evropske integracije. Moglo bi da se kaže da je čaša polupuna.

Međutim, kad god se govori o evropskoj integraciji Srbije, javi se crv sumnje. U Briselu sumnjaju u evropsku orijentisanost i angažovanje srpskog političkog vrha, naročito stranaka koje počivaju na jakom nacionalizmu.

35) Serbia 2012 Progress Report:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf

A u Srbiji se, pak, ne veruje da ove stranke zaista preduzimaju neophodne korake, i sumnja se da samo gube vreme i prilike za dobijanje pomoći. Valjalo bi raspršiti ove sumnje. Srbija je već uradila mnogo. Obavezala se da će uraditi mnogo toga, i postigla je vidljive rezultate. Daleko su dani kada je Beogradom kružio vic o tome kako prepoznati one koji su proevropski orijentisani u Srbiji – to je onih dvadesetoro ljudi zaposlenih u Kancelariji za evropske integracije (<http://www.seio.gov.rs/home.50.html>). Ova kancelarija i dalje se nalazi na svojoj staroj, veoma specifičnoj lokaciji – u Nemanjinoj ulici, blizu a opet odvojena od ministarstava i ostalih Vladinih institucija, u zgradi u kojoj se nalaze jedna pekara, sedište stare Jugoslovenske socijalističke partije i jedna kineska radnja (ironija sudbine); njeni zaposleni su odradili veliki posao do sada i nastavljaju tiho da podstiču evropske integracije, u saradnji sa odeljenjima za evropske integracije različitih ministarstava.

Specifičnosti Srbije u procesu evropske integracije

U međunarodnim odnosima se javlja jedna zanimljiva verzija mehanizma projektovanja, opisanog u psihologiji i psihoanalizi. Skloni smo da mislimo da ostali postupaju u skladu sa misaonim mehanizmima sličnim našim; da procesima kao što je evropska integracija pristupaju na sličan način na koji im mi pristupamo. I budući da mislimo da ostali razmišljaju na isti način kao mi, iritiraju nas ponašanje i izjave koje ne razumemo. Na primer, postoji mišljenje da bi sve zemlje trebalo da pristupe procesu evropske integracije na način na koji su to činile zemlje koje su već postale članice Unije. Međutim, niti su zemlje koje žele da pristupe Uniji iste kao današnje njene članice kada su bile zemlje kandidati, niti je Unija ono što je bila nekada s obzirom da je izgubila deo svoje privlačnosti. A naravno, kao što kaže Pol Valeri, „budućnost nije što je nekad bila“. Elementi koji su bili ključni u procesima integracija nekih zemalja, kao što je politički konsenzus, volja za žrtvovanjem, visok nivo evropeizma i podrške u narodu, danas nemaju razloga da budu prisutni. Ovo ponekad dovodi do nezadovoljstva u evropskim prestonicama koje ne razumeju ponašanje ili izjave srpskih političara. Sa ciljem da se izbegnu nesporazumi, trebalo bi pojasniti neke specifičnosti slučaja Srbije u vezi sa njenom evropskom integracijom:

Tradicija nesvrstavanja, ili višestrukog svrstavanja

U srpskoj političkoj kulturi već dugo postoji tradicija nesvrstavanja, ili bolje rečeno višestrukog svrstavanja. Kako ovo nije mesto za detaljnu analizu

nastanka i evolucije tog mentaliteta, od II svetskog rata do danas, dovoljno je reći da tradicija nesvrstavanja često i dalje predstavlja vid ponašanja političkih elita u Srbiji, ali na jedan izmenjeni način. U vreme Titove Jugoslavije bilo je dovoljno imati otvorene i dobre odnose sa oba bloka – uz dodvoravanja ali bez priključenja ijednom od njih. Danas su pokušaji uspostavljanja ravnoteže, izbegavanje vezivanja za jednu veliku silu na međunarodnoj političkoj sceni ili pokušaj uspostavljanja saveza sa svim značajnim političkim akterima u isto vreme, što je često nemoguće, svakodnevna pojava.

Nakon izrazito proevropskog govora jednog ministra sledi poseta predsednika Srbije Rusiji koji kaže da „od Rusije jedino više voli Srbiju“.³⁶ Posle posete člana Vlade Sjedinjenim državama stiže izjava o potpisivanju milionskog sporazuma sa Kinom, ili o saradnji sa zemljama kao što je Iran na multilateralnim forumima. Ovo navodno gomilanje međusobno suprotstavljenih elemenata dovodi do izražene neprijatnosti i nerazumevanja u diplomatskim krugovima evropskih prestonica. Međutim, za srpsku političku logiku to je sasvim normalno i ne izaziva čuđenje. To, zapravo, često odslikava dvojnost društva. Srbija je i dalje društvo izuzetne složenosti, prožeto jakim dihotomijama. Ta dvojnost izražena je na više načina: selo-grad, tradicionalno-moderno, konzervativno-napredno, međunarodno-izolovano, sever-jug... Pred takvom dvojnošću srpskog društva, politički lideri, kada žele podršku većine, ne šalju svoje poruke kao što bi to radili političari zapadne Evrope, niti se opredeljuju za jedan određeni pravac, već nadovezuju jednu izjavu na drugu, ali krajnji rezultat je skup nekompatibilnih i suprotstavljenih izjava.

Jedan od najočiglednijih primera je slogan prethodnog predsednika, Borisa Tadića, pred predsedničke izbore u februaru 2008. kada je izjavljivao da želi i „Kosovo i Evropu“. Kao što je to slučaj u statistici i ekonometriji, ne treba procenjivati pojedinačne elemente ili poruke, već tendenciju prisutnu u izjavama iz određenog vremenskog perioda.

Odnosi sa Rusijom nasuprot evropeizmu

Jedan od aspekata pitanja nesvrstavanja jesu odnosi Srbije sa Rusijom. Ove dve zemlje imaju i uvek će imati jedan privilegovan odnos, zbog jezika, vere, kulture i istorije. Pored toga, sve su bolji trgovinski odnosi između njih, kao i zajednički ekonomski interesi. Međutim, odnosi Srbije sa Rusijom stvaraju nervozu u prestonicama zemalja Evropske unije, koje smatraju da

---

36) Tekst Kosovo and Independence: Another step, internet: <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/09/kosovo-and-independence>.

oni mogu dostići nivo odnosa Srbije sa Unijom.³⁷

Koliko god da ima poteza, poseta i izjava o međusobnoj ljubavi, odnosi između Srbije i Rusije, kao mogućeg konkurenta, zapravo ne bi trebalo previše da brinu Evropsku uniju. I same srpske poslovice, ta riznica narodne mudrosti, nam govore da srpski narod shvata krajnje domete pomoći i odnosa sa Rusijom. Jedna od zanimljivih poslovice kaže „Bog visoko, a Rusija daleko“ – drugim rečima ne treba očekivati previše spoljne pomoći sa te strane, budući da je ta pomoć (bilo od boga, bilo od Rusije) daleka i malo je verovatno da će do nje doći.

Sa druge strane, usled bliskosti jezika, vere i kulture, usled pomenute tradicije nesvrstavanja ili višestrukog svrstavanja, kao i da bi zadovoljila očekivanja konzervativnog dela stanovništva, srpska Vlada će i dalje koketirati sa tim „privilegovanim odnosom koji ima sa Moskvom“ i povlačiti poteze koji će imati izuzetan odjek u javnosti (najave koje kasnije obično ne sprovede u delo, ili koje ne dovedu do željenih rezultata). Na kraju dana, Rusija će ipak ostati daleko....

U stvarnosti, sa pragmatične tačke gledišta, u Srbiji svi znaju, sviđalo se to njima ili ne, da je njihovo prirodno stanište Evropska unija. Nakon proširenja iz 2007. i pristupanja Hrvatske Uniji 2013. godine, Srbija je okružena zemljama članicama EU. Brojke koje govore o međusobnoj razmeni su jasne: dve trećine svoje trgovinske razmene zemlje zapadnog Balkana obavljaju sa Unijom, a ta brojka će dodatno porasti nakon ulaska Hrvatske u EU. Srpskim bankarskim sistemom u potpunosti vladaju italijanske, grčke, nemačke i austrijske banke. Postoje nebrojene investicije, razmene i putovanja u zemlje Šengena. Politički lideri koji se otvoreno suprotstavljaju evropskoj integraciji Srbije postaju nebitne figure na političkoj sceni. Kao što kaže čuvena rečenica koja kruži Beogradom i koja je postala ime jedne nevladine organizacije – „Evropa nema alternativu“.

Činjenica je da popularnost Evropske unije opada. Obično se ne pominje da je procenat stanovništva koje podržava ulazak zemlje u EU uvek bio viši u Srbiji nego u Hrvatskoj. I pored toga, od 2006. do danas ova podrška je opala sa 70% na 50% (prema Gallup Balkan Monitor). U pitanju je opšta tendencija prisutna u čitavom regionu, u izvesnoj meri čak i neizbežna. Gledano spolja, EU sve više gubi na privlačnosti. Međutim, Srbija i njena politička elita neguju proevropski stav, stabilan ali umeren i pragmatičan, vođen glavom a ne srcem. I zaista, sve je čvršća neka vrsta „jedinštenog mišljenja“ – pragmatičnog nacionalističkog evropeizma, ili proevropskog pragmatičnog nacionalizma zbog koga neupućeni čitalac teško može da razlikuje izjave čelnika različitih

37) Pogledati tekst Belgrade's tricky balancing act na internet strani: http://www.bne.eu/story4000/BALKAN_BLOG_Belgrades_tricky_balancing_act.

političkih partija (Nikolićeve od Jeremićevih i Dačićevih, između ostalih).

U svakom slučaju, u Srbiji se Evropska unija identifikuje sa putem modernizacije i reformi koje je neophodno sprovesti u zemlji. Prema istraživanjima Kancelarije za evropske integracije, 68% stanovništva smatra da bi reforme koje Evropska unija zahteva svakako trebalo sprovesti, budući da su zemlji neophodne. Veliki broj građana smatra da je u pitanju brak iz interesa, a ne iz ljubavi. Ipak, ne treba od Srbije očekivati veliki žar evropeizma. Sa druge strane, možemo li uopšte tražiti od nje nešto čega nema ni u mnogim državama članicama?

Sastojak K: uticaj dosijea Kosovo na proces evropske integracije

Hteli mi to ili ne, kada se govori o procesu evropske integracije Srbije treba govoriti i o „sastojku K“, budući da je put ka Evropskoj uniji obeležen odnosima Srbije sa Kosovom. Kao što smo već naveli, Evropska komisija i zemlje članice smatraju da Srbija u dovoljnoj meri ispunjava kriterijume iz Kopenhagena i da proces može da se nastavi, ali za mnoge članice „normalizacija“ odnosa sa Kosovom se navodi kao uslov koji je neophodan za dalji napredak.

I zaista je dobijanje statusa kandidata u Savetu Evrope u martu 2012. bilo povezano sa koracima koje je preduzela Srbija u tom procesu „normalizacije“ odnosa sa Kosovom. Sporazumi koji su postignuti tokom dijaloga između Beograda i Prištine od 22. do 24. februara (a to su, pre svega, dogovori o učešću Kosova na međunarodnim forumima i kontrola granice između Srbije i Kosova) bili su neophodni kako bi nestale rezerve i najzahtevnijih članica Unije. Bilo je predviđeno da se ovaj dijalog nastavi i u budućnosti sa ciljem otvaranja pregovora sa Unijom.

Valjalo bi međutim podsetiti na niz elemenata koji obično prođu neopaženo: Kosovo je prilično nevažno srpskom stanovništvu. U različitim anketama koje se sprovode u poslednjih nekoliko godina, Kosovo se obično ne pojavljuje na listi najvećih problema građana Srbije (na kojoj se, na primer, nalaze korupcija, ekonomska situacija, sudstvo, ili rad političkih stranaka).³⁸ Sa druge strane, velika većina građana veruje da će Srbija na kraju morati da prizna Kosovo kako bi ušla u EU.³⁹ Međutim, izgleda da nijedan srpski političar, iz bilo koje stranke ili grupe (sa izuzetkom, možda, Čedomira Jovanovića), nije spreman, iz političkih i psiholoških razloga, da bude taj koga će istorija zapamtiti kao političara koji je potpisao nezavisnost Kosova.

38) Deset najvećih zala Srbije“:

<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/99317/Deset-najvecih-zala-Srbije>.

39) Oko 80% ispitanika, prema podacima ankete koju je u vreme nastanka ovog članka sproveo B92, [www. b92.net](http://www.b92.net).

Pored toga, neće biti lako rešiti pitanje severa Kosova: oko 40.000 Srba koji tu žive žele i dalje tu da ostanu, u regionu koji smatraju svojim, na Kosovu i Metohiji, unutar svoje zemlje – Srbije, i oni ne priznaju vlasti u Prištini.

U svakom slučaju, nije zgoreg podsetiti da nepriznavanje ima svoju dugu tradiciju u političkoj kulturi Balkana, gde je mnogo češće nego u drugim delovima Evrope. Mnogo je primera zemalja, pa čak i u XX veku, koje se nisu međusobno priznavale ili nisu priznavale ime ili deo teritorije druge zemlje (Grčka i Albanija, Grčka i Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Mađarska i Jugoslavija, itd.). I pored toga, ne priznavati drugu zemlju u formi u kojoj bi ova to želela ne znači ignorisati njeno postojanje u potpunosti, što dokazuje i činjenica da je Srbija jedan od najvažnijih snabdevača Kosova energijom i dobrima⁴⁰, ili podatak o brojnim grčkim investicijama u Makedoniji.

Ukratko, Kosovo će i dalje biti gordijev čvor procesa evropske integracije Srbije. Međutim, ovo bi moglo da se gleda i na drugačiji način, sa pozitivne strane. Ako je jedini realni uslov Kosovo (budući da je u ostalim oblastima ocena daleko optimističnija, kao što navodi Komisija u svom Izveštaju o napretku), onog trenutka kada se ovo pitanje reši i kada se razveže čvor, ni Komisija ni zemlje članice neće imati opravdanja da sprečavaju dalji napredak Srbije na putu evropske integracije.

Perspektive nove srpske vlasti

Mnogo se govorilo, često u mračnim i senzacionalističkim tonovima, o rezultatima prošlih izbora u maju u Srbiji koji su Tomislava Nikolića doveli na mesto predsednika, a Ivicu Dačića na čelo Vlade.⁴¹ U mnogim evropskim prestonicama na trenutke je delovalo da je to loše primljeno zbog poraza navodno „naših“, što se odnosilo na bivšeg predsednika Tadića. Bila je primetna i izvesna doza „evrocentrizma“ – smatrali smo da su pitanja koja su imala veze sa „nama“, to jest sa Evropskom unijom, bila ključ ovih izbora. Drugim rečima, verovali smo da Srbija, birajući Nikolića za predsednika, bira da okrene leđa Evropi. Međutim, analiza bi trebalo da bude malo složenija od toga.

Veruje se da je Srbija drugačija kada su u pitanju izbori, a zapravo njeni građani u velikoj meri glasaju na osnovu istih kriterijuma kao i stanovnici ostatka Evrope: u osnovi, narod želi da živi bolje, da ima bolji posao i bolje javne usluge, i da se iskorene korupcija i nezaposlenost. Iz te perspektive,

40) Na primer, prema podacima Zavoda za statistiku Kosova, Srbija je u avgustu 2012. bila najveći izvoznik dobara na Kosovo (13,3%), ispred Nemačke (10,3%) i Italije (10,3%).

41) Srbija nazaduje: http://elpais.com/elpais/2012/07/31/opinion/1343757646_989038.html.

analiza izbornih rezultata bi mogla da se svede na jednostavniji oblik – Demokratska stranka predsednika Tadića je značajno oslabila nakon mnogo godina na vlasti, a usled svoje povezanosti sa korupcijom i nedovoljnih poboljšanja uslova života. Nezadovoljstvo je poraslo, usled ekonomske krize, nezaposlenosti i loše sprovedenih reformi, što je samo dovelo do bogaćenja ekonomsko- političke elite. U isto vreme, opozicija uspeva da popravi svoju reputaciju. Ivica Dačić je uspeo sebe da prikaže kao efikasnog ministra dok je bio na čelu Ministarstva unutrašnjih poslova, i time je povratio svoju bazu birača. Sa svoje strane, sadašnji predsednik Nikolić je uspeo da se udalji od ekstremizma Radikalne stranke, koji je zastrašivao deo konzervativnog biračkog tela koji je prezirao nasilje i užase 90-ih. Nikolić je sebe prikazao kao nacionalistu, ali umerenog i pragmatičnog, za koga se ne vezuju korupcija, nezakonito bogaćenje niti neefikasnost prethodne vlasti. Ukratko, budući da više nije bilo ničega dovoljno privlačnog (odnosno, kako bi se danas reklo, budući da je iscrpljen jedan narativ), došlo je do smene na vlasti.

U prvim mesecima nakon formiranja Vlade, veoma primetno se raspravljalo o smeru kojim će krenuti nove vlasti, a naročito da li će se kretati „ka Briselu ili Moskvi“. Valjalo bi se stoga dotaći nekih od ključnih odlika srpske političke klase. Političko trajanje srpskih lidera i njihova sposobnost preživljavanja oduvek su bili izuzetni. Mnoge od njih opisuju kao „tvrde nacionaliste“ (hardcore nationalists, prema navodima britanske štampe), ali u suštini mnogi od njih pokazuju značajnu dozu pragmatičnosti i sposobnosti prilagođavanja sa ciljem da stanovništvu ponude ono što oni misle da mu je potrebno, i time opstanu na vlasti. Drugim rečima, izuzetno su sposobni da osepe trenutak i ponude upravo ono za šta veruju da će ih održati na vlasti.

Mnogi su imali najviše političke koristi od radikalnog nacionalizma, 90-ih godina prošlog veka, ali čini se da su ta vremena prošla. Međutim, poruka koja sada najbolje prolazi kod građana jeste novonastala mainstream misao, pomenuto „jedinstveno mišljenje“ viđeno kao pragmatični nacionalistički evropeizam ili proevropski pragmatični nacionalizam. I zaista, iako se to ponekad unutar Evropske unije ne razume, ono što je Nikolića i Dačića dovelo na vlast jeste činjenica da su se udaljili od nekadašnje politike krajnosti i njihov pragmatizam prožet umerenim evropeizmom i izmenjenim nacionalizmom, kojima su pretpostavili potragu za boljim životom građana u vreme ekonomske krize.

Imajuću sve ovo u vidu, šta se može očekivati od nove srpske vlasti na polju evropske integracije? Možda bismo sada mogli da uradimo isto što i lik iz „Balkanskih duhova“ Roberta Kaplana, koji je davao tačne prognoze o balkanskoj politici jer, kako je govorio, nikada nije čitao novine već samo

razmišljao u istorijskim okvirima.

Jasno je da će neke zemlje članice i dalje tražiti preduzimanje koraka u cilju normalizacije odnosa sa Kosovom kako bi Srbija napredovala na svom putu evropske integracije. Verujemo da će nove srpski vlasti nastaviti da idu tim putem, i to iz više razloga: ne moraju da dokazuju svoj nacionalistički pedigree, kao što su to morali Tadić i Demokratska stranka, pred izbornim telom koje u to sumnja; uvek mogu da kažu da su tek došli na vlast i da za sve što ne valja okrive prethodnu (mogu da kažu da je Kosovo izgubljeno još 1999. godine, kao i da su druge opcije, kao što je podela Kosova, propale usled neuspešne politike Tadićeve Vlade)⁴²; imaju pred sobom period od četiri godine da pokušaju da ostvare napredak na polju evropskih integracija i poboljšaju kvalitet života i time potisnu u zaborav ustupke koje bi sada morali da prave; a pre svega, znaju da su ih na vlast doveli umerenost i pragmatičnost, a ne radikalizam.

Zbog svega navedenog, smatramo da će Srbija najverovatnije ostati pragmatična na putu evropskih integracija – nastaviće dijalog i politiku sve većeg disengagement severa Kosova, koju je započeo Dačić kao ministar unutrašnjih poslova, uz smanjenje budžeta za Kosovo i potpisivanje ugovora kojima će rešavati praktične, konkretne probleme. Sve u svemu, činiće sve što je neophodno kako bi došlo do otvaranja pregovora početkom 2013. U isto vreme, nastaviće se sa odsečnim i oštrim izjavama na temu „crvene linije nepriznavanja“. Ukratko, nove vlasti neće ugroziti integraciju Srbije u EU, štaviše – podstičaće je, iako će s vremena na vreme zatezati odnose sa Unijom sledeći svoju, upravo analiziranu, filozofiju nesvrstavanja ili višestrukog svrstavanja.

Možda Evropska unija neće biti apsolutni prioritet nove vlasti, ali će svakako biti jedan od prioriteta. U Briselu se često kaže da nije dovoljno samo talk the talk, but walk the walk. U stvarnosti, ova Vlada će walk the walk evropske integracije, iako bi mogla da talk many talks: proevropski, proruski i nacionalistički, zavisno od trenutka i od sagovornika.⁴³ To ne bi smelo da zbunjuje EU.

I na kraju, odjednom, konkretan datum

Od samog početka rada na ovom članku, jedan od postavljenih ciljeva,

---

42) Izgleda da je to stav koji je usvojila i nova potpredsednica Vlade za evropske integracije: http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2012&mm=09&dd=24&nav_id=82332.

43) To je bio stav predsednika Nikolića tokom njegovog izlaganja na zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija: http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2012&mm=09&dd=25&nav_id=82341.

na osnovu svih prethodnih analiza i informacija, bio je davanje konkretnog datuma na kraju, kao odgovora na pitanje koje se često postavlja – kada bi, dakle, Srbija mogla da uđe u Evropsku uniju?

Kako bi se došlo do tog datuma, treba uzeti u obzir sve prethodno izložene aspekte i uporediti ih sa sličnim slučajevima. Srbija se, nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i dobijanja statusa kandidata, nalazi nadomak otvaranja pregovora. Na primer, od momenta otvaranja pregovora do ulaska Slovenije u Evropsku uniju prošlo je šest godina. Tačno je, bez sumnje, da su bila potpuno drugačija vremena, naklonjenija ideji proširenja Unije, a veličina Slovenije i njena unutrašnja situacija samo su olakšali stvar. Sa druge strane, u slučaju Bugarske bilo je potrebno da prođe sedam godina od trenutka otvaranja pregovora do ulaska u EU 2007. Zbog njene veličine, geografskog položaja i karakteristika zemlje, primer Bugarske je možda bliži slučaju Srbije. Konačno, Hrvatska je osam godina nakon otvaranja pregovora uspela da uđe u EU, budući da je njeno konačno pristupanje predviđeno za 1. juli 2013. Analizom ostalih primera došli bismo do manje-više iste brojke.

Mogli bismo stoga da pretpostavimo da će Srbija, koja već jeste zemlja kandidat, otvoriti pretpristupne pregovore najverovatnije početkom 2013, i uzimajući u obzir pozitivne ocene Komisije o stepenu njene spremnosti za pristupanje, nakon perioda od nešto manje od osam godina mogla bi da postane članica EU. Da rezimiramo, kako kažu ekonomisti ceteris paribus, to jest ukoliko sve varijable ostanu iste, i ako sve bude u redu (rečenica koja se na Balkanu obično nikome ne sviđa), Srbija bi mogla da pristupi Evropskoj uniji 1. januara 2021. Datum koji nije tako blizu. Ali ni tako daleko.

Ovaj scenario oslanja se na dve polazne tačke: da zemlje članice i Komisija nastave da ocenjuju da postoji napredak u normalizaciji odnosa sa Kosovom, kao i da takozvano „zasićenje proširenjem“ ne dovede do toga da zemlje članice Unije blokiraju proces pristupanja novih članova u EU. Zato proces evropske integracije Srbije, nažalost, nije nepovratan proces.

Zaključak

Oduvek se smatralo da se prepreke za evropsku integraciju Srbije nalaze u Beogradu, u političkim manipulacijama i igrama moći vladajuće političke elite. Sa dolaskom nove vlasti, ponovo su se javili ovi strahovi. Međutim, kao što smo već naveli, nova vlast ne mora obavezno da znači kočenje procesa, naprotiv – može biti dodatni podsticaj.

Proces evropske integracije Srbije će i dalje teći; neki će ritam tog procesa smatrati frustrirajućim, a neki neprihvatljivim. Biće napetosti u

pregovaračkom procesu, povišenih tonova, trzavica između zemalja članica, kao i između Komisije i srpskih vlasti. A srpski političari će i dalje hodati po tankom ledu, sa svojim složenim izbornim telom i svojom dvojnomo realnošću, kako bi Srbija nastavila da napreduje na svom evropskom putu ali tako da to ne ugrozi njihove izborne pozicije.

Ono što bi trebalo da nas brine nije to da li će, nego u kakvu Uniju će Srbija ući. Možda će do trenutka kada se Srbija nađe pred njenim vratima Evropska unija biti ta koja se istinski promenila i postala neprepoznatljiva. Trenutna ekonomska i institucionalna kriza u Evropi može da dovede do toga da se, nakon pristupanja Hrvatske, sumnje u dalje proširenje Unije prodube i da dođe do opasnog zastoja u procesu proširenja (Knaus, Korski, Grabe: 2010), pa čak i do nove definicije politike proširenja Unije koja već nekoliko decenija predstavlja jedan od stubova evropske DNK. Ovim bi mnoge zemlje, a među njima i Srbija, bile kažnjene ostajanjem na „periferiji periferije“, kako kaže Dimitar Bečev. (Bechev: 2012).⁴⁴ Ukoliko dođe do toga, mi ćemo biti ti koji Srbiju kažnjavaju ostajanjem van Evropske unije. Možda je „za tango potrebno dvoje“, kako vole da naglase političari u Briselu, ali za jedno balkansko kolo sa Srbijom, ukoliko žele da ga igraju, potrebno je svih 28 država članica i Komisija.

Dugo se moglo čuti da se proces evropske integracije Srbije ne odvija baš najbolje i da je problem u Beogradu, na trgu Nikole Pašića, tom malom prostoru koji razdvaja Narodnu skupštinu od Predsedništva. Međutim, ekonomska i institucionalna kriza, kao i sumnje nekih zemalja članica u pristupanje novih država, mogu da dovedu do toga da se glavne kočnice evropskom putu Srbije nađu u ulici Rue de la Loi u Briselu, između zgrada Komisije i Saveta Evrope. Deonica puna pregovaračkih začkoljica i isprepletenih nacionalnih interesa. Verovatno najtežih i najkomplikovanijih 110 metara u čitavoj Evropi.

---

44) http://ecfr.eu/page/-/ECFR60_WESTERN_BALKANS_BRIEF_AW.pdf

BIBLIOGRAFIJA:

Allcock, John B. 2000. *Explaining Yugoslavia*. New York: Columbia University Press.

Bechev, Dimitar. *The periphery of the periphery: the western Balkans and the euro crisis*, European Council on Foreign Relations (ECFR), London, ECFR/60, August 2012.

Caplan, Richard. 2007. *Europe and the recognition of new states in Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cigar, Norman, and Williams, Paul. 2002. *Indictment at the Hague. The Milosevic regime and crimes of the Balkan wars*. New York: New York University Press.

Čolović, Ivan. 2002. *The politics of symbol in Serbia*. London: Hurst & Company.

Del Ponte, Carla. 2009. *La caza. Yo y los criminales de Guerra*. Madrid: Ariel.

Glenny, Misha. 2002. *The Balkans, 1804-1999. Nationalism, War and Great Powers*. London. Granta Books.

Goldsworthy, Vesna. 2006. *Chernobyl Strawberries. A memoir*. London: Atlantic Books.

Gow, James. *The Serbian project and its adversaries. A strategy of war crimes*. London: Hurst & Co, 2003.

Kaplan, Robert D. *Fantasmas balcánicos: Viaje a los orígenes del conflicto de Bosnia y Kosovo*. Barcelona: Ediciones B, 2005.

Kaplan, Robert D. *Rumbo a Tartaria. Un viaje a los Balcanes, Oriente Próximo y el Cáucaso*. Barcelona: Ediciones B, 2001.

Kapor, Momo. *A guide to the Serbian mentality*. Belgrade: Dereta, 2007.

Malcolm, Noel. *Kosovo: A short History*. New York: New York University Press, 1998.

Pavlowitch, Stevan K. 2002. Serbia. *The history behind the names*. London: Hurst & Company.

Udovicki, Jasminka, and Ridgeway, James (eds.). *Burn this house: the making and unmaking of Yugoslavia*. London: Duke University Press, 2000.

West, Rebecca. *Cordero negro, halcón gris. Viaje al interior de Yugoslavia*. Barcelona: Ediciones B, 2001.

Enlargement Strategy and Main Challenges 2011-2012:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/strategy_paper_2011_en.pdf

Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/sr_rapport_2011_en.pdf

Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/strategy_paper_2012_en.pdf

Serbia 2012 progress report:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/sr_rapport_2012_en.pdf

BELEŠKA O AUTORIMA

MSc Nikola Nešić je master politikologije koji je ovo zvanje stekao u Švedskoj na Univerzitetu u Lundu na Fakultetu društvenih nauka 2009. godine, kao i na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu 2012. Osnovne studije završio je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 2007. godine. Objavljivao je radove u oblasti globalne politike, globalnog civilnog društva, liberalne teorije u međunarodnim odnosima, ljudskih prava, a bavio se i liberalnom političkom teorijom, anarhizmom i nacionalizmom. Sproveo je istraživanje o odnosu Šveđana prema imigrantima kombinujući kvalitativne i kvantitativne istraživačke metode. Dobitnik je nagrade „Student generacije,“ a bio je i korisnik više stipendija, od kojih su najznačajnije stipendija Švedskog instituta (SI), Fonda za mlade talente Ministarstva omladine i sporta i stipendija grada Beograda. Od skoro je saradnik časopisa SPOLU.

MSc Igor Živkovski. Rođen je 1987. godine u Smederevu. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Smederevu sa odličnim uspehom. Diplomirao je na pravosudno-upravnom smeru Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu 2010. godine kao prvi diplomirani student u generaciji. Na istom fakultetu sa najvišim ocenama završio je upravno-sudski modul master studija aprila 2012. godine, a u oktobru iste godine na istom fakultetu završio je specijalističke studije iz oblasti poreskog savetovanja. Pripravnički staž obavio je u advokatskoj kancelariji Karanović & Nikolić u Beogradu. Od aprila do septembra 2011. godine stažirao je u Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju u Hagu. Nakon uspešnog polaganja pravosudnog i advokatskog ispita, od septembra 2013. godine je advokat u advokatskoj kancelariji Živković Samardžić u Beogradu. Učesnik je brojnih seminara i konferencija u zemlji i inostranstvu. Član je domaćih stručnih udruženja i Međunarodne advokatske komore. Autor je više od 20 naučnih članaka. Govori engleski i francuski jezik.

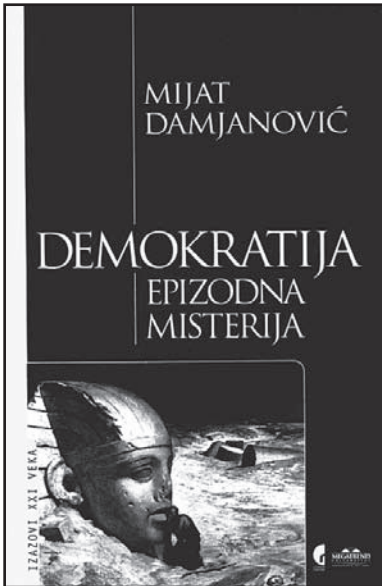
MSc Marko Miranović je rođen u Beogradu 10.12.1980. Osnovnu školu je završio 1996. a 2000. maturirao u Desetoj beogradskoj gimnaziji. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka 2011. godine – odsek politička teorija. 2014. godine je stekao zvanje mastera političkih nauka za oblast Politička sociologija i institucije. Pored naučnog angažmana radi i kao voditelj na Radio Beogradu a glavni je organizator festivala epske fantastike (Beograd).

Dr Srđan M. Jovanović. Rođen u Beogradu, gde je diplomirao, da bi se potom preselio u Češku, gde je magistrirao i doktorirao. Predavao je nekoliko godina na Univerzitetu Palacki u Olomoucu na Katedri za istoriju i Katedri za evropske studije i politologiju; bio je i istraživač na Univerzitetu u Bolonji, kao i gostujući predavač na Fakultetu javne uprave Univerziteta Pavla Šafarika u Košicama. Osnivač je i urednik akademskog žurnala *Humanicus* (označen kao „publikacija od značaja za češku kulturu“ pri Narodnoj biblioteci Republike Češke) i žurnala *Savremena politika i upravljanje*. Dobitnik je većeg broja stipendija i grantova (Univerziteta u Segedinu, Univerziteta u Bolonji, Švedskog instituta, Palackijevog univerziteta, granta Slovačke akademske informativne agencije). Bavi se interdisciplinarnim društvenim i humanističkim naukama, primarno politologijom, istorijom i sociolingvistikom, na polju studija Istočne i Centralne Evrope, pitanjima etničkih, nacionalnih, lingvističkih i religijskih identiteta, kao i politikom imigracije, pitanjima dobrog upravljanja, intelektualnom i kulturnom istorijom, analizom političkog diskursa i savremenim problemima visokoškolskog obrazovanja. Godinama saraduje sa Helsinškim odborom za ljudska prava i dnevnim listom *Danas*. Učestvovao je na internacionalnim projektima kao što su REVACERN (*Religions and Values in Central and Eastern Europe*, sponzorisano od strane Evropske komisije), *School of Transformative Leadership* (sponzorisano od strane European Scientific Foundation i Ministarstva obrazovanja Republike Češke), *University for the Future Initiative* (Palacky University Olomouc). Autor je nekoliko knjiga i brojnih članaka, kako akademskih, tako kritičkih i polemičkih. Autor je i kreator nekoliko epizoda naučno-obrazovnih serijala „Društvo“. Govori srpskohrvatski, engleski, češki i švedski, služi se ruskim i nemačkim.

PRIKAZI

Damjanović, Mijat. 2011. Demokratija – epizodna misterija, Službeni glasnik, Beograd.

Sve češći problemi na međunarodnom planu kao i rastuće nezadovoljstvo građana čak i u onim državama koje smatramo razvijenim i uređenim doveli su do novog preispitivanja bazičnih organizacionih principa i postulata savremenog sveta. Da li demokratija zaista postiže željene efekte? Da li je slobodno tržište i vladavina prava uz sve prateće segmente (sloboda medija, ljudska prava...) zaista univerzalni lek za nerazvijene ili nedovoljno razvijene zemlje?

Knjiga „Demokratija – epizodna misterija“ profesora Mijata

Damjanovića (Službeni glasnik, Beograd, 2011) otvara mnoga pitanja i dileme savremene demokratije. Autor ističe bar dva aspekta demokratije: njenu teorijsku stranu (šta bi demokratija trebalo da bude) i njenu praktičnu stranu (šta demokratija jeste). Pri tome upozorava da savremena demokratija nije ni izbliza ostvarila formalne kriterijume svojih anticipacija, čak ni u svojim najuspešnijim manifestacijama te stoga ostvarivanje realne, stvarne, faktičke demokratije ostaje iz više razloga pod velikim upitnikom.

Čitalac će zaključiti da je zaista velik i trnovit put od demokratije kao teorijskog koncepta do demokratije u praksi i njenih očekivanih rezultata. Prvi problem koji se nameće jeste dosledno sprovođenje demokratije u praksi, a drugi je pitanje da li čak i dosledno sprovedena demokratija daje očekivane rezultate. „Demokratija po svojim izvornim svojstvima izgleda znatno rafiniranije kao teorijska koncepcija, manje ubedljivo kada se analizira kroz sistem normativnih rešenja, a sasvim problematično kada se evaluira kroz domete empirije, dostignuća u realnom životu i praksi.“ Upravo na osnovu ovoga autor navodi brojne primere zakazivanja demokratije,

ali, reklo bi se, ne sa ciljem da je ospori kao koncept već pre svega sa namerom da se ukaže na greške kako bi se demokratija ipak sačuvala i razvila u poželjnom pravcu. U tom smislu profesor Damjanović ističe da se razmišljanja i ocene o demokratiji nikako ne smeju zaustaviti u prostoru politike već se moraju proširiti na sve aspekte zajednice i društva, interese i potrebe individua, grupa, etniciteta, nacija, naroda, konačno i kosmopolitizma.

Sadržinski, unekolikodelovaknjige govori se o savremenim društvenim i tehničkim determinantama i procesima (tranzicija, globalizacija) koje utiču na demokratiju, političku zajednicu i upravljanje. Značajan deo knjige posvećen je globalnoj demokratiji ili, tačnije, paradoksima savremenog međunarodnog demokratskog poretka. Kao globalne igračke autor je definisao: 1) supranacionalne vladine samite (G7/G8/G20), 2) međunarodne nevladine forume i organizacije (Reinventing Government, Svetski ekonomski forum, Svetski društveni forum, globalne grupe za pritisak, dobrotvorne i humanitarne organizacije) kao i 3) internacionalne ekspertske grupe (Venecijanska komisija, Rimski klub). Čitalac će na jednom mestu naći informacije o sadržaju zaključaka G7 odnosno G20 od početka tj. 1975. kao i o skupovima i zaključcima ostalih pomenutih organizacija. Zanimljivo je videti šta je ko video kao globalni problem,

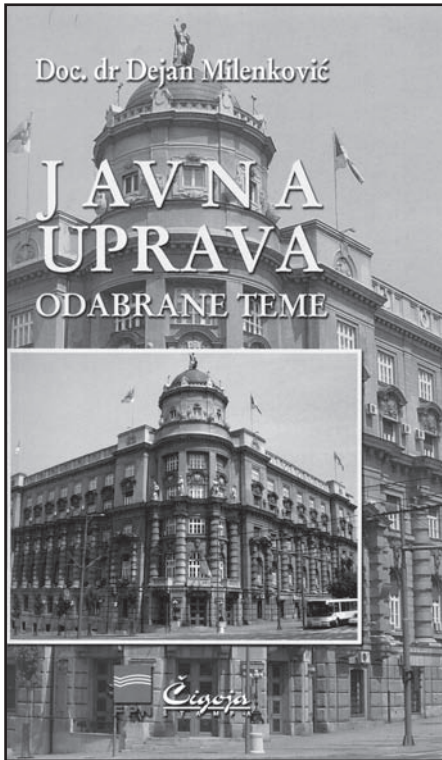
koje su to teme privlačile ceo svet tokom poslednjih decenija, koji su to globalni ciljevi definisani a šta se desilo u praksi.

Nakon elaboracije globalne demokratije autor se bavi odnosima ili, tačnije, problemima u odnosima između demokratije i države, političkih stranaka, društvenog kapitala, civilnog društva, javne uprave i medija.

Kakvi su zaključci, preporuke, na koja pitanja je ponuđen odgovor a koja ostaju otvorena saznaće onaj ko pročita ovu knjigu.

Valja napomenuti da, iako je mnogo pisano o demokratiji (doduše, više inostranstvu a manje kod nas), ova knjiga ipak predstavlja osveženje u domaćoj stručnoj literaturi. Ona nije udžbenički suvoparna, a nije ni apologetski pisana sa ciljem da nešto ad hoc brani ili napada. Radi se o objektivnom pristupu fenomenu demokratije sa analizom svih njenih dobrih i loših strana. Pored toga, pominje se i da demokratija ne može biti izvozni proizvod već se mora prilagođavati sredini i kontekstu u kojoj se razvija. Možda je upravo to motiv i poziv svima nama da razmišljamo o demokratiji i rešenjima u skladu sa determinatama koje vladaju na našim prostorima. Kompjuterskim jezikom rečeno, puka copy-paste strategija nije dobra već je potrebna copy– processing – paste strategija.

Milenković, Dejan. 2013. Javna uprava, FPN, Beograd.

Druga knjiga koju predstavljamo je „Javna uprava – odabrane teme“ autora dr Dejana Milenkovića, docenta Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Ono po čemu je ova knjiga specifična i zbog čega je uredništvo odlučilo da je predstavi jeste savremeni pristup javnoj upravi. Naime, u politikologiji se poslednjih decenija pored uobičajenih disciplina (međunarodna politika, novinarstvo i mediji, uporedni politički sistemi) naročito razvila oblast javne uprave i javnih politika. Budući da je ova oblast u našoj zemlji još uvek nedovoljno

afirmisana u poređenju sa zapadnim državama, ova knjiga i njeno predstavljanje u Časopisu treba da daju podsticaj za intezivnije bavljenje i izučavanje javne uprave.

Metodološka novina je da autor ne posmatra javnu upravu samo u njenom pravnom i uskom značenju, shvaćenom kao izvršni aspekt vlasti, već je shvata u širem opsegu (uprava kao vlast, uprava kao služba i uprava kao regulator društvenih procesa).

Druga značajka ove knjige je da autor ističe razliku između naučnog shvatanja i definicije javne uprave i njenog pozitivno-pravnog izraza u konkretnoj državi. Stoga ovaj rad pored teorijskog značaja ima i veliki praktičan značaj, naročito u našoj zemlji, u kojoj izraz javna uprava formalno-pravno i ne postoji. Stoga je diskutabilno kako je u Srbiji uopšte i moguće vršiti reformu javne uprave ako ovaj koncept nije precizno definisan. Svedemo li reformu samo na državnu upravu – izraz koji formalno-pravno postoji u našim propisima, svešćemo je zapravo na veoma usko značenje (ministarstva, organi uprave u sastavu ministarstva i posebne organizacije).

Autor je kroz ovaj rad izvršio svojevrsno metodološko i tematsko spremanje realiteta koji se mogu podvesti pod izraz javne uprave. Kroz jedanaest poglavlja i 377 stranica, autor se dotakao svih bitnih pitanja vezanih za javnu upravu, negujući pri

tome i politikološki i pravni pristup.

Javna uprava se ne može shvatiti bez elaboracije savremene države i njene uloge. Stoga autor i polazi od ovih pitanja, analizirajući princip podele vlasti, ljudskih prava kao nezaobilaznog segmenta pri definisanju uloge savremene države i kritika različitih koncepata države (kritika države blagostanja). Iz ovih kritika i potrebe za reformom države proizilazi i potreba za reformom javne uprave kao najvažnijeg manifestnog oblika države i upravljanja.

Pošto je objasnio osnove savremene države i mesto i značaj javne uprave unutar nje, Milenković se u narednih nekoliko poglavlja bavi shvatanjima uprave u teorijskom, funkcionalnom i organizacionom smislu. Nakon toga, primenjujući ove postulate na upravu u Srbiji, piše o pozitivno-pravnom pojmu uprave u Srbiji kako u funkcionalnom tako i u organizacionom smislu (ili, drugačije rečeno, šta sve čini upravu u Srbiji i šta sve uprava radi).

Nekoliko poglavlja knjige posvećeno je, reklo bi se, ključnom problemu javne uprave a to je njena kontrola. Na koje sve načine i ko sve može da kontroliše upravu? U tom smislu postoji dve vrste kontrola, a to su politička i pravna kontrola uprave odnosno spoljna i unutrašnja kontrola. Posebno i veoma detaljno obrađena je spoljna kontrola uprave i to spoljna pravna kontrola od strane suda i upravnih tribunala. Potom je detaljno obrađen ombudsman

(zaštitnik građana) kao oblik spoljne kontrole i sistem slobode pristupa informacijama (poverenik za informacije od javnog značaja).

Nakon svega, deseto poglavlje je posvećeno reformi javne uprave i principima evropskog upravnog prostora. Kako će se videti, reforme koje EU zahteva za potencijalne članice u suštini se svode na uspostavljanje efikasne javne uprave i sistema upravljanja. To zapravo znači uspostavljanje dobrog organizacionog aranžmana i mehanizama stalnog nadzora i kontrole rada uprave (pravnog i političkog nadzora, odnosno spoljne kontrole, o čemu je bilo reči).

U poslednjem, jedanaestom poglavlju, autor obrađuje službenički sistem. Čitalac će saznati kakav je to „merit“ službenički sistem i sistem „plena“ i šta je zapravo pojam javnog službenika. Potom je dat prikaz službeničkog sistema u Srbiji i uloga i značaj službeničkih tela u još nekoliko država Evrope i SAD. Poglavlje se završava pričom o etici javnih službenika i sistemom zasluga.

Ovim je autor sadržinski i tematski u potpunosti zaokružio priču o javnoj upravi (o tome šta ona jeste i kako se shvata, šta je njena uloga, kako uspostaviti efikasnu upravu i kako je kontrolisati). Svaki od ovih segemenata predstavlja i veliko polje za dalja istraživanja, ali, što je veoma važno, i polja koja u našoj zemlji treba dalje reformisati i unapređivati.

Ova knjiga je za preporuku

svakome ko želi da se temeljno bavi javnom upravom, ali i onome ko želi da sistematizuje svoje dosadašnje znanje o upravi i upozna se sa njenim savremenim shvatanjima i problemima.

SAVREMENA POLITIKA I UPRAVLJANJE ZAHVALJUJE SE: NACIONALNO TRŽIŠTE ROBA I USLUGA

www.trzistesrbije.com

Nacionalno Tržište
Roba i Usluga Srbije

Nacionalno tržište roba i usluga Srbije je internet portal čija je svrha promocija celokupne privrede Republike Srbije na inostranom tržištu, povećanje izvoza i smanjivanje uvoza i uopšte podizanje konkurentnosti naših preduzeća. Na njemu se nalaze informacije o svim robama i uslugama koje se proizvode, odnosno nude, na tržištu Republike Srbije. Ovaj sistem funkcioniše tako što privrednici svoje robe i usluge mogu da ponude upisom u bazu podataka, koje potom stručni tim obrađuje, analizira tržište i predlaže moguće započinjanje novih ekonomski opravdanih poslova i umrežavanje sa drugim akterima na tržištu. Pored toga ovaj program ima još nekoliko ciljeva, kao što su: pokretanje programa samozapošljavanja u malim i srednjim preduzećima, podrška finalizaciji proizvodnje i u obezbeđenju sredstava kod poslovnih banaka i republičkih fondova i prezentovanje potreba za zapošljavanjem i profilima koje koje privreda realno potražuje.

SAVREMENA POLITIKA I UPRAVLJANJE PREPORUČUJE: ČASOPIS BALKANIJA

2013

Balkania je akademski časopis koji se bavi istraživanjem i širenjem studija o Balkanu, a koji finansira Ambasada Španije u Beogradu. Od 2010. godine časopis izlazi redovno, jednom godišnje, u štampanom obliku (300 primeraka), kao i u digitalnoj formi (www.balkania.es). Balkania teži da postane prostor za akademsko okupljanje te stoga poziva stručnjake, istraživače i profesore društvenih nauka da objavljuju svoje radove prema kriterijumima za objavljivanje naučnih radova. Radovi se objavljuju na španskom i srpskom jeziku u štampanom obliku.

Uputstva autorima

Molimo autore da slože tekst istim formatiranjem kao i ovaj broj²⁵:

Tekst se predaje u word formatu (.doc ili .docx)

Slike: 300 DPI u formatima: jpg, tiff, pdf, eps kao posebni fajlovi

Font: Georgia

Naslov teksta: centriran, 18

Ime i prezime autora: centriran, 12

Sažetak: 11

Ključne reči: 11

Tekst članka: Georgia 11, Justified.

Paragraf: single, Before 0, After 0; Line spacing Multiple 1.2

Chicago reference style (Hill, 2005: 14) u samom tekstu, na dnu je nužan spisak svih bibliografskih izvora:

Hill, Michael. 2005. The Public Policy Process. Glasgow: Pearson Longman.

Bibliografija:

Georgia 10, Before 0, After 6, Line spacing Multiple 1.2

Svi članci prolaze proces recenzije

e-mail: csdupress@csdu.org.rs / spolu@spolu.rs

---

25) Za dodatna objašnjenja koristite fusnote

ISSN 2334-7783

Nikola Nešić

Liberalna demokratija: legitiman izbor ili obaveza

Igor Živkovski

Liberalizam iz pravno-politikološkog ugla

Marko Miranović

Hajekova kritika socijalne pravde i države blagostanja

Srđan M. Jovanović

Failures in western conflict prevention in former Yugoslavia:
an exception to the rule or its confirmation?

Pablo Ruperes Paskvalena, Mercedes Miljan Rahoj

Quo vadis, Srbijo? Perspektive evropske integracije Srbije

Prijatelji časopisa

BALKANIA

REVISTA DE ESTUDIOS BALSÁNICOS
ČASOPIS ZA BALKANSKE STUDIJE

2013